

MIDDELALDERENS HOVEDSTEDER I NYERE NORSK HISTORIESKRIVING

Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap

Mastergradsavhandling i historie

Dan André Fiskum Velle

UiB, høst 2012

FORORD

Jeg vil i denne anledningen takke min veileder professor Geir Atle Ersland for å ha gitt meg muligheten til å jobbe med dette temaet og for de gode veiledningstimene som ikke kun gikk på hovedstadsproblematikken i historiografien, men også om historiefaget på et mer overordnet plan. En takk går også til alle studenter, ansatte og stipendiater som har vært knyttet til middelalderseminaret de to årene jeg har studert ved masterprogrammet. Seminaret har avlet fram mange gode aspekter og diskusjoner som, for meg, har vært givende. I den anledning takker jeg professor Leidulf Melve og professor Eldbjørg Haug.

Jeg vil også takke alle studenter som har jobbet hardt på lesesalen for å rekke de mange fristene en skal rekke i løpet av semesteret. Det har kommet mange gode stunder i sofakroken, det har her blitt skapt vennskapsbånd og kontakter jeg håper vil vare livet ut. En spesiell takk retter jeg mot mine venner og studentkolleger: Annette Langedal Holme, Ingrid Refsnes og Siri Johanne Oksholen som alle har vært i samme båt som meg i perioden som masterstudent ved Universitetet i Bergen.

Jeg er også takknemlig for å ha fått muligheten til å jobbe på Statsarkivet i Bergen, et engasjement som jeg sent vil glemme. I den anledning vil jeg takke de ansatte ved arkivet for godt arbeidsmiljø og gode samtaler ved pauserommet. Jeg vil også takke statsarkivar Yngve Nedrebø for tilliten og førstekonsulent Kenneth Bratland for å ha åpnet øynene mine for muligheten som en historiker ute i verden. Jeg vil også takke mine venner gjennom hele studiet ved Universitetet i Bergen, Mathias Andersen og Robert Graff Bakkevold. En må ta seg tiden til å leve litt også.

Sist men ikke minst vil jeg takke min familie for støtten og forståelsen for mine valg. Uten deres spørsmål om hva jeg skulle gjøre med utdannelsen min hadde ikke jeg visst det selv.

Dan André Fiskum Velle

20.11.2012, Bergen

INNHold

1. INNLEDNING	7
<i>AVGRENSNING AV AVHANDLINGEN</i>	10
<i>TEMATISK OVERSIKT OVER VITENSKAPELIGE ARBEIDER KNYTTET TIL ANALYSEN</i>	11
<i>KAPITTELINNDELING</i>	12
2. KONGELIGE RESIDENSSTEDER	13
<i>KONGELIGE RESIDENSSTEDER I HISTORIESKRIVINGEN, FØR 1900</i>	14
<i>KONGELIGE RESIDENSSTEDER I NORGESHISTORIENE, ETTER 1900</i>	20
<i>KONGELIGE RESIDENSSTEDER I BYMONOGRAFIER OG DETALJSTUDIER, ETTER 1900</i>	30
<i>SAMMENDRAG</i>	40
3. BYGGEVIRKSOMHET	41
<i>BYGGEVIRKSOMHET I HISTORIESKRIVINGEN, FØR 1900</i>	42
<i>BYGGEVIRKSOMHET I NORGESHISTORIENE, ETTER 1900</i>	46
<i>BYGGEVIRKSOMHET I BYMONOGRAFIENE OG DETALJSTUDIER, ETTER 1900</i>	54
<i>SAMMENDRAG</i>	65
4. MØTESTEDER	65
<i>MØTESTEDENE I HISTORIESKRIVINGEN, FØR 1900</i>	67
<i>MØTESTEDENE I NORGESHISTORIENE, ETTER 1900</i>	68
<i>MØTESTEDENE I BYMONOGRAFIENE OG DETALJSTUDIER, ETTER 1900</i>	74
<i>SAMMENDRAG</i>	81
5. BYRÅKRATI OG KOMMUNIKASJONSLINJER	82
<i>BYRÅKRATI OG KOMMUNIKASJON I HISTORIESKRIVINGEN, FØR 1900</i>	85
<i>BYRÅKRATI OG KOMMUNIKASJON I NORGESHISTORIENE, ETTER 1900</i>	91
<i>BYRÅKRATI OG KOMMUNIKASJON I BYMONOGRAFIENE OG DETALJSTUDIER, ETTER 1900</i>	98
<i>SAMMENDRAG</i>	107
6. KONKLUSJON	107
<i>AVHANDLINGENS METODISKE INNFALLSVINKLER</i>	107
<i>AVHANDLINGENS SLUTNINGER I EN TEMATISK KONTEKST</i>	108
<i>AVHANDLINGENS LANGE LINJER</i>	112
<i>VIDERE FORSKNING</i>	113
<i>KILDE- OG LITTERATURLISTE</i>	117

1. INNLEDNING

«Norway had no capital in the real sense of the word, neither under Håkon 5 nor before».¹ Påstanden ble uttrykket av historikeren Sverre Bagge i 2010. Håkon 5. som regjerte fra 1299 til 1319 er regnet for å være en av de kongene som gjorde mest for å bygge ut aktivt sentralstyre i norsk middelalder og som foretrakk Oslo framfor Bergen som rikets mest sentrale by. Til tross for Bagges påstand om at det ikke fantes en norsk hovedstad i Håkon 5s. tid er denne kongen ofte framstilt som den som flyttet hovedstaden fra Bergen til Oslo. Og vurdert samlet er det i norsk historieskriving flere byer som er betegnet som hovedsteder i middelalderen. Hvordan har det seg slik? Betraktingen Bagge gjorde var at flere historikere har forholdt seg til hovedstadsbetegnelsen som om det var et fastsatt element i den norske middelalderen, at det var *en* hovedstad, slik man eksempelvis har med Oslo i dag. Men som flere har belyst ambulerte kongen sammen med hirden gjennom hele den tiden Norge var et selvstendig rike, riksstyringen var heller ikke hele tiden sentrert rundt *en* by, men flere.² Bagges utsagn, *in the real sense* kan henviser til en moderne betraktning av hovedstad som begrep, dette ble også underbygget da han samme sted hevdet at flyttingen av hovedstadsfunksjonen fra Bergen til Oslo har vært en overdrivelse. Dermed blir denne påstanden mindre kontroversiell fordi det ville vært en anakronisme om man betraktet middelalderens hovedsteder slik som man har dem i dag. Hovedsteder av i dag har mange funksjoner som ikke var *så* sterkt til stede i norsk middelalder, eksempelvis, byens funksjon som et *fast* sete for et riskstyrende organ og en sentraladministrasjon. Vi må altså skille mellom det moderne hovedstadsbegrepet og middelalderens begrep om viktige kongelige residensbyer.

Selv om betydningen var annerledes er det dermed ikke sagt at *betegnelsen* hovedstad ikke fantes på den tiden. I sagaen om Magnussønnene framkommer det at kong Sigurd gjorde Kongshelle til sin *høfuðstað*.³ Tilsvarende finnes det middelalderlatinske versjoner som kan tolkes på samme måte. I Adam av Bremens beskrivelse av Trondheim bruker han «Metropolis civitas Nortmannorum».⁴ Disse eksemplene viser at det var forekomster av hovedstadsbetegnelser både på norrønt og latin, men i denne avhandlingen vil jeg fokusere nærmere på hva *historikerne* har men om hovedsteder i middelalderen.

¹ Bagge 2010: 269

² Bagge 2010: 279

³ *Morkinskinna II*: 141 «Sigurðr konungr Jorsalafari setti stól sinn ok høfuðstað i Konungahellu»; Mork. overs.: 264 «Kong Sigurd Jorsalfar sette kongestolen sin og hovudstaden i Konghelle».

⁴ *Adam av Bremen*, bok 4, kap 33; I oversettelsen har historikeren Halvdan Koht oversatt dette med «Hovedstaden til Nortmannane», se Koht 1921: 84

Under markeringen av Håkonhallens 750 års jubileum i Bergen i september 2011 holdt den engelske historikeren Derek Keene et foredrag om hovedstedene i middelalderens Europa med tittelen *Capital cities in Earlier Medieval Europe*.⁵ Både foredraget og den senere artikkelen til Keene hadde et ambisiøst utgangspunkt om å identifisere funksjoner for hva som kunne betegnes som en hovedstad i en middelalderkontekst. Keene hevdet at det var et felles sett med funksjoner som var direkte knyttet til hovedstadsbetegnelsen i forskjellige urbaniserte områder gjennom middelalderen.⁶ I denne avhandlingen vil jeg forholde meg til et utvalg av disse funksjonene som Keene drøftet. Men før jeg presenterer disse skal jeg avklare hvordan Keene forholdt seg til hovedstadsfunksjonen.

Keens empiri ble valgt fra et omfattende området som strakk seg fra det fjerne Østen, til de mer hjemmelige trakter i Nord-Europa. Ambisjonen var like stor da det kom til tidsperiode, han forholdt seg først og fremst til perioden omkring europeisk middelalder ca. 500-1500. Artikkelen gav dermed ikke noe rom for nærgående detaljstudier, men gav heller et overblikk for hvordan man kunne definere hovedsteder i en relativt vid kontekst, og hvilke funksjoner som kan markere hovedsteder fra andre byer.

Det er noen overordnede kategorier i Keenes analyse som er viktige i forhold til hva slag *type* hovedstad det er snakk om. Keene deler definisjonen inn i tre hovedstadskategorier: kulturell hovedstad, økonomisk hovedstad og politisk hovedstad.⁷ I våre dager har for eksempel byene Bergen og Stavanger fått tildelt status som europeisk kulturhovedsteder, i henholdsvis år 2000 og 2008 av EU-kommisjonen.⁸ Bergen var også økonomisk viktigere i forhold til de andre byene i norsk middelalder, og man kan kanskje betegne Bergen som en økonomisk hovedstad. I min avhandlingen vil fokuset først og fremst ligge på det politiske aspektet ved hovedstadsbegrepet, ut i fra dette stiller jeg spørsmålet: Hvordan blir middelalderbyer definert og beskrevet som hovedsteder i nyere norsk historieskriving? Problematikkene rundt de kulturelle og økonomiske aspektene vil ikke i denne avhandlingen bli drøftet direkte, men kan forekomme i direkte tilknytning til det politiske aspektet.

Keenes definisjon av den politiske tilnærmingen til hovedstadsbegrepet er at det består av et senter, et sete for styre eller en annen form for organisering av et territorium større enn

⁵ Keene 2012; Artikkelen som jeg anvender er ventet å komme i trykken i løpet av høsten 2012. Se litteraturlisten for tittelen til den artikkelsamlingen hvor artikkelen vil stå.

⁶ Keene 2012: 1

⁷ Keene 2012: 1

⁸ European Commission Culture, «Past European Capitals of Culture» http://ec.europa.eu/culture/our-programmes-and-actions/doc2485_en.htm [nedlastet: 15.09.2012].

det juridiske forlengingen av byen i seg selv.⁹ Denne definisjonen har likhetstrekk med den som ble framsatt i *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder (KLNМ)*, at en hovedstad først og fremst er rikets politiske sentrum, kongens residensby, midtpunkt for administrasjon og forvaltning.¹⁰

Ved å sammenligne disse definisjonene kan en stille spørsmålet om hvilke karakteristika, eller funksjoner en hovedstad bør inneholde. Keenes første funksjon er at hovedstaden bør være den formelle residensen, eller ha periodisk nærvær av en hersker eller et styrende organ som er ansvarlig for et område.¹¹ Dette er nærliggende slik det blir formulert i *KLNМ*, hvor kongene, av praktiske hensyn, tidlig valgte en hovedresidens.¹² Men en forutsetning for at en by skulle utvikle seg til en hovedstad var at kongen kunne styre riket fra sentrum. For at dette skulle bli mulig hadde kongene sine representanter utplassert i rikets perifere strøk. Det var behov for et mer eller mindre oppbygget byråkrati. Dette er på linje med det *KLNМ* nevner, nemlig forutsetningen av «et utbygget embetsverk, et velutviklet kongelig kancelli og et visst mon av pengehusholdning i statslivet».¹³ Behovet for et slikt embetsverk uttrykket også Keene i sin artikkel, men i tillegg til å ha et utviklet byråkrati, samt økonomisk kapital, ble det poengtert at en også hadde en befolkning av våpenføre menn, i tillegg til at det var en befolkning som støttet opp under og legitimerte styret i riket.¹⁴ Slik sett var det flere faktorer som spilte inn, og i det følgende vil denne avhandlingen betrakte Keenes og de funksjonene vi finner i *KLNМ* opp mot den norske historieskrivingen.

For å klargjøre hva som konstituerer disse funksjonene, vil det i det følgende bli pekt på hvilke funksjoner som det er blitt fokusert på av Keene og i *KLNМ*. Det er for det første, kongelige residenssteder. Kongene hadde, i norsk sammenheng flere residensbyer og i *KLNМ* er det i prinsippet de fire byen Oslo, Tønsberg, Bergen og Nidaros som fokuset er blitt satt. I denne konteksten vil en residensby være et sted der kongen tok opphold

Den neste faktoren er at byen skulle være et senter for administrasjon og forvaltning. Utviklingen av et byråkrati var og er en viktig faktor for at å kunne regjere fra et rikssentrum. Indirekte gjelder dette også en tredje faktor. For å kunne delegere makt fra en hovedstad til et større administrativt område måtte en ha gode kommunikasjonslinjer. De samme linjene var viktige i forhold til innførsel av skatter og avgifter, i tillegg til at de dannet basisen for

⁹ Keene 2012: 2 «... the key characteristic of a capital city is that it is a centre or seat of rule or some other form of organisation for a territory greater than the legal extent of the city itself».

¹⁰ *KLNМ* «Hovedstad», Blom, Nielsen og Liedgren

¹¹ Keene 2012: 3

¹² *KLNМ* «Hovedstad» Blom, Nielsen og Liedgren

¹³ *KLNМ* «Hovedstad» Blom, Nielsen og Liedgren

¹⁴ Keene 2012: 3

utveksling av ideer og varer gjennom handelsforbindelser i både fjern og nærhandel. En fjerde faktor er byggevirkksomheten. Keene hevder at bygninger, som for eksempel haller, fungerte som steder hvor man kunne holde forsamlinger og kirkene fungerte som opplæringssteder for kongens administrasjon og sekretariat.¹⁵ Ikke minst fungerte også bygningene som depot, eller arkiv for kongens korrespondanse med andre interessegrupper. Bygningene har en praktisk side ved riksstyring, men de var også viktige symbolformidlere. Monumentale byggverk som Nidarosdomen i dagens Trondheim og borganlegg som Håkonshallen i Bergen, er eksempler på den økende økonomiske makten fyrster, både innenfor geistligheten og den verdslige sfære, fikk utover middelalderen. Denne velstanden var det viktig å vise fram, bygninger var *en* måte å prosjektere denne velstanden.

Dette er i prinsippet de funksjonene som både Keene og *KLNM* har knyttet til hovedstadsbegrepet. For å gjøre rede for hva denne avhandlingen skal drøfte, vil jeg i det følgende trekke tematisk fram de verkene som denne avhandlingen vil anvende.

AVGRENSNING AV AVHANDLINGEN

Gjennom hele den moderne norske historiografien kan en finne igjen flere norske byer som er blitt karakterisert som hovedsteder. Blant annet har historikeren Peter Andreas Munch betegnet Konghelle som en hovedstad mot slutten av Sigurd Jorsalfares regjeringstid.¹⁶ Historikeren Knut Helle har hevdet at Bergen utviklet seg til den første virkelige rikshovedstaden i Norge på midten av 1200-tallet, mens historikeren Edvard Bull har hevdet at Oslo var den første hovedstaden.¹⁷ Historikeren Grethe Authén Blom har forholdt seg til Nidaros som hovedstad.¹⁸ Periodiseringen for dette arbeidet vil i første rekke være tiden omkring Håkon Håkonssons kroning i 1217 og fram mot Håkon 5. død i 1319. Men denne periodiseringen vil ikke være absolutt da dette vil være mer hemmende for analysen enn den vil være til fremmende. For eksempel ville ikke Nidaros ha vært med i denne analysen om en skulle ha fastsatt en periodisering. Men i hovedsak vil perioden mellom 1217 og 1319 være å foretrekke, og hovedvekten av analysen vil falle innenfor denne perioden.

Byene som denne avhandlingen vil forholde seg til vil i hovedstad være de fire største byene i Norge under middelalderen. Dette var i første rekke Bergen, Nidaros, Tønsberg og Oslo. Men som nevnt har også byen Konghelle blitt betraktet som en hovedstad, dermed vil

¹⁵ Keene 2012: 3

¹⁶ Munch 1855: 704

¹⁷ Bull 1922: 138; Helle et. al. 2006: 75

¹⁸ Blom 1956: 69

det i dette henseende være naturlig å også inkludere denne byen i analysen. Likevel vil primærfokuset ligge på de fire største byene i Norge.

Siden denne avhandlingen er å bli ansett som en *historiografisk undersøkelse* av anvendelsen av hovedstadsbetegnelsen av historikere om norske middelalderbyer vil det i dette henseende være nødvendig med en avgrensing også innenfor en historiografisk periode. I denne avhandlingen markerer starten på den historiografiske perioden med starten på vitenskapeliggjøringen av historiefaget i en norsk kontekst som en ofte har definert med historikerne P. A. Munch og R. Keyser og utviklingen av den norske historiske skolen. Historiografien vil bli trukket fram til utover 2000-tallet. Slik sett vil det være mulig å trekke linjene tilbake å se utviklingen av hovedstadsbetegnelsen i historieskrivingen om norsk middelalder.

TEMATISK OVERSIKT OVER VITENSKAPELIGE ARBEIDER KNYTTET TIL ANALYSEN

I det følgende vil jeg betrakte hvilke verk som denne avhandlingen skal forholde seg til. Dette delkapitelet vil bli delt inn i følgende avsnitt: Norgeshistorier, Byhistorier og detaljartikler.

De Norgeshistoriene som denne avhandlingen skal anvende er gjerne blitt kalt som oversiktsverk. Disse gir et overblikk over den norske politiske historie fra et utviklingsperspektiv fra Steinalderen til omtrent det året de ble publisert. I denne konteksten vil jeg anvende de bindene som omhandler middelalderen innenfor den periodiseringen jeg har definert over. Norgeshistoriene gir et innblikk i hva som historikeren selv hevdet var det viktige i den perioden bindet omhandler. I min sammenheng vil det her være gunstig å forholde seg til om hovedstadsbetegnelsen har vært anvendt og hvilken betydning det har hatt for utviklingen av det norske samfunnet fra historikerens perspektiv.

En av de tidligste Norgeshistoriene var P. A. Munchs *Det norske Folks Historie* (1851-1863). Denne bokserien på åtte bind fokuserte på perioden fram til 1397. Dette er innenfor den perioden min avhandling vil ha sitt primærfokus og dermed vil det være naturlig å inkludere dette verket. Andre eksempler på Norgeshistorier som denne avhandlingen vil benytte er *Norges historie fremstillet for det norske folk* (1909-1917), og *Aschehougs Norgeshistorie* (1994-1998). I tillegg har det nylig kommet ut et firebindsverk over Norges historie, *Norvegr* (2011). Etter å ha lest bindet over norsk middelalder fram til 1400 kan ikke jeg finne at historikeren Hans Jacob Orning har anvendt betegnelsen hovedstad om noen av de norske byene, i den sammenhengen vil ikke dette verket bli drøftet i denne avhandlingen.¹⁹

¹⁹ Orning 2011

Byhistoriene som denne avhandlingen vil bruke vil primært dreie seg om de byene som utgjøre denne avhandlingens hovedobjekter: Nidaros, Bergen, Tønsberg og Oslo.

Byhistoriene kan bli betraktet som inngående historieverk om det norske byers utvikling fra grunnleggelse til publiseringsdato for verket. Nylig ble også en samlet byhistorie publisert som omhandler urbaniseringsprosessen i Norge fra tidlig middelalder til moderne tid. Dette varket var *Norsk byhistorie*, publisert i 2006. Dette verket vil likevel ikke bli tatt med i de delene som omhandler byhistoriene da dette verket forholder seg til byutviklingen i en Norgeskontekst, ser jeg det mest hensiktsmessig å trekke dette inn i delene om Norgeshistoriene.

I tillegg til disse to kategoriene som jeg til nå har belyst vil jeg trekke in en siste kategori som omhandler detaljstudier om norsk middelalderhistorie. Disse kan forekomme som artikler eller bøker som ikke i utgangspunktet kan bli plassert inn i en Norgeshistorie kontekst. De fokuserer på elementer som kan være interessante i forhold til det denne avhandlingen vil undersøke, hovedstadsbetegnelsen om de norske middelalderbyene i en historiografisk kontekst.

KAPITTELINNDELING

I denne avhandlingen har jeg funnet det mest hensiktsmessig å dele inn kapitlene på følgende måte: Kapitlene vil først og fremst bli delt inn i en tematisk inndeling, hvor tittelen på kapitlet vil markere hvilket tema kapitlet vil fokusere på i forhold til hovedstadsbetegnelsen. Slik sett vil kapitlene framstå slik: 2. Residenssteder, 3. Byggevirksomhet, 4. Møtevirksomhet, 5. Byråkrati og kommunikasjon, 6. Konklusjon.

Innenfor disse tematiske kapitteinndelingene vil framgangsmåten være kronologisk inndelt, bortsett fra kapittel 6 hvor konklusjonen vil bli presentert. Den kronologiske inndelingen gjør at kapitlet først vil forholde seg til historieskrivingen fram til 1900, deretter vil kapitlet fokusere på Norgeshistoriene i perioden etter 1900 for til slutt å fokusere på bymonografiene etter 1900. Skillet i kapitlene vil bli markert med overskrifter der delkapitlene starter. Et sammendrag vil markere avslutningen på hvert kapitel. Kapittel 6 markerer som nevnt konklusjonen og her vil analysen bli sammenfattet til noen konkrete slutninger.

2. KONGELIGE RESIDENSSTEDER

En av forutsetningene for at en kan definere en by som en hovedstad er at den fungerte som kongelig residensby. I denne konteksten har egentlig alle byene; Oslo, Tønsberg, Bergen og Nidaros, vært residensbyer. Spørsmålet vil dermed være hvilken *betydning* det hadde for riket at kongen oppholdt seg på de respektive stedene. Altså, på hvilken måte blir residensfunksjonen representert i historieskrivingen som en faktor for hovedstadsfunksjonen? I dette kapitlet skal jeg drøfte betydningen av kongelige residenssteder i byene i historieskrivingen. Strukturen for kapitlet er delt opp i tre deler, den første delen vil fokusere på den eldre moderne historieskrivingen, fra Rudolf Keyser og Peter Andreas Munch fram til omkring 1900. Den neste delen vil være rettet mot Norgeshistoriene fra den tidligste på 1900-tallet fram til de senere som er blitt publisert. Siste delen av dette kapitlet vil fokusere på bymonografiene om de fire største byene i norsk middelalder, dette vil i tillegg bli supplert med detaljstudier om spørsmål omkring residensfunksjonen.

Som nevnt i kapittel 1, vil denne delen av avhandlingen kun fokusere på de situasjonene hvor residensstedene hadde en betydningen for hovedstadsbetegnelsen. Dette må ikke bli forstått som at kongene kun oppholdt seg i byene gjennom middelalderen, det var også plassert andre kongsgårder ute i riket.

I tidlig middelalder var ikke kongsgårdene i tidlig middelalder direkte knyttet til byene, men var større gårder plassert på strategiske punkt i landskapet.²⁰ Et eksempel var kongsgården på Avaldsnes som gav et strategisk støttepunkt for kontrollen over Karmsundet, en viktig kommunikasjonsvei på Harald Hårfagres tid ved begynnelsen av 900-tallet, og framover. Utover høymiddelalderen oppholdt kongene seg fastere i byene, eksempelvis flyttet kong Øystein sin residens fra kongsgården Álrekstaðr, som i dag utgjør området Årstad, ned til Holmen ved innløpet til Vågen i Bergen. I *Ferd og fest* fra 1942 grep historikeren Sverre Steen fatt i nettopp betydningen av kongsgården som en sentralinstitusjon i norsk middelalder. Han så en endring utover 1100-tallet da kongenes ambulerende virksomhet ble mer sentrert rundt byene og mindre rundt regionale kongsgårder. Det var ikke dermed sagt at det ikke forekom reiser til de mer perifere kongsgårdene, men dette var «rene undtagelser».²¹ Det sentraliserte systemet rundt kongen var utover 1100-tallet såpass godt utviklet at kongene fikk skattene sine inn på de mer sentrale kongsgårder, slik at oppholdsfrekvensen ble høyere enn på de mer perifere gårdene. Kongens nærvær i saksavgjørelser og domsavgjørelser var fortsatt viktig, men ved å utnevne representanter for seg kunne kongen oppholde seg mer i byene og

²⁰ KLNLM «Kungsgård - Noreg» Bjørvik

²¹ Steen 1942: 162

representantene styre i kongens sted i distriktene.²² Kongsgårdene fikk større betydning under og etter den perioden man kaller borgerkrigstiden (ca. 1130- ca. 1240).²³ I denne avhandlingen vil ikke de perifere gården bli analysert noe nærmere da dette ikke rører hovedstadsproblematikken noe nevneverdig.

KONGELIGE RESIDENSSTEDER I HISTORIESKRIVNINGEN, FØR 1900

Starten på den moderne norske historieforskningen har man ofte regnet med historikerne Rudolf Keyser og Peter Andreas Munch på midten av 1800-tallet. Bagge har blant annet hevdet at Keyser og Munch la grunnlaget for all senere forskning på norsk middelalder.²⁴ Bakgrunnen for denne påstanden var ikke bare det omfattende registreringsarbeidet av kildene over perioden før Kalmarunionen på slutten av 1300-tallet, men også den kildekritiske metoden. I dette tilfellet er Munchs mest kjente bidrag *Det norske Folks Historie* det ypperste eksempelet fra denne etableringsperioden av det norske historiefaget. Dahl skrev at det var et «svært nybrottsarbeid, [som] hele veien [var] basert på et selvstendig studium av kilder som han [P. A. Munch] for en stor del måtte ta opp til tolkning og kritikk fra grunnen av».²⁵ Dette verket hadde såpass sterke analytiske kvaliteter at det fortsatt er å anse som et viktig arbeid innenfor historieskrivingen.²⁶ Det er spesielt detaljanalysen som gjør at Munch i dag blir drøftet innen historieforskningen.

Da det gjaldt anvendelsen av residenskriteriet som en faktor for hovedstadsbetegnelsen var det spesielt Oslo som ble framhevet hos Munch. Han skrev:

Oslo var, som det allerede er nævnt, Kongens fornemste Residens og egentlige Hjem allerede siden hans [Håkon 5.] Hertugs-Tid; saaledes blev den og efter de Tiders Medfør Rikets verdslige Hovedstad, og de paafølgende politiske Forhold gjorde at dette vedblev og har vedblevet lige til vor Tid [...].²⁷

Her kom det eksplisitt fram at hovedstadsfunksjonen var knyttet direkte opp mot residensfaktoren. I tillegg til dette var det også den politiske vendingen i norsk utenrikspolitikk som førte til at Oslo, i følge Munch, ble Norges hovedstad helt fram til våre dager. Men noe annet kan også bli trukket ut av dette sitatet, han refererer tilbake til noe han

²² Steen 1942: 163-164

²³ Steen 1942:

²⁴ Bagge 1996:41

²⁵ Dahl 1990: 60

²⁶ Dahl 1990: 61; Melve 2010: 148; Bagge 1996: 41

²⁷ Munch 1859: 646

har drøftet tidligere om Oslo som «kongens fornemste Residens». Dette *noe* kom fram relativt tidlig i den fjerde delen og andre bindet av *Det norske Folks Historie*. Det kom til uttrykk i forbindelse med Munchs karakteristikkk av hertug Håkon (1280-1299), og hans bror kong Eirik Magnusson (1280-1299). I følge Munch skal hertugen ved fylte fjorten år ha unndratt seg morens innflytelse ved å skille seg fra hennes og brorens hoff og «oplaa sin egen Residens i Oslo, der fra nu af gjennem hele hans Levetid blev hans egentlige residens».²⁸ Oslo var Håkons tilfluktssted, vekk fra moren, dronning Ingeborg, og broren, kong Eiriks, hoff. Dette kan forsterke inntrykket om at Munch knyttet hovedstadsfunksjonen til residensfaktoren. Kong Eiriks faste residens var i Bergen, han skal ha oppholdt seg der hver eneste jul, men i denne forbindelse ble ikke hovedstadsbetegnelsen anvendt.²⁹ Antagelig var dette fordi Munch ikke kunne se at kong Eirik hadde bygget noe i byen annet enn å utvide den nye Apostelkirken.

Men det var ikke den eneste gangen Munch anvendte hovedstadsbetegnelsen. Konghelle, sør for det nåværende Kungälv og nord for Göteborg, fikk hovedstadsbetegnelsen allerede under kong Sigurd Jorsalfare (1103-1130). Munch skrev at kong Sigurd tilbrakte den siste delen av sin regjeringstid i Viken, og at han her valgte Konghelle til sin «egentlige Residens og Hovedstad».³⁰ Viken hadde allerede tilhørt kong Sigurd del av riket da han fikk kongstittel sammen med brødrene Øystein og Olav i 1103. Øystein fikk Trondheimen og nordlige besittelser, mens Olav fikk «den midtre Deel eller Gulathingsloven» og antagelig Opplandene.³¹ Motivet for at kong Sigurd valgte Konghelle som residensby og hovedstad lå, i følge Munch, nettopp denne delingen av riket. For det var der Sigurd «rimeligviis har haft sine fleste Venner og Bekjendte».³² Om vi skal forstå Munch ut ifra dette utsagnet så valgte kong Sigurd Konghelle ut ifra personlige motiv. Men det kom også fram at han drev med stor byggevirksomhet i byen, han skulle også ha anlagt et kastell der. Antagelig dreide dette seg

²⁸ Munch 1859: 120

²⁹ Munch 1859: 282

³⁰ Munch 1855: 704; I fotnote 3 utdyper Munch at «Kong Sigurd [...] satte sin Stol og Hovedstad i Konghelle». Hovedstad i denne konteksten, hevdet Munch, var synonymt med hovedresidens. Dette kan tilsi at han her har anvendt Morkinskinna's saga om Magnussønnene selv om dette ikke er blitt skrevet eksplisitt, annet enn at han brukte Sigurd Jorsalfarers Saga. *Morkinskinna II*: 141 «Sigurðr konungr Jórsalafari setti stól sinn ok höfuðstað í Konungahellu...», i Mork. overs: 264 «Kong Sigurd Jorsalfar sette kongestolen sin og hovudstaden i Konghelle». Her kommer det eksplisitt fram at Sigurd gjorde Konghelle til hovedstad, men er hovedstad på den tiden Morkinskinna ble skrevet det samme som i Munchs samtid? Som nevnt hevdet Munch at hovedstad skulle leses som hovedresidens.

³¹ Munch 1855: 560

³² Munch 1855: 704

om forsvar mot angrep utenfra.³³ Dette vil tilsi at også et annet moment var knyttet til hovedstadsfunksjonen hos Munch, byggevirksomheten, og ikke minst forsvarsfunksjonen.

Et tredje eksempel fra Munch går såpass langt tilbake som Harald Hardråde (1046-1066). I omtalen av Harald Hardrådes opprettelse av Oslo som kjøpstad ble Oslo også definert som «Vikens Hovedstad».³⁴ Denne betegnelsen var summen av en del faktorer som Munch identifiserte i kjøpstaden Oslo i perioden rundt grunnleggelsen. Den første faktoren var nettopp byens residensfunksjon. Det kom fram at Harald satt der ofte og motivene bak dette var blant annet at «Tilførselen dertil var lett og Omegnen vel bebygget».³⁵ Antagelig er det her snakk om handelsforbindelsene kjøpstaden hadde med omkringliggende steder. Hvor ofte Harald satt i Oslo kommer ikke eksplisitt fram hos Munch, og antagelig har han her parafrasert direkte fra kildene.³⁶ Et annet motiv kom i form av forsvar mot et eventuelt dansk angrep. Det kom fram at det var en «Nødvendighed for Harald, at have et fast Tilhold i Viken», og nettopp dette førte til at en allerede i 1050 kunne, i følge Munch, finne Oslo omtalt som en residens.³⁷ Oslo framsto som en viktig strategisk tilholdssted mot et angrep fra danskene. Viktighetsgraden av Oslo var såpass stor for Munch at han vil hevde grunnleggelsen av byen var en av Haralds første beslutninger som enekonge i 1048, men selve årstallet er ikke kildebelagt.³⁸ Plasseringen av Oslo banet vei for enda en faktor som gjorde at Munch fremla Oslos hovedstadsbetydning under Haralds periode, St. Halvards relikvieskrin.³⁹ Dette ble flyttet til Oslo nettopp fordi byen var mindre utsatt for danske vikingangrep enn de andre byene i Viken. Med relikviene fikk Oslo også en større anseelse, byen ble gjenstand for pilgrimsreiser. Disse motivene og funksjonene gav en grobunn for at Oslo ble Vikens hovedstad.

Den andre historikeren som jeg her vil trekke fram var Munchs lærer, venn og kollega: Rudolf Keyser. Keyser var vel så viktig i utviklingen av det norske historiefaget som Munch og i denne avhandlingen vil jeg anvende verket *Norges Historie af R. Keyser*. Dette verket jobbet han med i forbindelse med forelesningene har holdt første halvdel av 1800-tallet. Grunnen for at jeg trekker hans verk fram nå var fordi dette verket ble publisert i henholdsvis

³³ Munch 1855:704-705

³⁴ Munch 1855: 200

³⁵ Munch 1855: 199

³⁶ *Heimskringla*: 590 «Haraldr konungr lét reisa kaupstað austr i Osló ok sat hann þar opt, því at þvar gott til atfanga, langs megin mikit umhverfis» *Snorres II*: 188 «Kong Harald lot reise en kjøpstad øst i Oslo, og der holdt han ofte til, for det var godt for tilførsel der og rik landsbygd omkring». Ut ifra dette kan det stemme godt overens med at Munch her har parafrasert direkte fra kongesagaene da det også fremkommer andre moment som «tilførsel» og omtalen av omkringliggende bebyggelser i sagaen.

³⁷ Munch 1855: 200

³⁸ Munch 1855: 200

³⁹ Munch 1855: 200

1866 og 1870, to og seks år etter Keyser's død, under redigering av historikeren Oluf Rygh. Man kan argumentere for at manuskriptene til verket ble skrevet lenge før Munchs verk *Det norske Folks Historie*, men det stopper ikke det faktum at Keyser's verk ble publisert en stund etter at *Det norske Folks Historie* forelå. Dette kan også bli underbygget ved at Rygh benyttet *Det norske Folks Historie* som referanseverk i redigeringen.

Keyser's forhold til anvendelsen av hovedstadsbetegnelsen på norske byer i middelalderen var ikke så inngående som tilfellet med Munch. Hovedstadsfunksjonen hos Keyser var eksplisitt satt til Oslo under Håkons hertugtid. Han skrev: «Oslo ansaaes for hans Hertugdømmes Hovedstad, og der havde han ofte sit Sæde».⁴⁰ Det finnes likhetstrekk mellom framstillingen til Keyser og framstillingen til Munch angående hertugens selvstendige makt over hans hertugdømme, likevel er ikke Keyser like fremtredende når det gjelder beskrivelsen av hertugens personlighet slik som Munch.⁴¹ Ingen av dem går likevel så langt som å betegne dette styringssystemet, hertugdømmet og kongeriket, som et samkongedømme med Oslo som ett av to sentrum noe historikeren Alexander Bugge har hevdet.⁴² Men det skal være sagt at Keyser så Oslo som sentret for Håkons hertugdømme.

Det er nærmest en sparsommelig beskrivelsen av Oslo som residenssted og senere hovedstad, som framkommer hos Keyser. Beskrivelsene har likhetstrekk med annalistiske notater man kan finne i middelalderens historieskriving, noe som gjør det vanskelig å finne motiver bak Keyser's syn på for hvorfor Oslo ble residenssted. Å gå nærmere inn på dette vil, slik jeg ser det, bli basert mer på spekulasjon og har dermed ikke noe for seg i en slik sammenheng.

Av de eksemplene som her er blitt vist av Munch's anvendelse av hovedstadsfunksjonen, er det spesielt to byer som han definert som hovedstad i en eller annen forstand. Disse byene er Oslo og Konghelle. Oslo var en såpass betydelig by i perioden rett etter dens oppkomst at Munch gav den betegnelsen Vikens hovedstad. Noe lignende finner man ikke hos Keyser. Men det er først under kong Håkon hertugs- og regjeringsperiode at både Munch og Keyser gav Oslo betegnelsen «Rikets verdslige Hovedstad». Konghelle fikk også betegnelsen hovedstad, under kong Sigurd Jorsalfare, men dette så ikke ut til å ha vart så lenge. Sigurds død markerer begynnelsen av borgerkrigen, og det kan hende at Munch ikke så noen klare kandidater for hovedstadstittelen før Oslo under hertug Håkon på 1280-tallet.

⁴⁰ Keyser 1870: 345

⁴¹ Keyser 1870: 345; Munch 1859: 120

⁴² Bugge 1916: 324

Et annet moment som kan være av interesse er den sterke østlandssentreringen som framkommer hos Munch og Keyser. Selv om de også behandler Bergen og Nidaros i verkene kan ikke jeg finne noen andre byer enn Oslo og Konghelle som får betegnelsen *hovedstad*. De andre byene er *kun* residensbyer i deres framstillinger.

Det siste aspektet som her vil bli belyst er motivet de forskjellige kongene hadde for å gi Oslo og Konghelle betegnelsen residensby. Munch gir inntrykk av at valgene hos både Sigurd Jorsalfare og hertug Håkon var mest av personlige grunner. Sigurd hadde, ifølge Munch, venner og bekjente fra Østlandet på den tiden han regjerte sammen med brødrene sine, og Håkon ville vekk fra hoffet til kong Eirik og moren Ingeborg.

Med generasjonen av historikere etter Keyser og Munch har det blitt fokusert på den opposisjonen som ble ført mot Keyser og Munch-generasjonens nasjonale holdninger. Opposisjonen fikk en sterk innflytelse fra *skandinavismen*, et mer positivt syn på Danmarks innflytelse over norsk historie, og en påvirkning fra naturvitenskapene, historisk utvikling ble sett på som en evolusjon.⁴³ I denne konteksten er historikeren Ernst Sars blitt trukket fram som en markør for denne generasjonen etter Keyser og Munch. Sars gav ut i firebindsverket *Udsigt over den norske historie* i perioden mellom 1873-1891, og denne har på mange måter ført stafettpinnen videre fra Munchs *Det norske Folks Historie*.⁴⁴ Hvordan forholdt Sars seg til hovedstadbetegnelsen?

I *Udsigt* kom det ikke eksplisitt fram noe om hovedsteder. Spredt gjennom verket er det likevel elementer som kan knyttes opp mot hovedstadsfunksjonen, men de er av lite analytisk anvendelighet. Det nevnes at for at syslene skulle utvikle seg var det nødvendig med en sterk sentralmakt, noe som først utviklet seg på 1200- og 1300-tallet. I tillegg kommer det fram sporadisk om byggevirksomhet i byene.⁴⁵ Men var det en såpass sentralisert makt at man kan snakke om utvikling av hovedsteder? Sars er taus på dette feltet. I det videre arbeidet vil dette verket ikke bli analysert nærmere, da jeg ikke kan finne noe som kan gi en nærmere forståelse av bruken av hovedstadsfunksjonen i denne konteksten.

En annen historiker, Ludvig Daae, var også en del av motreaksjonen som generasjonen etter Munch og Keyser viste. Han skrev også, på mange måter, den første bymonografien etter den historiske skolens premisser. *Det gamle Christiania* ble skrevet på oppfordring av

⁴³ Bagge 1996: 41-43

⁴⁴ I denne avhandlingen vil versjonen av *Udsigt over den norske historie* fra 1913 bli benyttet

⁴⁵ Sars, 1913: 99; Kong Øystein Magnussons regjeringstid skal ha vært preget av fred noe som gjorde at byggevirksomheten kunne utfolde seg, som Sars skrev så «lod [han] bygge Kirker og Klostre og sørgede for Byernes forskjønnelse»: 257

Morgenbladets lesere.⁴⁶ Når det gjelder Daaes historieperspektiv er Morgenbladet i denne konteksten viktig som talerstol. I følge Dahl rettet Daae en skarp kritikk mot den tidligere generasjonens syn på Danmarks degenererende forhold til Norge under unionstiden, og i stedet fremmet han de fordeler som Norge fikk under denne unionen.⁴⁷ Men satt i et byhistorisk perspektiv er det her interessant å forholde seg til Oslos utvikling. Hans bymonografi fokuserer, som tittelen tilsier, på Kristianias historie, en by som utviklet seg fra 1624. Men ett kapittel tar opp utviklingen til Oslo fram mot 1624. Daae skrev forøvrig en revidert versjon av *Det gamle Christiania* i 1891, den originale versjonen framsto nærmest som en skisse og den nye utgaven ble nærmest en helt ny bok.⁴⁸ Dette kan en også betrakte i hans kildeanvendelse i den tidligere utgaven da han skrev om Oslo.

I Daaes beskrivelse var det først og fremst som residensby at Oslo var viktig, men *det* var først mot slutten av 1200-tallet, altså under Håkon 5, at byen utmerket seg. Det var den gunstige beliggenheten som gjorde det enklere å utvikle forbindelsene med Sverige og Danmark.⁴⁹ Det var ikke danskene som førte til norsk fortapelse, men en rekke andre faktorer som utviklet seg. Starten på nedgangen kom med forholdet til det nordtyske handelsforbundet, Hansaforbundet. En grunn til at Daae så det nødvendig i å skrive en ny versjon at *Det gamle Christiania* i 1891 kom fram i at han ikke hadde vært nøye med den tidligere historiografien.⁵⁰ Motivene bak viktigheten av Oslo kom eksplisitt fram i forhold til det utenrikspolitiske aspektet. Som et motiv for hovedstadsbetegnelsen kan man også finne dette igjen hos Munch. I den senere utgaven knyttet Daae hovedstadstittelen, i tillegg til Oslos gunstige plasseringen i forhold til Danmark og Sverige, mer opp mot funksjonen som kongelig residensby.⁵¹ Men også her støtter han seg mer opp mot Munchs perspektiv, kong Håkon 5. skulle hatt en personlig tilknytning til byen.⁵²

Historikeren Yngvar Nielsens bok *Bergen fra de ældste Tider og indtil Nutiden*, kan slik som i Daaes tilfelle bli sett på som en av de første bymonografiene som ble skrevet etter vitenskapliggjøringen av historiefaget. Den kom ut i 1877, og når det kom til residensfunksjonen ble det ramset opp flere konger som brukte Bergen som sin

⁴⁶ Daae 1891:IX

⁴⁷ Dahl 1990: 135

⁴⁸ Daae 1891: IX

⁴⁹ Daae 1871: 2

⁵⁰ Se, Daae 1891: IX; Antageligvis anvender Daae, i beskrivelsen av situasjonen mellom hertug Håkon og de tyske kjøpmennene i 1285, *Sartorius II*. Dette er fordi han oppførte hendelsene til 1281, slik de er oppført i *Sartorius II*. Som Munch også poengterte (Munch 1859: 120, fotnote 1) så var dette en feildatering. Dette er forøvrig det samme brevet som ble gjengitt i DN V. nr. 15 og som regest i RN II nr 397.

⁵¹ Daae 1891: 7

⁵² Jfr. Munch 1859: 120; se også side 16 over.

hovedresidens. Men var dette knyttet opp til hovedstadsfunksjonen? Relativt tidlig ble det nevnt at kongsgården i Bergen var en av de hyppigste besøkte kongsgårdene og at kongene residerte der i kortere og lengre tid av gangen.⁵³ I denne konteksten, som tidligere belyst, var kongsgården en helt essensiell betydning for byen. For Nielsen var nettopp kongsgården en forutsetning for byens framvekst, men det var kun *en* faktor for byens utvikling.⁵⁴ Det er først under kong Magnus Lagabøte at Nielsen gir Bergen tittelen som hovedstad.⁵⁵ Den bakenforliggende faktoren er byens funksjon som residensby i perioden under og etter borgerkrigene. Nielsen trakk fram at da opposisjonen fra ribbungene ble slått i 1227 kunne kong Håkon oppholde seg hyppigere i Bergen, «hvor han nu i Almindelighed om Vinteren havde sin Residents».⁵⁶ Det var først da det var blitt såpass rolig i riket at både Håkon Håkonsson og hans etterkommere anså Bergen som sin fremste residensby, og oppholdt seg der med en større frekvens enn tidligere. Ved hans død i 1263 hadde Håkon oppholdt seg «meget i Bergen» og Bergen skulle i enda høyere grad enn tidligere fremstå som residensby og rikets politiske midtpunkt.⁵⁷ Men om jeg forstår Nielsen rett så var ikke dette det viktigste aspektet som førte til Bergen som norsk hovedstad. Det var derimot byloven i 1276 under Magnus Lagabøter, som for Nielsen knesatte betegnelsen. Bergen var, i følge Nielsen, den byen loven først og fremst skulle gjelde, og dermed kom Bergen i en forrangstilling da denne byen sto som et eksempel for andre byer.⁵⁸ Med dette utfordrer Nielsen den tidligere oppfatningen om at det var Oslo som var den første rikshovedstaden i Norge. I motsetning til Munch og Daae hadde Nielsen trukket linjene tilbake til Bergen.

KONGELIGE RESIDENSSTEDER I NORGESHISTORIENE, ETTER 1900

Med det forrige delkapitelet som bakteppe kan en stille seg spørsmålet om hvordan utviklingen av diskusjonen så ut utover 1900-tallet? I dette delkapitelet vil et utvalg av 1900-tallets Norgeshistorier bli drøftet, før den siste delen vil forholde seg til bymonografiene og et utvalg av detaljartikler.

En av de tidligste Norgeshistoriene som utkom på begynnelsen av 1900-tallet var *Norges historie fremstillet for det norske folk*, som ble publisert i perioden 1909-1917. I dette verket er det en såpass grundig gjennomgang av perioden 1030-1319 at de måtte dele det andre bindet i to deler. Den første delen fokuserte på perioden 1030-1103 og var et samarbeid

⁵³ Nielsen 1877: 1

⁵⁴ Nielsen 1877: 1-2

⁵⁵ Nielsen 1877: 78

⁵⁶ Nielsen 1877: 72

⁵⁷ Nielsen 1877: 77

⁵⁸ Nielsen 1877: 78

mellom historikerne Ebbe Hertzberg og Alexander Bugge. Den andre delen ble skrevet av Bugge selv, og fokuserte på perioden fram mot 1319.

Hos både Hertzberg som hos Bugge var det Nidaros som ble utpekt som Norges hovedstad. Hertzberg refererer primært sett til Adam av Bremen da han omtalte Nidaros som hovedstad. Hertzberg selv drøfter ikke begrepet noe nevneverdig.⁵⁹ Det blir vist til at Nidaros også var en residensby, men dette er ikke direkte knyttet til hovedstadsbegrepet. I tillegg ble byen betegnet som «kongens egen hovedstad» i forbindelse med bryllupet mellom kong Magnus den godes (1035-1047) datter Ulvild og Ordulv.⁶⁰ Det kan virke som at anvendelsen av hovedstadsbegrepet i denne konteksten er blitt gjort uten noe tanke på om det i det hele fantes noe som var hovedsted. Det er heller ikke blitt satt spørsmål ved om anvendelsen av hovedstadstittelen er slik moderne historikere oppfatter den, eller om det er menneskene i middelalderen sine oppfatninger.

Noen nærmere betraktninger om Nidaros som Norges hovedstad kommer altså ikke fram hos Hertzbergs del av *Norges Historie*. Hertzbergs fikk aldri tid til å fullføre sin del av arbeidet med *Norges historie*, han døde i 1912, noe som kan være grunnen til at det ikke ble drøftet noe nærmere. Det ble historikeren Absalon Tarangers oppgave å redigere arbeidet til Hertzberg i tillegg fikk Bugge arbeidet med å fullføre bindet. Slik sett kan en forstå at noe har blitt gjentatt, dette forekommer eksempelvis da Bugge forholdt seg til hovedstadsfunksjonen. Nidaros er hos Bugge, som hos Hertzberg, Norges hovedstad, også han benytter seg av Adam av Bremen. Han skrev: «Hovedstaden i Norge er trøndernes by, som nu er prydet med kirker og gjestes af talrige folkeskarer».⁶¹ Men i denne konteksten er det ikke en beskrivelse av Nidaros som Norges hovedstad som er fokuset, men betraktningen av kildegrunnlaget for den tidlige regjeringsperioden til kong Olav Kyrre (1067-1093) som blir problematisert. Hovedstadsbetegnelsen får en sekundær betydning da Bugges primære tilnærming er å beskrive Adams optegnelser. I det følgende vil ikke dette verket bli videre analysert da de stedene hovedstadsfunksjonen er omtalt er de stedene som her er blitt nevnt. Jeg vurderer det derfor dit hen at dette verket ikke har noen videre anvendelse i den følgende analysen.

Den andre delen av denne perioden var viet til årene mellom 1103 og 1319. Boken ble skrevet av Bugge og her ble hovedstadsbetegnelsen belyst nærmere. Oslo ble hos Bugge omtalt som hovedstad allerede på begynnelsen av 1200-tallet. Men byen var kun hovedstad over et mindre område, baglerriket.

⁵⁹ Hertzberg 1915: 167

⁶⁰ Hertzberg 1915: om bryllupet se 39-40; om residensby se 105

⁶¹ Bugge 1915: 323; *Adam av Bremen*: bok 4, kap 33: «Metropolis civitas Nortmannorum est Trondemnis, quae nunc decorata ecclesiis magna populorum frequentia celeratur».

I årene etter at kong Sverre døde, i 1202, fikk baglene et sterkere hold på Østlandet og i Opplandene. *Baglersagaene* kan fortelle at biskop Nikolas sommeren 1207 drøftet situasjonen mellom birkebeinene og baglene sammen med erkebiskop Tore i Trondheim. De ble enige om at de skulle gjøre det de kunne for å slutte et forlik mellom partene. Biskopen reiste om våren 1208 til Tønsberg hvor Filippus, kongen av baglene, holdt til. Kongen spurte biskopen om hvilket formål dette forliket skulle gi. Biskopen svarte at Filippus skulle få Viken og Opplandene i tillegg til at han skulle gifte seg med Kristin, datteren til kong Sverre. Disse forslagene ble også presentert for Inge, kongen av birkebeinene, og hertug Håkon i Bergen. Forslagene ble godtatt med den forutsetningen om at Filippus skulle frasi seg kongstittelen. Forliket sto i 1208, men baglene fortsatte å betegne Filippus som konge.⁶² I følge Håkon Håkonssons saga var det i perioden etter dette forliket fred i landet.⁶³ Det er i denne fredsperioden hvor Bugge så for seg Oslo som hovedstad i baglerriket. Det interessante med Bugges framstilling var at han skrev at Filippus, som var å anse som en «fuldt uafhængig fyrste», måtte dele makten med biskop Nikolas og hans høvdinger. Filippus holdt sin residens i Tønsberg, mens biskopen holdt sin i Oslo.⁶⁴ Her er det ikke verdslige fyrsten som sitter i hovedstaden, men den geistlige, biskopen. Det var altså ikke den kongelige residensfaktoren som spilte mest inn i forhold til hovedstadsbetegnelsen, slik Bugge bruker det, i stedet lå fokuset på Oslo, hvor fehirde og kansleren oppholdt seg. Argumentet til Bugge lå altså i den administrative funksjonen.

Men det er først under hertug Håkon Magnusson på slutten av 1200-tallet at residensfunksjonen igjen ble satt til Oslo. I denne konteksten utgjorde residensfunksjonen en vel så viktig faktor under Håkons hertugtid, som under hans regjeringstid som konge. Som hertug styrte Håkon et noe større landområde enn Filippus etter forliket av 1208. I følge *Baglersagaene* fikk Filippus regjere over området mellom Svinesund, sundet som i dag markerer grensen mellom Norge og Sverige, og Rygjarbit som man tradisjonelt har forbundet med Gjernerstangen.⁶⁵ Håkons hertugdømme omfattet, i tillegg til Opplandene og Oslosyssel, Agder og Ryfylket samt Færøyene og Hjaltland.⁶⁶ I Håkons hertugdømme utmerket Oslo seg. Hertugen kalte Oslo for hertugdømmets hovedstad allerede i 1285, og han bodde der i

⁶² *Baglarsoger*: 248 ff

⁶³ *Håkon Håkonssons saga*: 27

⁶⁴ Bugge 1916: 234

⁶⁵ *Baglarsoger*: 250 ff

⁶⁶ Bugge 1916: 324

mesteparten av sin tid som konge.⁶⁷ Bugge hevdet at Oslo ble forvandlet fra hertugdømmets hovedstad til hovedstaden i Norge først da Håkon lot seg krone den 1. november 1299.⁶⁸

Sett fra disse eksemplene er det interessant at Bugge i det ene eksempelet uttrykket at Filippus som konge over baglene ikke bodde i Oslo, men i Tønsberg. Oslo var hovedstad, Tønsberg var det ikke. I det andre eksemplet kan man se en utvikling fra Håkons hertugtid til hans kongetid, fra hertugdømmets hovedstad til Norges hovedstad. Her var byens funksjon som residensby *en* faktor blant mange, som gjorde Oslo til norsk hovedstad.

I 1931 gav språkforskeren Didrik Arup Seip ut boken *Norsk språkhistorie*, og også her har hovedstadsbetegnelsen kommet inn. Dette er satt i forbindelse med utviklingen av skriftspråk i Norge. Hovedfunksjonen for Seip var kanselliets betydning, likevel var det også residensfaktoren som spilte inn i tilnærmingen til Seips anvendelse av hovedstadsbetegnelsen. I Seips kontekst var det i prinsippet disse to funksjonene som avgjorde hvilken by som var hovedstad i Norge. Men om man arbeider nærmere etter i sømmene kan det oppstå problemer. Seip skriver retorisk at: «Kunde noen by bære navnet hovedstad omkring 1100 og utover måtte det være Bergen. Iallfall var byen under Harald Gille (1130-35) fast opholdsted for kongen».⁶⁹ Han omtalte her den første tiden under borgerkrigene og dette fikk også følger for den videre flyttingen av hovedstaden. Etter Harald Gille var riket delt, men under Magnus Erlingsson (1162-84) ble Bergen igjen residensby for kongene.⁷⁰ Den uoversiktlige situasjonen under borgerkrigstiden kommer likevel fram da Seip trekker fram Tjodrek munks' beskrivelser av Nidaros, omkr. 1180, som «hele rikets hovedstad».⁷¹ Dette må kanskje bli satt i en geistlig kontekst da det er satt i forbindelse med at Norge fikk et eget bispedømme i Nidaros i 1152. Men i teksten til Seip kan en se en konkurranse mellom de to byene, dette gjaldt Bergen og Nidaros som kulturelle sentre for utvikling av skriftspråket. Men under Håkon Håkonsson ble kansellet sammen med residensfunksjonen flyttet til Bergen som ble ny hovedstad. Dette skjedde igjen under hertug Håkon, i underkant av førti år etter Håkon

⁶⁷ Bugge 1916: 353; I denne forbindelse er det antagelig brevet i DN V. nr 15 det er referert til. Brevet er en korrespondanse mellom hertug Håkon og rådmennene, magistratene og borgerskapet i Lübeck, Rostock, Hamburg, Stralsund og de andre tyske sjøbyene, hvor hertugen ønsker å gjenopprette fred mellom nordmenn og tyskerne. Hertugen påbyr også borgherren i hertugdømmets *hovedstad* Oslo om å ta vennlig imot alle tyskere som kommer dit. Historikerne Sverre Bagge og Narve Bjørge drøfter årstallet for utstedelsen av dette brevet i RN II nr 397 [fotnote 1.] og har konkludert med at DN tar feil i sin datering (1286) og at det heller bør være 1285. I denne konteksten har jeg valgt å følge denne konklusjonen.

⁶⁸ Bugge 1916: 353

⁶⁹ Seip 1931: 95

⁷⁰ Seip 1931: 95

⁷¹ Seip 1931: 95; Jfr. *Tjod. overs.*: 58; Tjodrek er mer utfyllende i sin beskrivelse av utviklingen til Nidaros: «Dagen etter dro Olav med Guds hjelp inn til det stedet som heter Nidaros. På den tiden var det bare noen få kjøpmannshus der, men nå er det midtpunkt for hele riket (caput est totius regni)»...

Håkonssons død, da han flyttet til Oslo.⁷² Det som er interessant med Seips fremstilling er forbindelsen mellom skriftspråkets kulturelle sentrum og hovedstadsfunksjonen. I den forbindelse kan en se en utvikling fra Nidaros, til et konkurranseforhold mellom Bergen og Nidaros, til at Oslo til slutt ble hovedstad. Men dette var ikke bare på grunn av residensfunksjonen disse byene hadde for kongen, den primære funksjonen i Seips beskrivelse var kanselliets betydning.

Det samme året som Seip gav ut sin *Norges språkhistorie* kom et nytt verk om Norges historie under tittelen *Det norske folks liv og historie* (1930-1938). Denne gangen var det historikerne Edvard Bull d.e. og Sigvald Hasund som fikk ansvaret for bindene om norsk middelalder, henholdsvis *Fra omkring 1000 til 1280* (1931) og *Tidsrummet 1280 til omkring 1500* (1934). Disse verkene markerer et skille fra tidligere i den forstand at en nå tematiserer framfor å holde en narrativ.

Bulls forhold til residensbyer som en hovedstadsfaktor henger sammen med betydningen byene fikk allerede på 1100-tallet. Kongenes tilstedeværelse i byene om vinteren var «noenlunde regelmessig» utover 1100-tallet og ble en faktor for urbanisering.⁷³ Dette tenderer til det argument som Steen viste til i begynnelsen av dette kapitlet. Men opp til 1100-tallet hevdet Bull at kongene ikke kunne «skape regelmessig næring for en bybefolkning».⁷⁴ Kongene hadde ikke noe fast sentralapparat som gjorde det mulig å forvalte varer, og kongene selv reiste rundt med hirden for å opprettholde rett og orden og for å fø hirden med utbyttet på kongens gårder. Den samme bemerkningen som Bugge kom med i 1916 framkom også hos Bull. Oslo var å regne som baglenes hovedstad i perioden etter forliket ved Kvitsøy i 1208.⁷⁵

Når vi nå har sett at både Bugge og Bull har referert til Oslo som baglenes hovedstad, kan en stille seg spørsmålet om hvilken by som var birkebeinenes hovedstad? I dette henseende, slik jeg tolker dem, er de begge tause. Da det kommer til noen eventuelle *rikshovedsteder* er de også tause. Bull trekker fram at Bergen var Norges største og rikeste by og forble det i 750 år, men dette trenger ikke nødvendigvis bety at Bergen var Norges rikshovedstad.⁷⁶ At Bull er taus om hovedstadsbetegnelsen i dette henseende er ikke nødvendigvis på grunn av at han ikke har noen formening om problemet, men at verket hans forholdt seg til perioden før Oslo «tradisjonelt» sett har blitt kalt en rikshovedstad.

⁷² Seip 1931: 125-126

⁷³ Bull 1931: 107

⁷⁴ Bull 1931: 107

⁷⁵ Bull 1931: 257

⁷⁶ Bull 1931: 110

Hovedstadsbetegnelsen benyttet han ikke minst i sin Oslohistorie, hvor han var klar på at det var ingen andre hovedsteder før Oslo.⁷⁷

Sigvald Hasund skrev det tredje bindet av *Det norske folks liv og historie* som omhandlet norsk middelalder fra 1280-1500. I denne konteksten er det ganske klart at Oslo er hovedstaden under kong Håkon 5, og at dette er nært knyttet til byens funksjon som kongelig residens. Håkon skal ifølge Hasund ha reist til Nidaros rett etter at kong Eirik døde i 1299, hvor han ble hyllet på Øretinget, deretter skal han ha blitt kronet i Kristkirken, før han tok fast opphold i Oslo.⁷⁸

Som tidligere historikere har også Hasund argumentert for at Oslo ble hovedstad grunnet en sørover vendt politikk. Kulmineringen av den vestover vendte politikken skal ha skjedd med Eiriks datter, Margretes død på Orknøyene i 1290. Etter kong Aleksander 3 av Skottland døde i 1286, hadde kongen av England, Edvard 1, tatt kong Eiriks parti om at Eiriks datter hadde krav på Skottlands krone. I 1289 ble Margrete kongsdatter tatt til Skottlands dronning. Men overfarten var ikke i dronningens favør, hun ble syk og døde som nevnt på Orknøyene. Etter dette ble kronen tildelt John Balliol. Eirik giftet seg igjen i 1293 med Isabella, sønnedatter av den skotske stormannen Robert Bruce. I følge Hasund tydet dette på at Eirik ikke enda hadde gitt tapt om å få norsk kontroll over Skottland.⁷⁹ Eirik og Isabella fikk ingen sønner, og da kongstittelen over Skottland gikk til Isabellas bror, Robert, var kong Eirik død.

Sørøstvendingen av politikken var som følge av ekteskapspolitikk, litt som med den politikken kong Eirik førte for å få Skottland under det norske veldet. Hertug Håkon hadde giftet seg i 1299 med den nordtyske fyrstedatter Eufemia av Ruppin og med dette markerer i følge Hasund skiftet mot sør i politikken.⁸⁰ Men det var også handelen skal vi tro Hasund som gjorde at Oslo ble sentrum etter Eiriks død. Allerede under Håkons hertugtid hadde han satt seg godt inn i handelsvirksomheten i sitt hertugdømme. Veinettet skal ha blitt bedre ved at bygdene ble større, nye ryddingsbruk skal ha fungert som binneledd og veimerker mellom bygdene. Det sentrale knyttingspunktet på Østlandet var Oslo.⁸¹ Inntrykket her er at Hasund fremmet at Håkon utviklet hertugdømmet sitt omkring Oslo såpass godt at den kunne konkurrere med Bergen, noe som kom fram da kong Eirik døde og Håkon ble konge med en base i Oslo. Det hele startet med Oslo som residensby.

⁷⁷ Bull 1922:137

⁷⁸ Hasund 1934: 42

⁷⁹ Hasund 1934: 36

⁸⁰ Hasund 1934: 36

⁸¹ Hasund 1934: 41

I *Norges historie fra de eldste tider til 1660* (1939) var det kun Oslo, som ble betegnet som en hovedstad i Norge.⁸² I historikeren Andreas Holmsens omtale av kong Harald Hardråde ble ikke Oslo betegnet som noen hovedstad, verken i en riksbetydning eller i betydningen av Viken. Imidlertid kom det fram at kong Harald hadde en fortid som en Opplandskonge, og at han måtte ha «'sittet' på Opplandene lange stunder om gangen».⁸³ I denne konteksten var dette tatt i forbindelse med at Opplandene falt unna kong Olav Haraldssons herredømme i 1028 og at de siden hadde fungert som en opposisjon der, fram til Harald Hardråde. Men at Harald satt på Opplandene skal i seg selv ikke være knyttet til noen hovedstadsfunksjon. Ei heller kan man si det samme om Nidaros, som flere har betegnet som hovedstad.⁸⁴ Det samme gjaldt Konghelle.

Det er ikke før med hertug Håkon og den følgende tiden at hovedstadsbetegnelsen blir anvendt om Oslo.⁸⁵ I Holmsens verk var det en konkurransekonflikt mellom Oslo og Bergen da det kom til hovedstadsbetegnelsen, de hadde flere hovedstadsfaktorer hver, men det avgjørende for Holmsen var, som hos tidligere historikere, den utenrikspolitiske nyorienteringen.⁸⁶ Men det interessante aspektet i dette henseende var residensfunksjonen til Oslo. Som hertug skal han ha residens i Oslo, ikke på grunn av utenrikspolitiske saker, men på grunn av internt press. Ut i fra Dahls perspektiv var dette jordeieraristokratiet hos Holmsen den reelle makten bak kongedømmet, som var et «redskap» for dette aristokratiet.⁸⁷ Det interne presset kom i forholdet mellom godseieraristokratiet og kongemakten. Holmsen hevdet at Håkon var mer viljesterk og ansvarsbevisst enn sin forgjenger, en beskrivelse som man kan se igjen hos blant andre Munch.⁸⁸ Kong Eirik greide ikke å konsolidere landet godt nok, og av denne grunn hadde aristokratiet kunnet boltre seg fritt.⁸⁹ Aristokratiet hadde fått for mye makt i Norge, og etter herr Alv Erlingssons overfall i Oslo i 1287 ble Håkon innstilt på å reformere det norske aristokratiet til et mer administrativt rettet sentralapparat. Som et ledd i dette var det viktig at Håkon opprettholdt sin hertugresidens i Oslo også under sin kongsstid, siden det på Østlandet kom stadig nye slekter inn i godsaristokratiet der. Holmsen hevdet at man kunne se den indre kretsen rundt kong Håkon besto av flere østlandsslekter som tidligere hadde liten, eller ingen rolle i riksstyringen.⁹⁰ Dermed kan en forholde seg til Holmsen slik at

⁸² I denne avhandlingen vil jeg benytte utgaven som kom ut i 1949.

⁸³ Holmsen 1949: 224

⁸⁴ Se Schreiner 1928; Blom 1956

⁸⁵ Holmsen 1949: 394

⁸⁶ Holmsen 1949: 394

⁸⁷ Dahl 1990: 275

⁸⁸ Holmsen 1949: 389-390; jfr. Munch 1859: 120

⁸⁹ Holmsen 1949: 390

⁹⁰ Holmsen 1949: 392

det var byråkratiske og personlige grunner til at Håkon hadde Oslo i stedet for Bergen som sin residens. I tillegg var det også det utenrikspolitiske aspektet som fungerte som en supplerende faktor til at Oslo ble hovedstad framfor Bergen.

I historikeren Erik Gunnes bind av verket *Norges historie* (1976-1980) var det først og fremst Nidaros som framsto som hovedstad. Men som hos Bugge og hos Hertzberg var det ikke hans egne ord, han nevnte kun Adam av Bremens beskrivelser av byen.⁹¹ Det er heller ikke selve residensfunksjonen som er knyttet til denne hovedstadsbetegnelsen men byggevirksomheten. Men selv om han anvendte Adam av Bremen i forbindelse med Nidaros, skrev han at Bergen var Norges største og viktigste by. Den hadde Álrekstaðr som kongsgård allerede under Harald Hårfagre, og stedet fungerte som sentrum for kongelige administrasjon og oppebørsel.⁹² Ut ifra dette kan det være problematisk at Nidaros ble betegnet som hovedstad og ikke Bergen. Da Bergen blir framstilt som en *viktigere* by, et interessant aspekt som jeg ikke kan se Gunnes har drøftet videre i sitt verk.

I Kåre Lundens bind i samme verk som Gunnes' bidrag, ble imidlertid Oslo igjen fokus for hovedstadsbetegnelsen. Primærgrunnene til at Lunden definerte Oslo som «landets første virkelige rikshovedstad» var nettopp residenssituasjonen til de tidligere kongene.⁹³ I hans oppramsing av tidligere residensbyer var Nidaros fra Olav Tryggvasons til og med birkebeinkongedømmer omkring år 1200 kongenes hovedresidens. Videre fikk Bergen den samme tittelen fra Håkon Håkonsson helt fram til Eirik Magnussons død i 1299. Oslo ble til sist hovedresidensen for Håkon 5. Men grunnen til at Oslo ble en rikshovedstad framfor bare en hovedresidensby lå i argumentet om det ambulerende kongedømmet. Lunden skrev: «Alle disse kongene [Olav Tryggvason fram til Eirik Magnusson] var mye på flyttfot. Men etter hvert kom de til å oppholde seg mer og mer i byene, til Oslo under Håkon 5. fra 1299 må kalles landets første virkelige rikshovedstad».⁹⁴ Skal man ut ifra dette tolke at Håkon 5. ikke ambulerer? Knut Helle trekker nettopp fram dette aspektet ved Lundens heller indirekte argumentasjon. Han argumenterer for at Håkon 5. oppholdt seg mer i Bergen enn i Oslo da han var konge, men Bergen fikk delt hovedstadsfunksjonen med Oslo.⁹⁵ Noe nærmere belysning av empirien Helle har brukt for å argumentere for slikt syn gir han verken i sin del av *Norsk byhistorie* (2006) eller i bindet til *Aschehougs Norges historie* (1994-1998), for å

⁹¹ Gunnes 1976: 327

⁹² Gunnes 1976: 330

⁹³ Lunden 1976: 319

⁹⁴ Lunden 1976: 319

⁹⁵ Helle 1995/2005: 178-179

komme nærmere dette må man vende seg mot bind 1 i bymonografien, *Bergen bys historie*.⁹⁶ Lundens argumentasjon lå ikke kun i at Oslo fungerte som residensby, det var også sentret for et «noenlunde fast, stedbundet regjeringsapparat, kanselli og arkiv».⁹⁷ I tillegg til dette ble det fremmet at kongen hadde gitt jord til flere av sine fremste menn. Ut ifra dette har både Helle og Lunden oppfylt flere av de faktorene både Keene og *KLNM* viste til, men med Norgeshistorier er det ikke en tendens til å referere eksplisitt til empirien for påstandene. En må dermed rette seg enten mot selve kildematerialet og vurdere graden av fortolkningen, eller mot bymonografiene som viser i større grad til det empiriske materialet. Da min undersøkelse primært sett drøfter historiografien vil jeg i denne sammenhengen gå for det andre momentet i det kommende delkapittel.

I bind to av *Aschehougs Norgeshistorie* forholder historikeren Claus Krag seg avholden, slik jeg forstår det, til hovedstadsbetegnelsen. Han drøftet kort bruken, slik det kommer fram hos Adam av Bremen, men han selv tar ikke noe standpunkt. Krag skrev at Adam hadde både skrevet om Nidaros som *civitas magna* (stor by) og Norges *metropolis* (hovedstad, eller kanskje *kirkelig* hovedstad).⁹⁸ Krag selv tar ikke stilling til om det skal bli tolket som en hovedstad i en verdslig forstand. Men det var en viktig residensby som fungerte som administrativt sentrum, noe forøvrig de andre byene også er blitt betraktet som.⁹⁹ Da det ikke er klart om Krag bruker hovedstadstittelen på Nidaros, annet enn å belyse Adam av Bremen, vil jeg ikke i det følgende benytte meg av dette verket i den videre analysen.

Som nevnt tidligere ble også hovedstadsaspektet beskrevet i Knut Helles verker, del en av *Norsk byhistorie* og i det tredje bindet av *Aschehougs Norgeshistorie*. I hans framstillinger framkommer det som nevnt ganske eksplisitt at Bergen var Norges første virkelige hovedstad.¹⁰⁰ Men på hvilken måte ble byens residensfunksjon anvendt som argument for at Bergen var Norges første hovedstad?

Hos Helle var den kongelige residensfunksjonen i byene nært knyttet opp til den byveksten som skjedde i høymiddelalderen. I en europeisk kontekst ser en at gamle byer ble større, og flere nye byer kom til. Det er tre hovedgrunner for at denne byveksten skjedde: vekst i folketall, landlig bosetning og matproduksjon.¹⁰¹ Handelen er også et element å ta med i denne betraktningen, de nevnte tre hovedgrunnene stimulerte både fjern- og nærhandel. I

⁹⁶ I denne avhandlingen vil *Norsk byhistorie* markere Helles del av verket «Del 1: Fra opphavet til omkring 1500».

⁹⁷ Lunden 1976: 332-333

⁹⁸ Krag 1995/2005: 295

⁹⁹ Krag 1995/2005: 296

¹⁰⁰ Se Helle 1995/2005 og Helle et. al. 2006

¹⁰¹ Helle et. al. 2006: 64

byene kom også mer spesialiserte håndverkere til, som igjen oppmuntrer til økt handel og dermed mer urbanisering. Om en retter seg mot en norsk kontekst så forekom det også en urbanisering i denne perioden, dog i litt mindre skala enn ellers i Europa. Bergen, Tønsberg, Oslo og Nidaros hadde alle oppnådd bystatus allerede før høymiddelalderen, men andre urbaniserte steder som Borg, Konghelle, Stavanger, Hamar, Skien, Veøy, Borgund og Kaupanger fikk i denne perioden bystatus.¹⁰² Hvordan den kongelige residensfaktoren spiller en rolle i denne konteksten er nettopp som en urbaniserende faktor.

Kongemaktens behov for styringssentra førte til at de første nyene vokste fram på 1000-tallet.¹⁰³ Under borgerkrigstiden får byene større betydning som kongelige styringssentra og militære støttepunkter. Helle bemerket at: «Fra Magnus Erlingssons og Sverres regjeringstid i annen halvdel av 1100-tallet var det bare i byene kongen satt fast i lengre tid».¹⁰⁴ Byene fungerte som strategiske holdepunkt, de var så viktige at borgerkrigen sto i særlig grad om Nidaros, Bergen, Tønsberg og Oslo.¹⁰⁵ Denne tiltrekkingen til byene var ifølge Helle på grunn av byens betydning som oppebørselssentre, dette gjorde at kongene kunne oppholde seg der i over lengre tid.¹⁰⁶ At kongene plasserte kongsgårdene i byene førte til at skatter og skyld kunne bli ført inn til byene fra landsbygda. Den økonomiske funksjonen til kongsgården gjorde byen til et administrativt sentrum for sitt nærområde. Men utover borgerkrigstiden var det likevel *en* by som skilte seg ut blant de andre, denne byen var Bergen.

Bergen hadde utviklet seg til å bli landets største og viktigste by i annen halvdel av 1100-tallet.¹⁰⁷ At en av kongsgårdene var plassert der var ikke hovedgrunnen for denne utviklingen, men det var en stimulerende faktor for en slik urbanisering. Som følge av for eksempel utenrikspolitiske og handelsmessige faktorer, førte perioden etter borgerkrigen til at kongene oppholdt seg i Bergen i lengre perioder enn andre byer. Dette i lys av at kongene i samme periode utviklet en sterkere sentraladministrasjon som var knyttet til kongsgården, og at de fleste riksmøtene ble satt til byen, gjorde at Helle kunne konkludere med at Bergen med en viss rett kunne kalles en norsk rikshovedstad.¹⁰⁸ Likevel belyste også Helle Nidaros som et viktig kongelig støttepunkt for birkebeinene under siste fase av borgerkrigene, men byens plassering gjorde at den ble for avsidesliggende for at den kunne fungere som et verdenslig-

¹⁰² Se Helle et. al. 2006: 66-73

¹⁰³ Helle 1995/2005: 177

¹⁰⁴ Helle et. al. 2006: 74

¹⁰⁵ Helle 1995/2005: 177; Helle et. al. 2006: 74

¹⁰⁶ Helle 1995/2005: 177; Helle et. al. 2006: 75

¹⁰⁷ Helle et. al. 2006: 75

¹⁰⁸ Helle et. al. 2006: 75

politisk sentrum utover 1200-tallet.¹⁰⁹ Argumentet for at Nidaros ikke ble en hovedstad lå med andre ord i den vestlige og senere sørlige vendingen av utenrikspolitikken.

KONGELIGE RESIDENSSTEDER I BYMONOGRAFIER OG DETALJSTUDIER, ETTER 1900

I Edvard Bull d.es. versjon av Oslos historie, *Kristianias historie* fra 1922, følger han gamle tradisjoner. Også han setter hovedstadstittelen til Oslo i hertug Håkons regjeringstid. Det er likevel interessant å merke seg at han ikke trekker fra Oslo som «baglenes hovedstad» slik han kom til å gjøre i sin Norgeshistorie. I hans byhistorie framkom Oslo og Tønsberg under baglene som nærmest likeverdige byer.¹¹⁰ Kongen og biskopen oppholdt seg der jevnlig, men likevel betraktet Bull også her den interne konflikten som skal ha vært mellom kongen og biskopen. For allerede på neste side i hans bymonografi hevdet Bull at Filippus, så ofte som mulig, residerte i Tønsberg.¹¹¹ Spekulasjonene rundt dette lå i at man kunne se en forandring i forholdet ved å analysere brevutstedelsene. I 1211 anså biskopen fortsatt Filippus som konge, men i 1217 ble Filippus betegnet som «adelsmann og søstersønn av biskopen».¹¹² En ansent stemning mellom biskopen og kongen gjorde at man fikk to poler for makt representert i Tønsberg og Oslo.

Om Oslo under hertug Håkon kan man være fristende til å trekke linjene tilbake til P. A. Munchs *Det norske Folks Historie*, og situasjonen rundt byen som residensby. Håkons personlige motiver kan en også se hos Bull. Bull skrev at «da Haakon 14 aar gammel blev erklært myndig [...] emanciperede [han] sig da straks fra sin mors opsyn og tok sin residens i Oslo».¹¹³ Bulls argument for at Oslo ble hertugens faste residens kan tendere mot det personlige aspektet som Munchs argumenterte for i sitt verk tidligere. Men det var ikke bare dette som gjorde at Oslo ble hovedstad i Håkons tid. Bull problematiserte hovedstadskonseptet i den tidligere tiden før Håkon og betraktet det ambulerende kongedømme som et motargument for nettopp dette. Han hevdet at omkring Håkon Håkonssons tid kunne det virke som at Bergen fikk en større stilling i forhold til de andre residensbyene, «men nogen fast residens kan den paa ingen maate kaldes».¹¹⁴ Likevel betraktet han Oslo som hovedstad under Håkon 5. som også styrte landet ved å reise mellom de forskjellige byene. Bull poengterte også at det heller ikke noe som kunne bli kalt hovedstad

¹⁰⁹ Helle 1995/2005: 178

¹¹⁰ Bull 1922: 82

¹¹¹ Bull 1922: 83

¹¹² Bull 1922: 83; jfr. DN VI nr. 12 og DN I nr. 4 «nobilem virum Philippum nepotem venerabilis fratris nostri episcopi Osloensis».

¹¹³ Bull 1922: 137

¹¹⁴ Bull 1922: 138

hverken i Sverige eller i Danmark på denne tiden. Det kan dermed se ut til at Oslo var i en unik situasjon i Norden. Det var fra land som Frankrike og England en måtte søke for å finne tilsvarende til det som Håkon 5. innførte i Norge.¹¹⁵ Men også i dette henseende hevdet Bull at det var på Østlandet at makten og styrken i landet lå. Dette var fordi kongens utenrikspolitikk nå hadde skiftet fra vest til sør.¹¹⁶ I tillegg til foretningsforbindelser, byråkratiske funksjoner og byggevirksomhet, var Oslo den byen som Bull markerte som Norges første hovedstad.

I forhold til Nidaros hevdet historikeren Johan Schreiner at byen ikke ble grunnlagt av Olav Tryggvason, men at det først ble by under Harald Hardrådes regjeringstid.¹¹⁷ Schreiner angrep teorien om at det var kongene som sto for grunnleggingsprosessen til de norske byene, i stedet argumentere han med en mer langsiktig prosess hvor flere faktorer spilte inn. Kongene hadde residens i Trøndelag. Den var ikke i Nidaros, men ute ved Nidarnes. Han skrev at en av grunnene til at Olav Tryggvason ikke fikk anlagt noen hovedstad i Nidaros, var fordi det trønderske aristokratiet var for sterkt til å kunne bli underkuet. Olav fikk heller ikke regulert handelen i dette området.¹¹⁸ Det var flere kilder som Schreiner benyttet. Blant andre trakk Schreiner fram Odd Munks beskrivelser av trøndernes reisning mot Håkon jarl rundt slutten av 900-tallet. I en kilde Schreiner viste til ble Lade under Håkon jarl betegnet som *hofuðstaðr*, i denne konteksten hevdet Schreiner at det ikke var snakk om en hovedstad, men heller som et viktig sted.¹¹⁹ Dette er dog den samme betegnelsen som framkom i Morkinskinna da Konghelle ble behandlet under kong Sigurd Jorsalfare, som er blitt referert til over.¹²⁰ Men i konteksten til Schreiner måtte dette bli forstått med at det var et viktig sted, framfor en hovedstad. Denne kilden i tillegg til andre, viste at Olavs hovedgård på Lade var det viktigste tilholdsstedet i Trøndelag.¹²¹ Likevel var det først etter Harald Hardråde at man i følge Schreiner kunne betegne Nidaros som en kongelig residensby, og det var da rikskongedømmet ble samlet.¹²² Schreiner benyttet mynter som argument for at kongsgården ikke befant seg i Nidaros, men på Nidarnes under Harald Hardråde, og det var der han tok opphold sammen med sin hird da han var i Trøndelag.¹²³ Schreiner er enig i at det var en kongsgård der som ble hyppig brukt av kongene, men det var først i 1070-årene at Nidaros ble

¹¹⁵ Bull 1922: 138

¹¹⁶ Bull 1922: 138

¹¹⁷ Schreiner 1928: 70-81

¹¹⁸ Schreiner 1928: 76

¹¹⁹ Schreiner 1928: 73; jfr. Odd Munk: 193

¹²⁰ Jfr. Schreiner 1928: 79

¹²¹ Schreiner 1928: 74

¹²² Schreiner 1928: 82

¹²³ Schreiner 1928: 79

ansett som en by. Det var beskrivelsene til Adam av Bremen som Schreiner her anvendte, og han hevdet at det var en kombinasjon av byggevirksomhet og pilegrimene som gjorde at byen ble bygget.

Bare sju år etter Bulls del av *Kristianias historie*, kom det forløpig eneste store bymonografien om Tønsberg. Historikeren Oscar Albert Johnsen publiserte i 1929 middelalderdelen av *Tønsbergs historie*. Sett i lys av hovedstadsfunksjonen er det i første rekke borgerkrigstiden som er i hovedfokus, fram til ribbungenes opprør omkring 1227. Det var dette som markerte slutten for Tønsbergs betydning som sentrum for politiske begivenheter.¹²⁴ Likevel var Tønsberg fram til Håkon 5. død i 1319 en residensby, selv om den ikke var knyttet opp mot noen hovedstadsfunksjon. For om den ikke var hovedstad, markerte denne byen seg som blant annet møtested for politiske vedtak som for eksempel Sættargjerden i 1277. Men da det kom til byens betydning som residensby i kontekst av hovedstad, var det først og fremst under baglerkongen Erling Steinveggs (1204-1207) og senere Filippus Simonssons (1207-1217) regjeringstid. Dette kan for øvrig bli sett på som en kommentar til Bugges bind fra 1916, hvor han legger hovedstadsfunksjonen til Oslo i stedet for Tønsberg, det samme gjaldt for Bull. I denne konteksten framkom det eksplisitt at Tønsberg var baglerkongenes hovedstad og residensby, om vintrene «tilbragte kong Erling i regelen i ro i byen».¹²⁵ Det var i Viken baglene regjerte og Tønsberg var deres hovedstad.

Steen definerte Nidaros som første residensstad i Norge.¹²⁶ I denne konteksten dreide det seg om at det var kong Svein Alfivason (?- 1036) som for alvor slo seg ned i Nidaros. På samme sted, og også relativt tidligere enn mange andre historikere, så Steen overgangen fra den han kaller «kongens vagabonderende liv» til en rotfast residens.¹²⁷ Ut fra dette kan man se at kongene blir mer bofaste, men var dette en hovedstad? Ut fra det Steen beskriver så var Nidaros en by med relativt høy sentralisering i forhold til sitt omland, i tillegg kunne kongen her holde oppsyn med en stor del av skipsfarten som på den tiden gikk mellom Norge og Island.¹²⁸ Disse skipene var også en skattefaktor som kongene kunne dra nytte av. Men om Nidaros var en hovedstad, kommer ikke fram hos Steen, dette kom først fram med Bergen som var det under Magnus Lagabøter og Eirik Magnusson. I denne sammenhengen var residensfunksjonen en viktig faktor for hovedstadsbetegnelsen.¹²⁹

¹²⁴ Johnsen 1929: 133

¹²⁵ Johnsen 1929: 107

¹²⁶ Steen 1942: 163

¹²⁷ Steen 1942: 163

¹²⁸ Steen 1942: 163

¹²⁹ Steen 1942: 210

Arkitekten og arkeologen Gerhard Fischer er blitt ansett som en av pionerene innen norsk middelalderarkeologi og bygningshistorisk forskning.¹³⁰ Selv om han plasserer hovedstadsfunksjonen til Oslo i perioden rundt Håkon 5s. levetid, har byen, etter Fischers syn, fungert som residensby lenge før det. I denne sammenheng har Fischer anvendt sagalitteraturen for å gi et bilde av kongenes forhold til Oslo. Selv tar han ikke stilling til om Harald Hardråde grunnla en by i Osloområdet, eller om det allerede var en by der, uansett var grunnen til at Harald oppholdt seg der, slik Fischer så det, forvar.¹³¹ Området fungerte utmerket som forsvarsbase mot danene. I denne sammenhengen kan en igjen trekke linjene tilbake til Munch. Drøftingen av Oslos sentrale plassering kretset rundt mye av det samme som man kunne se igjen i Munchs Norgeshistorie, hvor man fokuserte på plassens funksjon som møteplass for Opplandene og Tønsbergs mer utsatte plassering overfor daneangrep.¹³² Fischer gikk ikke dypt inn i byens funksjon som kongelig residens, han var i overkant forsiktig da han anvendte sagalitteraturen. Under borgerkrigene, hevdet Fischer, at landet var «kløvd» mellom baglene og birkebeinene, hvor baglene holdt seg i Viken og i Opplandene, mens Sverre «er vinteren over i Trondheim».¹³³ Andre forfattere har i dette henseende argumentert for at Tønsberg eller Oslo var baglenes hovedstad, men Fischer tok ikke noe slikt standpunkt. Grunnen til at Fischer var forsiktig i sine beslutninger kan være nettopp at kildegrunnlaget ikke *tillot* det. Til stadighet viser Fischer frustrasjon over at kildene ikke kommer med de svarene han ønsker.¹³⁴

Historikeren Grethe Authén Bloms argumenter knyttet seg til den samme byen som Schreiner skrev om noen tiår tidligere. Nidaros ble framhevet av Blom som Norges hovedstad under Harald Hardråde. Likevel så hun at det var problematisk å anvende selve begrepet «hovedstad», for kongen hadde ikke fast residens i byen.¹³⁵ Hun hevdet likevel at byen var Haralds hovedsete, noe som kan bli sett på som et motargument mot Munchs framhevelse av Oslo som Vikens hovedstad under samme periode. Men det var nok først og fremst byggevirksomheten som var hovedargumentet for Blom i forhold til Nidaros som hovedstad. Som residens hadde Nidaros også en betydning under borgerkrigene. Nærmest som et svar på det tidligere spørsmålet om hvor birkebeinene holdt sin hovedstad da baglene hadde

¹³⁰ NBL [nettversjon] «Gerhard Fischer» http://snl.no/.nbl_biografi/Gerhard_Fischer/utdypning [nedlastet: 27.10.2012]

¹³¹ Fischer 1950: 3

¹³² Fischer 1950: 4; jfr. Munch 1855: 200

¹³³ Fischer 1950: 7

¹³⁴ Fischer 1950: 3 «...hverken Snorre eller de andre sagaskriverne gir noen ordentlig skildring av selve byen»; 80 (i forbindelse med arkeologien) «Hadde vi bare kjent mer til murkarakter og fundamentering som kan fortelle så meget!».

¹³⁵ Blom 1956: 69

hovedstaden sin i Oslo, kan Blom svare der Bugge og Bull tiet. Blom kom med en grunn til hvorfor Sverre oppholdt seg så mye i Nidaros, fordi «Trøndelag var den eneste landsdelen som ga han [Sverre] full støtte».¹³⁶ Nidaros opprettholdte sin plass som hovedresidens under borgerkrigene. Men etter Inge Bårdssons død i 1217 kulminerte hovedstadsfunksjonen i Nidaros. Selv om Inge Bårdsson etter forliket ved Kvitsøy i 1208 ofte satt i byen, ble hovedstadsfunksjonen etter hans død flyttet til Bergen.¹³⁷ Blom hevdet også at det var ingen prakt og glans, og ingen festlige gjestebud i Inges nærvær i Nidaros.¹³⁸ Inntrykket er slående, Nidaros' funksjon som sentrum for birkebeinene forsvant med Inge Bårdsson. Dette var også noe hun opprettholdte i artikkelen i *KLNM*, slik det er vist over.

I Steens bymonografi over Bergen, som var forutgående for firebindsverket *Bergen bys historie* (1979-1985), kom det fram at det ikke var noen tilfeldighet at borgerkrigene sentrerte seg til byene. Byene ble omkring 1100 i stadig høyere grad kongenes residens.¹³⁹ Ute i distriktene forsvant kongsgårdene mer og mer som midtpunkt for sentraladministrasjonen og ble degradert til overvintringssteder på kongereisene. Men Steen vil ikke betegne *en* spesiell by for hovedstad i denne tiden. Det var flere byer som kongene pendlet mellom selv om Bergen allerede tidlig i borgerkrigstiden ble foretrukket som residensby. Grunnen til at Bergen ble foretrukket var blant annet byens sentrale beliggenhet i riket, men også fordi tronkreverne gjerne kom fra Vesterhavsoyene.¹⁴⁰ Bergen var sentral fordi den var en inngang for kongsemner fra vest, og dermed fungerte byen ypperlig som residensby, i denne konteksten var argumentet nært knyttet til byens funksjon som aktør i et kommunikasjonsnettverk.

Da det kom til å identifisere Bergen som hovedstad, trakk Steen linjene lenger tilbake enn det Nielsen gjorde, for øvrig også lenger tilbake enn det han selv gjorde i *Ferd og fest*. Allerede under Erling Skakkes sønn, kong Magnus Erlingsson (1161-1184) ville Steen vedkjenne Bergen som Norges hovedstad, «uten å legge for meget i ordet».¹⁴¹ Ett av argumentene var nettopp at Erling Skakke og Magnus skal ha holdt seg i Bergen i den relativt fredlige perioden fram mot slutten av 1170-årene. Dette er altså drøye hundre år tidligere enn Nielsen i sin Bergensmonografi. Steen ble mer sikker da han kom til Håkon Håkonssons kongsstid og utover, da var riket konsolidert etter borgerkrigene og Bergen framsto som Norges ubestridte hovedstad. Dette var nært knyttet til residensfaktoren da kongene fra Håkon

¹³⁶ Blom 1956: 174

¹³⁷ Blom 1956: 181

¹³⁸ Blom 1956: 179

¹³⁹ Steen 1969: 24

¹⁴⁰ Steen 1969: 25

¹⁴¹ Steen 1969: 25

Håkonsson og fram mot Eirik Magnusson residerte for det meste i Bergen. Men hvorfor valgte kongene Bergen som sin viktigste residensby? Steen hevdet i dette henseende byens funksjon som handelssentrum for det norske Vesterhavsveldet.¹⁴² Bergen var midtpunkt for tørrfiskhandelen i Europa, en viktig eksportvare for det katolske Europa, i tillegg til andre eksportvarer. Men byen var også sentrum for importvarer. Varer fra utlandet som alt fra nødvendighetsvarer til luksusvarer. Den nære tilgangen på denne handelen var for Steen grunnen til at kongene valgte, og utviklet Bergen til kongelig residens. Denne kommunikasjonen førte også til en utvikling da det kom til utenrikspolitikken, sendeferder og et mer europarettet hoff, var som følge av denne kommunikasjonen.

I Helles byhistorie, var residensfunksjonen til Bergen nært knyttet til byggevirkksomheten. Kong Øystein flyttet som nevnt kongsgården fra Álrekstaðr til Holmen og der bygget han også en trehall samt den første Apostelkirken. Helle hevdet denne byggevirkksomheten røpet at Bergen allerede de første tiårene av 1100-tallet begynte å få betydning som kongelig residensby.¹⁴³ Det kan ha vært flere grunner til at kong Øystein valgte å flytte kongsgården ned mot Holmen, men Helle så dette i sammenheng av handelsvirkksomheten som antageligvis hadde vært til stede der allerede før 1100.¹⁴⁴ Det er lite kildemateriale for denne tiden, Helle siterte et kvad fra Orkneyinga saga som beskrev handelssjøfarten til Bergen.¹⁴⁵ Men denne gir ikke noen grunn til å findatere når Bergen får sin første handelsoppsving annet enn å hevde at det var en tid før 1100. Altså relativt tidlig fungerte byen som en residens for kongene. Men det var da kong Sverre bygget Sverresborg i Bergen at byen ble en *viktig* residensby.¹⁴⁶ Igjen var det tilgang på varer som var motivet.

Som nevnt åpnet Helle opp for at Håkon tok sin residens i Oslo under sitt hertugdømme, men da han ble konge, var det mer naturlig å bosette seg i Bergen. Ut ifra et residensperspektiv fungerte Oslo ypperlig som hertugens sentrum, men på det tidspunktet Eirik døde og Håkon fikk kongstittel, ble Bergen igjen rikssentrum med bakgrunn i residens. Hvorfor han valgte å sitte i Bergen etter 1299 kan komme av at det hadde forekommet store byggeprosjekter under de tidlige kongene, slik at det var gunstigere å holde møter der og styre riket fra dette stedet.¹⁴⁷

¹⁴² Steen 1969: 34-35

¹⁴³ Helle 1982: 156

¹⁴⁴ Helle 1982: 115

¹⁴⁵ Helle 1982: 114; Orkn. saga: 130

¹⁴⁶ Helle 1982: 158

¹⁴⁷ Helle 1982: 552 ff.

I 1991 kom en ny versjon av Oslos byhistorie av historikerne Arnved Nedkvitne og Per Norseng. Den delen som har drøftet hovedstadsbetegnelsen i middelalderen ble skrevet av Nedkvitne. I det følgende være Nedkvitnes perspektiver som jeg vil forholde meg til.

I denne versjonen var hovedstadsbetegnelsen betydelig mindre betont enn i versjonen til Bull fra 1922. Nedkvitne skrev at «De norske høymiddelalderkongene fikk aldri noen fast hovedstad», og med dette kan man se en tilnærming til samme perspektiv som blant andre Bagge noen år senere argumenterte for.¹⁴⁸ Argumentet som Nedkvitne viste til var det ambulerende kongedømmet, og at det dermed ikke var ett fast sted kongene satt, så ble Norges «hovedstad» flyttet med kongen.¹⁴⁹ Hovedstadsbetegnelsen hos Nedkvitne var noe mer ukonkret enn slik man tidligere hadde brukt det, for slik det framgår så var alle de byene kongen reiste til Norges hovedstad. Slik sett kan man argumentere for at residensfunksjonen, i Nedkvitnes forståelse av hovedstadsdefinisjonen, var direkte knyttet til hovedstadbenevnelsen av en by.

I motsetning til Bulls utgave anså Nedkvitne Tønsberg som en like viktig residensby som Oslo på Østlandet i perioden 1170-1280, grunnen var Oslos vanskelige forsvarsmuligheter.¹⁵⁰ Det interessante her var nettopp at Nedkvitne her stilte seg opp mot det tidligere historikere har argumentert for, forsvarsfunksjonen var en av grunnene til at nettopp Oslo ble hovedstad. Likevel har blant andre Daae også diskutert Oslos forsvarsmuligheter, og konkludert at Oslo ble lagt ned for å gjenoppstå som Kristiania noe nærmere Akershus grunnet lav forsvarsmulighet.¹⁵¹ Munch så Oslos sentrale plass for St. Hallvardskulten, som i seg selv fungerte som en motstandskraft til danene, fordi byen var enklere å forsvare framfor de andre byene ved Østlandskysten.¹⁵² I denne konteksten var det nettopp bygdene rundt som utgjorde en trussel for Oslos sikkerhet, i tillegg var skogene rundt så tette at fiender lett kunne holde seg skjult der. Denne betraktningen var kanskje stikk motsatt til den Munch tok nærmere 150 år tidligere, hvor Oslo fungerte som Opplandenes sentrum.¹⁵³

Om bagleroppstanden ble Tønsberg og Oslo sidestilt som viktige administrasjonssentre i Nedkvitnes betraktning. Residensfrekvensen i Oslo under perioden med baglerriket var i følge Nedkvitne lav, kong Erling Steinvegg satt der vinteren over kun i 1205. Men under fredsperioden mellom 1208 og 1217 hevdet Nedkvitne at det var en mulighet for at kong Filippus satt oftere i Oslo, selv om dette ikke kunne belegges i

¹⁴⁸ Nedkvitne og Norseng 1991: 133, fotnote 1.

¹⁴⁹ Nedkvitne og Norseng 1991: 133

¹⁵⁰ Nedkvitne og Norseng 1991: 140

¹⁵¹ Jfr. Daae 1871/91

¹⁵² Jfr. «Kapittel 2: Byggevirkksomhet»; Munch 1855: 203

¹⁵³ Nedkvitne og Norseng 1991: 140; Munch 1855: 200

kildene.¹⁵⁴ For å underbygge påstanden trakk han fram bryllupet i Oslo i 1209 mellom kong Filippus og Kristin Sverresdatter, og kongeseglets oppbevaringssted med kansleren i Oslo.¹⁵⁵ Men dette var kun spekulasjon fra Nedkvitnes side da det ikke er noe håndfast for at Filippus hadde residens i Oslo.

Under hertug Håkon var Oslo blitt hans residens slik det også er blitt gjengitt av tidligere historikere. Nedkvitne nevnte også brevet som Håkon sendte til de nordtyske byene, hvor blant andre Bugge hevdet Oslo ble omtalt som hertugdømmets hovedstad, men Nedkvitne oversetter denne linjen med «'den viktigste byen i vårt hertugdømme'». ¹⁵⁶ I denne sammenhengen har Nedkvitne argumentert for at det ikke fantes noen hovedsteder i norsk middelalder dermed må han omgå denne betegnelsen. En betegnelse han også unngår etter at Håkon ble kronet.

Håkon skal ha residert i Oslo i fem av sine 20 regjeringstvintre, kun slått av Bergen hvor han residerte i åtte. I forhold til Håkon Håkonsson skal Nidaros ha fått mindre betydning og Oslo mer som residens. Dette var på grunn av den politiske vendingen mot Sverige og Danmark.¹⁵⁷ Likevel, satt i kontekst av det andre historikere har argumentert for, så ville ikke Nedkvitne definere Oslo som en rikshovedstad under Håkons regjeringstid. I stedet valgte Nedkvitne å kritisere tidligere holdninger til Oslo som hovedstad, en av motargumentene lå i nettopp denne differansen mellom Bergens åtte overvintringer og Oslos fem.¹⁵⁸ Han var likevel villig til å definere Oslo som Opplandenes og Oslosyslets hovedstad.¹⁵⁹ Oslo begynte å fortrenge Tønsberg, under Håkon 5., som residensby. En viktig fordel i Tønsberg var anlegget på Berget, men dette ble fort overskygget av borgen på Akersneset. Dermed kan man ane noe av de samme argumentene som ble ført av Helle om at det var en todeling mellom Bergen og Oslo. At Nedkvitne ikke ville anerkjenne Oslo som en rikshovedstad, men mer som en regional hovedstad for Østlandet er i samsvar med Helles argumenter.

Samme året som Nedkvitne og Norseng kom ut med første bindet av *Oslo bys historie* utgav også arkeologen Erik Schia boken *Oslo innerst i Viken*, som i mange henseender var en videreføring av rapporten til Fischer drøye 40 år tidligere. Fokuset, som hos Fischer, var mest på arkeologien. Byggevirkksomheten var det som Schia støttet sine argumenter på i tillegg til noen spredte passasjer med sagalitteratur. I dette henseende må en også se Schias argumenter for Oslo som hovedstad omkring 1300. Håkons bestrebelser om å gjøre byen til

¹⁵⁴ Nedkvitne og Norseng 1991: 141

¹⁵⁵ Nedkvitne og Norseng 1991: 141; jfr. *Baglarsoger*: 250-253 og 255-256

¹⁵⁶ Nedkvitne og Norseng 1991: 143; jfr. Bugge 1916: 353; DN V. nr. 15: « ciuitate nostri ducamus precipua »

¹⁵⁷ Nedkvitne og Norseng, 1991: 150

¹⁵⁸ Nedkvitne og Norseng, 1991: 407

¹⁵⁹ Nedkvitne og Norseng, 1991: 152

fast residensby var med utgangspunkt i byggevirksomheten.¹⁶⁰ Om Oslo som en tidligere hovedstad, slik en kan finne hos Munch, er han ikke innom. Ved midten av 1000-tallet, hevdet Schia, at Oslo var et viktig sentrum for administrasjon, oppbeørsel, varebytte og handel, men dette var i forhold til sitt omland.¹⁶¹ Men noen hovedstad var det ikke, dette skjedde først med Håkon 5. da byen fungerte som en residens.

Hovedfagsstudenten Hellene Nöelle Poppe leverte inn sin hovedfagsavhandling i 1997 som undersøkte byenes hovedstadsfunksjoner i norsk middelalder. Hennes avhandling er nokså omfattende og spenner seg over flere hovedstadsfunksjoner og flere byer i en periode på over flere hundre år. I denne sammenhengen vil jeg trekke fram hennes anvendelse av den kongelige residensfunksjonen til de byene hun definerer for hovedsteder.

For perioden 997-1130 definerte hun Nidaros som hovedstad, i betydningen som «hovedsete for statsmakten».¹⁶² Hennes argumenter lå en kvantitativ analyse av overvintringer forekommet i Heimskringla som hun presenterte i en tabell. Tabellen hun presenterte viste at Nidaros i en periode på 133 år var overvintringssted for totalt elleve overvintringer, Oslo var kun for en overvintring.¹⁶³ Ut ifra denne opplysningen vil jeg mene at hennes analyse hadde en slagside ved at den *bare* viste forholdene byene mellom og ikke forholdene mellom byene og kongsgårdene i periferien. Poppe poengterte at tallene i tabellen var usikre, men hun valgte å betegne Nidaros som en viktig overvintringssted etter Olav den hellige.¹⁶⁴ At Nidaros var et mer framtreddende overvintringssted framfor de andre byene er iøynefallende, men i forhold til slagsiden i tabellen vil jeg hevde at kongene overvintret mer i periferien og at dette dermed ikke kan bli vurdert som en hovedstadsfaktor. Selv om hun poengterer at tallene er usikre, blir det imidlertid knesatt at Nidaros var Norges første hovedstad med overvintringene som basis.¹⁶⁵

I perioden under borgerkrigstiden argumenterer Poppe mot Bloms påstand om at Nidaros ikke var noen rikspolitisk viktig by etter 1130.¹⁶⁶ Poppe, med begrunnelse i en kvantitativ undersøkelse av overvintringssteder i perioden 1130-1227, kunne argumentere for at kong Sverre overvintret i Nidaros og at denne byen fungerte som hovedstad for birkebeinene.¹⁶⁷ Et slikt argument var ikke nødvendigvis et motargument mot Blom, Blom selv hadde også poengtert at Sverre med birkebeinene tok opphold i Nidaros, men i denne

¹⁶⁰ Schia 1991/1995: 150-151

¹⁶¹ Schia 1991/1995: 145

¹⁶² Poppe 1997: 44

¹⁶³ Poppe 1997: 18

¹⁶⁴ Poppe 1997: 26

¹⁶⁵ Poppe 1997: 43-45

¹⁶⁶ Poppe 1997: 73-74

¹⁶⁷ Poppe 1997: 74

sammenhengen var ikke dette knyttet til noen hovedstadsfunksjon.¹⁶⁸ Som hos Blom legger Poppe opp til at birkebeinene ikke lenger favoriserer Nidaros som residensby etter Inge Bårdsson, hovedstaden gikk mot Bergen.

Under baglerriket var imidlertid Tønsberg foretrukket som kongelig residenssted, men ble den definert som en hovedstad av Poppe, eller ble Oslo baglenes hovedstad? Hovedstadsfunksjonen var delt mellom Oslo og Tønsberg, Tønsberg ble sett på som kongemaktens viktigste oppholdssted, men Oslo var *muligens* politisk møteby for baglene.¹⁶⁹ I Poppes avhandling er det et mer diplomatisk baglerrike enn det som tidligere er blitt vist, hun betegner blant annet biskop Nikolas som baglenes statsminister.¹⁷⁰ I tillegg ble denne samarbeidsviljen synt gjennom den delte hovedstadsfunksjonen. Men hvem av dem som hadde det siste ordet i riksstyret kom ikke fram hos Poppe, å betegne biskopen som en statsminister blir i denne sammenhengen litt ullent i forhold til hvem som hadde den reelle makten.

Den siste perioden, 1227-1319, kommer det ikke klart fram hvilken by som er hovedstad på bakgrunn av residensfunksjonen. I Poppes sammenheng var det flere funksjoner som måtte bli drøftet før hun kunne ta en stilling. Likevel, ble det også i denne konteksten gjort en kvantitativ analyse av overvintringene i denne perioden.¹⁷¹ Bergen ble i denne analysen framhevet som det fremste overvintringsstedet i denne perioden.

I hennes hovedkonklusjon kom det likevel fram at Oslo og Bergen utover senmiddelalderen opprettholdt hver for seg sin hovedstadsfunksjon over sine respektive områder.¹⁷² Dette var for øvrig det samme som også Helle argumenterte for i sine verk.

I Bloms reviderte versjon av Trondheims historie som kom ut i 1997, drøye femti år etter den forrige utgaven, blir Nidaros som hovedstad satt i bakgrunnen. I den forrige utgaven ble det hevdet at Nidaros var tilnærmende hovedstad under Harald Hardråde. Men i den nyere versjonen blir dette dysset ned. I samme kontekst som forrige versjon benyttet hun i den nye versjonen Adam av Bremen da hovedstadsbenevnelsen ble nevnt. Men her var det ikke i spørsmålet om Nidaros var en hovedstad eller ikke, men mer om det var en *by* eller ikke. Det kokes ned til om hvordan det latinske ordet *civitas* skulle bli tolket i en norsk kontekst. Problemet lå ifølge Blom i grad av urbanisering, hun hevdet at i utkantområder, slik som på Island kunne *civitas* «rett og slett markere at stedet har en bispestol», altså at det ikke

¹⁶⁸ Blom 1956: 147

¹⁶⁹ Poppe 1997: 81

¹⁷⁰ Poppe 1997: 81

¹⁷¹ Poppe 1997: 116 ff.

¹⁷² Poppe 1997: 185-186

nødvendigvis var en by.¹⁷³ Men ved hjelp av arkeologien som har foregått de siste årene konkluderer hun med at tettstedet rundt Nidelva var i kontinuerlig vekst siden omkring 1000, med en markant vekst i bebygde areal. Dermed var det belegg ikke bare for at det var en by, men også at det var en hovedstad slik *Adam av Bremen* forholdt seg til det. Problemet med denne tilnærmingen var at hun selv ikke benyttet betegnelsen hovedstad om Nidaros, men benyttet heller at *Adam av Bremens* forhold til *metropolis civitas*, som har flere betydninger enn bare *hovedstad*. Antageligvis var det nærmere å hevde at det var en viktig kirkeby, med tanke på alle kirkene han betenget.

Som residensby har Nidaros vært viktig, ifølge Blom. Gjennomgående i den perioden som *Adam av Bremen* beskriver Nidaros som *metropolis civitas* hadde kongene sitt hovedsete der. Kong Øystein, som flyttet kongsgården fra Álrekstaðr til Holmen hadde Nidaros som sitt hovedsete.¹⁷⁴ Men allerede tidlig i Trondheimens historie var det viktig at kongene satt mer permanent på Lade for å sikre rikskongedømmet.¹⁷⁵ Hos Blom er det likevel den underliggende faktoren som var residensfunksjonen, det er mer beskrivelser om byggevirksomhet og kommunikasjonsmuligheter som ble belyst.

Under borgerkrigene ble Nidaros definert som Sverres hovedby, men i denne sammenhengen var dette i forhold til forsvarsfunksjon. Dette må også bli satt i sammenheng med perioden hvor landet var mer fragmentert. Blom selv trekker fram andre viktige byer og det ser ikke ut til at hun setter noen byer framfor andre. Likevel ble det poengtert at landet var delt, birkebeinene og baglene oppholdt seg i sine respektive landsdeler.¹⁷⁶ Antageligvis blir det her referert til perioden hvor baglerriket er konstituert. Men hun differensierer ikke mellom Tønsberg og Oslo, ei heller Bergen og Nidaros. De er alle viktige byer. Men etter kong Inge er det likevel ikke tvil om at Bergen har tatt over hovedstadsfunksjonen til Nidaros.¹⁷⁷

SAMMENDRAG

Vedrørende residensfunksjonen som en hovedstadsfaktor har alle de fire største norske byene, Nidaros, Bergen, Tønsberg og Oslo blitt omtalt som hovedsteder av varierende grad og til forskjellige perioder. Nidaros var residensby ikke bare under Harald Hardråde, men også under kong Sverre og Inge Bårdsson. Men i denne sammenhengen har det også blitt rettet et

¹⁷³ Blom 1997: 59

¹⁷⁴ Blom 1997: 63

¹⁷⁵ Blom 1997: 31

¹⁷⁶ Blom 1997: 111

¹⁷⁷ Blom 1997: 113 ff.

kritisk blikk på om byen virkelig var en hovedstad eller ikke. Schreiner hevder stedet ikke var en by og at det norrøne ordet *hofuðstaðr* kun mente et viktig sted.

Bergen var tidlig et viktig sentrum for de norske kongene. Mye av grunnen for at Bergen ble en kongelig residens var dens forbindelser ut i riket, og dens sentrale plassering i det norske landskap. Flere historikere har hevdet disse faktorene som motiver for residensfunksjon. Dette var imidlertid ikke unikt for Bergen.

Oslo fikk hovedstadsfunksjonen primært sett i århundreskiftet mot 1300, og motivene bak denne avgjørelsen var som følge av et utenrikspolitisk skifte fra vest mot sør og øst. Dette er et argument som kan bli trukket helt tilbake til Munch og Keyser. Men byen var også sentrum for sitt eget omland, betegnelser som *Vikens hovedstad* og *Opplandenes hovedstad* viser til dette sidefunksjonen ved hovedstadsbetegnelsen.

Konghelle og Tønsberg har også vært med i forbindelse med hovedstadsdrøftingen. Konghelle var mer kildenær til hovedstadsbetegnelsen ved at Munch antagelig har parafrasert fra Morkinskinna, mens Tønsberg har vært i konflikt med Oslo som baglernes hovedstad. Men de har begge fungert som kongelige residenser, et argument som er gjennomgående for alle disse byenes hovedstadsfunksjoner.

3. BYGGEVIRKSOMHET

I slutten av Håkon Håkonssons saga blir det referert til Håkons gode gjerninger og i den forbindelse også til byggevirksomheten som omfattet både kirker og borganlegg.¹⁷⁸ I middelalderen ble slike byggverk ansett som symboler for makt og autoritet. Selve byggmaterialet forandret seg fra tre til stein utover 1200-tallet, noe som antageligvis ville forsterket maktinntrykket. Et eksempel på dette kan bli sett på Scholeusstikket som er det tidligste kjente stikket av Bergen en kjenner til, fra ca. 1580. Historikeren Geir Atle Ersland belyste problematikken rundt anvendelsen av byportrett som historiske kilder.¹⁷⁹ Men i dette arbeidet skal jeg ikke gå inn i detaljer rundt selve stikket annet enn å betrakte to moment, byggmaterialet og forsvarsverk.

Stikket viser Bergen slik den så ut mot slutten av 1500-tallet. Den mest grundige undersøkelsen av stikket ble gjort av August Brinkmann jr. i 1973, han hevdet at Scholeu tok skisser fra flere utsiktspunkt og satt disse sammen til det ferdige produktet.¹⁸⁰ En slik framgangsmåte gjør at perspektivet i forhold til den virkelige byen Scholeu skulle avbilde ble

¹⁷⁸ *Håkon Håkonssons saga*: 392-393

¹⁷⁹ Ersland 2011: 130

¹⁸⁰ Ersland 2011: 137

forandret, men gav igjen, som Erland poengterer, ny kildeverdi da det kom til de mindre detaljene.¹⁸¹ Men hva kan stikken fortelle om byggematerialet? Rent bortsett fra byens størrelse, kan en se at det er i overkant trebygninger som er representert i bybildet. De eneste byggverkene som er av stein er borganlegget ute ved Holmen og de spredte kirkebygningene. Indikasjonen av dette kan tyde på at det på 1500-tallet var dyrt å føre opp bygninger i stein, de eneste som hadde råd til dette var borgherrene og den geistlige eliten. Dette ville nok også vært tilfellet i den tidligere perioden. Noe også Helle har bemerket.¹⁸²

Når det har vært argumentert for at byggevirksomheten var en hovedstadsfaktor, har dette vært knyttet til betydningen av monumentale byggverk. Men på hvilken måte har dette hatt en betydning for hovedstadsspørsmålet? Keene retter byggevirksomheten direkte til den administrative funksjonen. Bygningene var gjerne monumentale og de huset også formelle forsamlinger.¹⁸³ Slike bygninger viste også at noen byer skilte seg ut fra andre, nettopp ved at disse byene hadde slike monumentalbygg.

Noen byer fikk større betydning utover 1100- og 1200-tallet enn andre byer. Dette er nært knyttet opp mot residensfunksjonen for kongene til de forskjellige byene, der hvor kongene residerte mest var viktige byer, mens de byene som han ikke residerte var mindre viktige. Byggingen av monumentale bygg kan symbolisere dette, men igjen så forandrer dette seg fra periode til periode og fra konge til konge.

Det var ikke bare som symboler disse byggene ble reist, mange av dem hadde også forsvarsfunksjoner. Det var ikke vanlig i Norge, slik man kan se ellers i Europa, å ha en massiv forsvarsmur rundt byene. Mange av de norske byene var ikke omsluttet av noen barriere, men noen var likevel utstyrt med palisadeverk, slik en kan se i Scholeussticket. Likevel, mot slutten av 1200- og begynnelsen av 1300-tallet ble det en kan betegne som større steinanlegg bygget av kong Håkon 5. Disse anleggene ble konstruert så langt nord som Vardø og sør til Båhus.

I dette kapitlet vil jeg trekke fram byggevirksomheten som en hovedstadsfaktor og drøfte hvordan historikere har anvendt dette for å argumentere for en hovedstadsfunksjon.

BYGGEVIRKSOMHET I HISTORIEKRIVINGEN, FØR 1900

Som nevnt i forrige kapittel hevdet Munch at Harald Hardråde sto for grunnleggelsen av Oslo. Munch belegger dette med at Harald skal ha oppholdt seg i Oslo allerede i 1050, og at hans

¹⁸¹ Ersland 2011: 137

¹⁸² Helle 1995/2005: 194-195

¹⁸³ Keene 2012: 3

første politiske handling var å grunnlegge byen, noe som måtte ha skjedd rundt 1048.¹⁸⁴ Når det gjelder byggevirksomheten var det i følge Munch Haralds idé å føre relikviene av St. Halvard til Oslo og bygge en kirke for hans levninger. St. Halvard ble drept ute i Drammensfjorden, drapsmennene hadde knyttet en stein rundt Halvards hals og dumpet det ute i fjorden. Noen dager senere ble liket av Halvard sett flytende ute i fjorden, med steinen fortsatt fastknyttet rundt halsen, dette ble sett som et mirakel, og Halvard ble kanonisert av folket før noen bulle fra paven nådde fram.¹⁸⁵ Drapet fant sted i 1043, i samme tidsrom som Munch hevder at Oslo ble grunnlagt. Kong Harald Hardråde skal ha flyttet liket i et skrin til Oslo for «at give sit nye Kjøbstads-Anlæg større Anseelse, og befordre dets Opkomst».¹⁸⁶ St. Halvards lik ble ikke bare brukt til å fremme byens anseelse, men til å gi framgang til grunnleggelsen av byen. I den anledning ble Mariakirken bygget, ikke St. Hallvardskirken eller Domkirken, som først ble bygget på begynnelsen av 1100-tallet.¹⁸⁷ Slik sett ble bygningens betydning knyttet til en helligdom som Munch hevdet skulle gi Oslo en større ansiennitet siden byen ble et mål for pilegrimer. Denne ansienniteten var en faktor til hovedstadsfunksjonen som Munch gav Oslo. At Harald ikke plasserte helligdommen i noen av de andre allerede etablerte byene rundt i Viken, hevdet Munch viste at Oslo hadde en særstilling på Haralds tid. Først og fremst var opprettelsen av kjøpstaden Oslo og St. Hallvard helligdommen en politisk affære, byen skulle stagge danenes innrykking i Viken og skulle fungere som et utgangspunkt for herjinger langs danskekysten.¹⁸⁸

Likevel er det som nevnt ikke før kong Håkon 5. kom til makten at Oslo fikk tittelen rikets verdslige hovedstad. Allerede under hans hertugtid skal Håkon ha «forskjønnet» Oslo med bygninger, men det var først seinere at det framgikk hvilke byggevirksomhet som skjedde i byen. Mariakirken fikk noen forlengelser og Munch hevdet at det skal ha stått i en forbindelse til kongsgården. Munch skrev i forhold til utvidelsene:

Vi vide vistnok ikke nøjaktigt Aaret, naar denne Indretning skede, men man kan dog med temmelig Sikkerhed henhøre det til Tiden mellem Udgangen af 1296 og Sommeren 1299. Dette var Begyndelsen til en mere omfattende Organisation af en kongelig Capellgejstlighed over hele Norge.¹⁸⁹

¹⁸⁴ Munch 1855: 200

¹⁸⁵ Munch 1855: 199

¹⁸⁶ Munch 1855: 200

¹⁸⁷ Munch 1855: 202

¹⁸⁸ Munch 1855: 203

¹⁸⁹ Munch 1859: 278

I denne forbindelse kan det her se ut til at Munch vil hevde at Håkon allerede under hans hertugtid, begynte å utvikle en kongelig kapellgeistlighet. At denne organisasjonen ble utviklet før kong Eiriks død i 1299 gjør at man kan stille spørsmålet om Håkon kanskje ønsket å styrte broren. Dette var nok ikke tilfellet, antageligvis var ikke dette i utgangspunktet starten på en kongelig kapellgeistlighet, men ved Eiriks død kan denne geistligheten ha utviklet seg som en del av sentralapparatet under broren, Håkon 5.

I ett brev framkom det at det var en borg i Oslo under Håkons hertugdømme. Dette er det ovenfor nevnte brevet som ble sendt til de nordtyske byene om at Håkon ikke skulle være en part i krigen som ble ført mellom byene og broren, kong Eirik.¹⁹⁰ Håkon beordret derfor Hallkjell Ogmundson Krøkedans, som var hertugens borgherre, *castellanus*, til å ta imot handelsfolk fra disse byene. Denne borgen var ikke det som senere skulle bli Akershus, men en annen plassert på Valkaberg, nede ved Øra i Oslo.¹⁹¹ Byggingen av borgen som senere ble Akershus var, ifølge Munch, motivert ved Alv Erlingssons angrep mot Oslo i 1287. Alv Erlingsson bortførte Hallkjell Krøkedans til borgen Isegran ved Glommas munning i dagens Fredrikstad, hvor han døde. Med dette mente Munch at det var sannsynlig at borgen på Akersneset ble bygget for å motstå liknende angrep, og hvor tilgangen til byen kunne bevoktes bedre.¹⁹² Denne borgen fikk dermed høyere prioritet enn den andre ved Øra, kanskje mest på grunn av at den i følge Munch antakelig ble ødelagt da man siden ikke hører mer om den.¹⁹³ Ødeleggelsene i Oslo som følge av herr Alvs herjinger markerte starten for Håkons framtidige byggeprosjekter. Håkon skal ha oppfordret mennene sine til å bygge sterkere bygninger. I den forbindelse trekker Munch fram et brev datert til 1290, som omtaler et teglhus.¹⁹⁴ Dette hevdet Munch dreide seg enten om et teglbrenneri, eller et hus som er oppført i tegl, uansett belyser dette at Håkon lot bygge i dette materialet.¹⁹⁵ Denne «utvidelsen og forskjønnelsen» fortsatte også i Håkons regjeringstid. Nettopp denne brannen skulle være nærmest epokegjørende for Oslo. Munch satt bygingsprosessen som begynte like etterpå som en viktig faktor for Oslo som hovedstad. Håkon skulle også ha en personlig interesse for byggevirkksomheten, noe han hadde arvet fra sin far Magnus Lagabøte og farfar Håkon Håkonsson.¹⁹⁶

¹⁹⁰ jfr. DN V nr. 15

¹⁹¹ Munch 1859: 121, 279;

¹⁹² Munch 1859: 279

¹⁹³ Munch 1859: 279

¹⁹⁴ DN II nr. 27; RN II nr. 576

¹⁹⁵ Munch 1859: 280

¹⁹⁶ Munch 1859: 646

Som hos Munch var det hos Keyser hevdet at Oslo var hertugens hovedstad. Men slik jeg forstår Keyser er det ikke knyttet noen byggevirksomhet til hans forståelse av hovedstad. Som jeg har vist til i det forrige kapitlet anvendte Keyser antagelig brevet, som hertugen har utstedt, for å belegge at Oslo var hertugens hovedstad. Det kan være at Keyser ikke la noe større vekt på bruken av hovedstadstittelen annet enn at det var en residensby. Når det dreier seg om perioden under kong Håkon, nevner Keyser «det sterke Slot Akershuus», men det forsterker ikke inntrykket av at Oslo var en hovedstad, slik man kan finne hos Munch.¹⁹⁷ Likevel gir Keyser enkelte beskrivelser omkring administrasjonsutbygging, som kan være viktige aspekter med hensyn til utviklingen av en sentralmakt og en mulig hovedstadsfunksjon. Men dette faller inn under administrasjonsaspektet og vil bli nærmere sett på senere.

I Daaes bymonografi kommer det klart fram at kong Håkon bygget mye. Dette kom blant annet fram i betraktningene som Daae gjorde i forholdet mellom den gamle byen, Oslo, og nye byen, Kristiania. Han skrev at «den gamle By i det nævnte Aarhundredes [14. årh.] Begyndelse har befundet sig paa sit Høidepunkt».¹⁹⁸ Dette er en ganske vag beskrivelse da denne beskrivelsen kan inneholde flere ting, som byggevirksomhet. I den følgende setningen er det nettopp hovedstadsfunksjonen som trer fram og det er som nevnt byens beliggenhet som er det fremste poenget hos Daae når det kommer til hovedstadsfunksjonen. Likevel er det noen betraktninger omkring byggingen av borgen som senere skulle bli Akershus, som kan være viktige i denne forbindelse. En av grunnene til at kong Christian 4. i 1624 flyttet Oslo nærmere Akershus, skal vi tro Daae, var på grunn av Akershus' forsvarsfunksjon. Han skriver: «Fæstningens Afstand fra Oslo, der udgjør henimod 3000 Alen, hindrede den under ældre Tiders Vilkaar fra at yde Staden noget virksomt Forsvar, medens derimod en Fiende altid kunde sætte sig fast i denne og derfra blive farlig og besværlig for slottet».¹⁹⁹ Det Daae her understreker er nærmest en essensiell del når det kommer til forsvarsanleggs primærfunksjon. Om ikke en festning kan forsvare det den i utgangspunktet skulle forsvare, i dette tilfellet byen, har den ikke lenger en funksjon. Og siden byen var plassert såpass langt unna, ble byen i seg selv farlig ettersom den kunne gi festepunkt for fienden. Problemet dukker opp når spørsmålet blir hva som da var funksjonen til borgen på Akersneset, om det ikke var forsvar av byen? På dette punktet, slik jeg kan se, er Daae taus. Men borgen hadde likevel en forsvarsfunksjon, dette i forhold til innløpet til Oslo via fjorden. Det er også

¹⁹⁷ Keyser 1870: 451

¹⁹⁸ Daae 1891: 7

¹⁹⁹ Daae 1891: 12

framtreddende hos Daae at det var viktig for makthaverne å flytte hele byen nærmere det som ble betegnet som «Akershagen» nedenfor festningen.²⁰⁰ Men dette må bli sett i forhold til styrkingen av forsvarsfunksjonen. Ut i fra dette kan man trekke at borgen på Akersneset ikke var av betydning for Oslo som hovedstad etter Daaes oppfatning. Dette kan ha noe med at Daae selv ikke skrev om Oslo i middelalderen, men om Kristianias oppkomst i 1624.

Hos Nielsen kan en se en utvikling mot det han kaller en hovedstad under Magnus Lagabøter, og dette er nært knyttet opp mot den byggevirksomheten som skjedde i byen. En kan se et skifte allerede under kong Øystein. Da Bergen framsto som et gryende handelssentrum flyttet han kongsgården til Holmen, området som i dag er Bergenhus festning. Men det var ikke det eneste Øystein gjorde på Holmen. Han bygget også den eldre Apostelkirken, som i følge Nielsen fungerte som et privat kapell på linje med Mariakirkene i Oslo og Nidaros.²⁰¹ I kapitlet om administrasjon og kommunikasjon vil jeg vise at disse kirkene etter hvert utviklet seg som de kongelige kollegiatkirkene som igjen sørget for å standardisere byråkratiet under Håkon 5. Men også før Håkon 5s. tid fortsatte byggevirksomheten i Bergen. Blant annet under borgerkrigene bygget kong Sverre Sverresborg på høyden øst for kongsgården i Bergen, antagelig i 1184, altså rett etter kong Magnus' død.²⁰²

I forbindelse med utviklingen av borganlegget ute ved Holmen rettet Nielsen oppmerksomheten mot alle hallene som ble konstruert i perioden omkring Inge Bårdsson og Håkon Håkonsson.²⁰³ Disse hallene var såpass store at de kunne huse både riksmøter og bryllup. De tidligste hallene har antageligvis blitt konstruert av treverk. Men det var først med Steinhallen, det vi i dag kjenner som Håkonshallen, at konstruksjonen ble bygget med stein. Dette anlegget var i følge Nielsen viktig i møtevirkomheten utover 1200-tallet. I senere brev ble denne hallen beskrevet som Steinstuen og ved siden av denne var det også en annen steinhall som gikk under navnet Bredestuen.²⁰⁴ Disse var utover 1300-tallet også viktige i møtevirkomheten.

BYGGEVIRKSOMHET I NORGES HISTORIENE, ETTER 1900

Fokuset i forrige del av dette kapitlet var med overvekt rettet mot Oslo som hovedstad under hertug Håkon. I utvalget av historieverk som ble drøftet over var også hovedstadsfunksjonen

²⁰⁰ Daae 1891: 12-22

²⁰¹ Nielsen 1877: 10

²⁰² Nielsen 1877: 40

²⁰³ Nielsen 1877: 89 ff

²⁰⁴ Nielsen 1877: 90

knyttet til byggevirksomheten. Som belyst i forrige kapittel skilte Norgeshistoriene seg fra tiden tidligere ved å ha kritiske tilnærminger til hvilken by som var Norges første hovedstad. Flere kandidater dukket i dette henseende opp. Hvordan ble byggevirksomheten knyttet til denne sammenhengen? Var dette et like viktig element som hos de tidligere generasjonene av historikere?

I Bugges bind var det som nevnt ikke bare residensfunksjonen som gjorde Oslo til norsk hovedstad, også byggevirksomheten hadde en innvirkning. Byggevirksomheten framkom i forbindelse med biskop Nikolas, under baglerriket. Bugge skrev om biskopens sosiale status at: «Biskop Nikulas levede som en liden fyrste i Oslo. Han byggede kastellet ved biskopsgaarden og havde mange udlændinger, baade tyskere, franskmænd og engelskmænd i sin tjeneste, og Oslo fik nu sin første blomstringstid».²⁰⁵ Inntrykket av Oslo under baglerbiskopen slik det framgår hos Bugge, er ikke til å ta feil av. Det var baglenes hovedstad, med kastellet, sammen med bispegården, som dets sentrum. Likevel kan det se ut til at kastellet i Oslo i denne konteksten kun hadde en sekundær betydning. Antagelig ble det bygget i forbindelse med forsvarsmessige grunner, men noen beskrivelse av hvordan det kan ha sett ut, blir ikke gitt hos Bugge. I Håkon Håkonssons saga ble det skrevet at: «Det satt mange baglere i biskopens kastell og hadde lukket seg inne der [...] for de hadde ikke svoret seg i lag med birkebeinene ennå. Men da kong Håkon kom fram til kastellet, gikk de ned og tilbød ham sin tjeneste».²⁰⁶ Konteksten for dette sitatet var i perioden rundt baglerrikets fall, kong Filippus var allerede død og Håkon var kommet til Oslo for å kreve at baglerne la ned baglernavnet. I sitatet kommer det fram at baglerne satt inne i kastellet, dette var antageligvis det samme kastellet som Bugge refererer til. Men noen nærmere beskrivelse av det kan jeg ikke finne hos Bugge.

I Bulls bind av *Det norske folks liv og historie* ble ikke Konghelle betraktet som noen hovedstad under kong Sigurd Jorsalfare, slik som Munch hevdet. Om Konghelle, så vel som Borg (Sarpsborg) og Tønsberg, vet vi ifølge Bull ingen ting om hvorfor de ble grunnlagt.²⁰⁷ Men i Konghelles del var det likevel en politisk faktor som virket sterkt inn på framveksten. Kong Sigurd Jorsalfare skal ha bygget et kastell i tre der i tillegg til en kirke hvor en splint av det hellige kors skal ha blitt oppbevart.²⁰⁸ I Bull kontekst kan det her virke som at byen fungerte som et forsvarspunkt mer enn en hovedstad, mest på grunn av dens plassering. Den fungerte som et grensepunkt til det svenske riket.

²⁰⁵ Bugge 1916: 234

²⁰⁶ *Håkon Håkonssons saga*: 63

²⁰⁷ Bull 1931: 108

²⁰⁸ Bull 1931: 108

Under kong Sverre skal det ha vært et oppsving i borgbyggingen, nå i form av steinkastell, med inspirasjon fra byggekulturen lenger sør i Europa. Det skal riktignok ha vært en tidligere tradisjon for steinborger ute på Orknøyene, men noen påvirkning derfra, hevder Bull at det ikke er belegg for.²⁰⁹ Inntrykket er at disse borgene ble konstruert, ikke for å vise makt i seg selv, men for å beskytte seg mot fiender. Dette var tiden hvor borgerkrigene var på sitt voldeligste, dermed viste det seg at borgene i byene var de sikreste stedene i landet og kongene holdt seg oftere til der. Det er i alt to borger man kjenner til som Sverre lot bygge, den viktigste var i Bergen.²¹⁰ Anleggene skal ha vært viktige faktorer for kontrollen over byene. Noen større innheining av byene skal det i følge Bull aldri ha vært anledning til i Norge under middelalderen. Steinbyggingsvirksomheten var svakt utviklet og gav ikke mulighet for sterke murverk.²¹¹ I denne sammenhengen var primærfunksjonen for disse bygningene forsvarsfunksjonen, den symbolske faktoren ble ikke drøftet hos Bull. Men i kontekst av baglerriket kom symbolikken i borgbyggingen mer fram. Oslo ble hos Bull framhevet som baglenes hovedstad og her ble det poengtert at biskop Nikolas skal ha gjort i stand ordentlige befestninger.²¹² Kastelet som han lot bygge var i direkte tilknytning til domkirken, noe som framhevet den symbolske makten som biskopen her viste. Kan en her se en rivalisering mellom Filippus og biskopen? Byggevirksomheten kan gi like mye inntrykk av en indre stridighet som et vern mot ytre fiender, dette spørsmålet er det likevel vanskelig å svare på. Noe nærmere beskrivelse av dette kastelet blir ikke gitt i denne konteksten.

Ved slutten av borgerkrigene ble sentralmakten rundt kongen etablert og i den sammenhengen kom nettopp en større symbolikk fram i byggevirksomheten, større steinhaller og sterkere befestninger fremmet alle det samme, konsolideringen av riket rundt kongen. Men likevel var fortsatt den viktigste funksjonen forsvar.²¹³

Slik det framkom i Hasunds framstilling av perioden mellom 1280 - 1500, var det spesielt rundt Håkon 5. at borgbyggingen hadde en betydning for hovedstadsfunksjonen. Som nevnt i forrige kapittel begynte Håkon i følge Hasund å holde hoff på kongsgården i Oslo. Men Hasund hevdet at det er lite man vet om denne kongsgården før arkitekten Gerhard Fischer fikk gravd den ut. Hasund gjengir opplysninger om gården etter Fischers undersøkelser. Ut ifra disse opplysningene kommer det fram et anlegg av store dimensjoner.²¹⁴ Likevel er det ikke kongsgården som opptar Hasund, men anlegget ute ved Akersneset.

²⁰⁹ Bull 1931: 232

²¹⁰ Bull 1931: 233; Sverresborg i Bergen og Sverresborg (Sion) i Nidaros

²¹¹ Bull 1931: 232

²¹² Bull 1931: 257

²¹³ Bull 1931: 324

²¹⁴ Hasund 1934: 48

Hasund bemerker seg det Fischer skriver; «Gavebrevet [fra Håkon 5. til kannikene ved Mariakirken] - fra 22. juni 1300 - skal opbevares i to eksemplarer, ett i kirken og ett i *Akersneset*».²¹⁵ Han trekker fram undersøkelsene til arkitekten H. Sinding Larsen som viste at anlegget har hatt betydelige dimensjoner, noe som tilbakeviste de tidligere oppfatningene om at det første borganlegget skal ha vært lite og nærmest ubetydelig.²¹⁶ På bakgrunn av dette gavebrevet trekker Hasund den konklusjonen at borgen allerede var under oppbygging tidlig i Håkon 5s. regjeringstid, og at der var såpass utbygget at den kunne betraktes som et sikkert oppbevaringssted for viktige dokumenter. I tillegg til dette ble det også trukket linjer til at Håkon på sikt ville flytte sin residens fra en svakt befestet kongsgård i Oslo til den nye festningen på Akersneset.²¹⁷ Men Hasund anså ikke at anlegget sto ferdig i Håkons regjeringstid, men det motsto likevel et angrep i 1308 av den svenske hertug Erik. Håkon selv fikk ikke fast opphold der, kildemateriale fra tiden etter Håkons død viser at borgen var sted for viktige riksmøter, og at det kongelige hoffet oppholdt seg der.²¹⁸ Ut ifra dette konkluderer Hasund med at borgen antagelig ble ferdig rundt kongens siste leveår.

Akersborg var likevel ikke den eneste borgen som Håkon bygget, også Vardøhus og Båhus ble bygget av ham, mens Tønsberghus ble forsterket. Båhus var et viktig strategisk festningsverk som antagelig ble først bygget av tre, mens dens murer ble først nevnt i 1366.²¹⁹ Men satt i kontekst av hovedstadfunksjon er det lite som ble knyttet til Akersborg. Man kan argumentere for at det nevnte brevet som ble oppbevart på Akersneset, var begynnelsen på det som kom til å bli et arkivvesen, slik som Halvdan Koht har belyst, men dette er mer implisitt hos Hasund.²²⁰ Det kommer også ikke stort fram om selve funksjonen til borgen heller, annet enn at det var et forsvarsanlegg. Den skulle etter hvert utgjøre en ny kongebolig, men likevel kan det se ut til at Håkon selv døde en liten stund etter at Akersborg var ferdig,. Dermed kan man si at borgen ikke, i dette henseende, fikk ut sitt fulle potensial. Etter kong Håkon gikk Norge inn i union med Sverige og sentrumsfunksjonen som Oslo hadde tilegnet seg ble flyttet ned til borgen på Varberg.

I Holmsens verk ble det også rettet fokus mot byggevirkksomheten. Dette ble satt i forbindelse med borgbygging, en byggevirkksomhet som var forbeholdt kongen og noen av biskopene.²²¹ I forhold til de andre skandinaviske landene var godseieraristokratiet i Norge

²¹⁵ Fischer ref. i Hasund 1934: 48; jfr. RN II nr. 1041

²¹⁶ Hasund 1934: 48

²¹⁷ Hasund 1934: 48-49

²¹⁸ Hasund 1934: 49

²¹⁹ Hasund 1934: 49-50

²²⁰ Jfr. Koht 1927: 7

²²¹ Holmsen 1949: 327

svakere og bøndene sterkere enn i Sverige og Danmark. Argumentet for denne påstanden lå i det kuperte norske landskapet. For mens godseieraristokrati sørget for det meste av borgbyggingen i Sverige og Danmark, var det i Norge ikke nødvendig å bygge borger, det var heller ikke tilrådelig. Terrenget gjorde det ugunstig for kavaleri, og bøndene bodde for griskrendt til at festningene kunne utgjøre noe vern eller fungere som en underkuende faktor. Dermed utgjorde ikke borgbyggingen en slik faktor som i Sverige og Danmark, hvor godseieraristokratiet hadde et jerngrep om bøndene.²²² I norsk sammenheng var den økonomiske utviklingen mer uavhengig, og på grunn av at dette ble det en større selveiende andel bønder enn i de andre rikene. En annen faktor var som nevnt det norske landskapet som sørget for en mer spredt bosetning i befolkningen, rundt enkeltstående gårder og bygder. Likevel kan det samme argumentet bli brukt på at det skjer en større sentralisering i byene og fra midte av 1200-tallet og utover skjer det en utbygging av borganleggene i byene. For i tillegg til at en ser en større utbygging av borganleggene i byene kommer det også en svekkende faktor i at nye slekter kom inn i et allerede svakt norsk aristokrati. Dette var spesielt framtreddende på Østlandet under Håkon 5s. hertugtid slik som ble nevnt i forrige kapittel. Blant eksemplene som Holmsen trekker fram var magister Åke, kansleren til Håkon 5. fram til 1314, som skal ha kommet fra «helt ukjent herkomst».²²³ Som følge av at aristokratiet ble utsatt for et slikt press, førte til at det ble en økt indre spenning i statslivet. Dette resulterte, i følge Holmsen, i borgbygging.²²⁴

Holmsen så utviklingen i spenningene ved å se på arkitekturen. Han nevner at Sverre bygget borger mot slutten av 1100-tallet, Sion og Sverresborg, og at Håkon Håkonsson fortsatte arbeidet. Men disse anleggene «var bare småting mot de tidsmessige steinfestningene Håkon 5. gikk i gang med».²²⁵ Det var en høy grad av militær standardisering under Håkon . Borgene fikk blant annet en fast garnison. Men det var også et politisk aspekt ved dem, for så lenge besetningen fulgte kongen gav borgene ham absolutt herredømme over byene borgene lå i og distriktene rundt. De ble viktige for det Holmsen kaller for «den feudale utviklingen i Norge».²²⁶

Det var spesielt de tre borganleggene i Viken som fikk en sentral rolle. Flyttingen av rikstyngdepunktet til Østlandet kom på bakgrunn av befolkningsvekst og en sterk godsdannelse. Men det som gjorde Oslo til hovedstad i stedet for Bergen, var den

²²² Holmsen 1949: 327-328

²²³ Holmsen 1949: 392

²²⁴ Holmsen 1949: 393

²²⁵ Holmsen 1949: 394

²²⁶ Holmsen 1949: 394

utenrikspolitiske orienteringen mot sør og øst.²²⁷ I dette lyset ble borgene drøftet hos Holmsen. Som vist tok ikke Holmsen bare tak i den utenrikspolitiske situasjonen som grunnlag for borgbygging, slik som man tidligere argumenterte for, men borgene fungerte også som en riksstrukturerende faktor. De ble sentrum for styresmakten, og i en sentralisert norsk middelalder fungerte de som en faktor for en sterk kongemakt som kunne stå imot aristokratiet.

I Erik Gunnes' verk bruker han Adam av Bremens forklaring av Nidaros som nordmennenes hovedstad, men han problematiserer ikke benyttelsen av selve begrepet slik Adam brukte det. Han ser for seg at Snorres nedtegnelser om at det var Olav Tryggvason som først begynte å utvikle byen, han «begynte å reise hus og stikke ut tomter på Nidarnes».²²⁸ Det var også noen flere faktorer som var viktige for utviklingen av Nidaros som by. Olav Haraldson bygget en kirke i byen, Magnus den gode reiste en kongsgård her, Harald Hardråde fortsatte byggevirksomheten.²²⁹ I denne konteksten er hovedstadsaspektet nært knyttet til byggevirksomheten, men som nevnt, kan jeg ikke se om Gunnes selv knyttet hovedstadsbetegnelsen til Nidaros, han nevner bare Adam av Bremens beskrivelser. Men som vist tidligere så kan Adam av Bremens benevnelsen være problematisk. I Gunnes bind ble ikke forholdet til Nidaros som en *geistlig* hovedstad drøftet, i forholdt til Adam av Bremen dreide det seg ikke nødvendigvis om en by hvor den verdslige styresmakten hadde sitt hovedsete. Det er også påfallende at Gunnes ikke nevner Morkinskinna sin omtale av Konghelle under Sigurd Jorsalfare, hvor byen blir beskrevet som Sigurds høvuðtaðr.²³⁰ Selv om det også her blir fokusert på Sigurds utbyggingsvilje overfor Konghelle ble ikke hovedstadsaspektet knyttet til denne prosessen.²³¹ Noe av grunnen kan selvfølgelig være perioden de forskjellige kildene ble skrevet ned i. Adam skrev sin kirkekrønike i 1070-årene mens Morkinskinna ble antagelig nedskrevet rundt 1200-20. Hovedstadsbegrepet i Morkinskinna hadde antagelig andre konnotasjoner enn hovedstadsbegrepet hos Adam av Bremen. Selv om Morkinskinna beskriver Konghelle fram mot starten av borgerkrigen i 1130, så var Adam av Bremens beskrivelse øyevitneskildring fra handelsreisende og sjøfarere omkring 1070-årene.²³² Dette kan være grunnen til at Gunnes gjorde de grep han gjorde.

²²⁷ Holmsen 1949: 394

²²⁸ Gunnes 1976/1995: 326

²²⁹ Gunnes 1976/1995: 326-327

²³⁰ *Morkinskinna II*:141

²³¹ Gunnes 1976: 329

²³² Lund 2000: 11

I Lundens skildring benytter han først og fremst *Håkon Håkonssons saga* for å beskrive bybildet i Oslo.²³³ Det er særlig slaget mellom vårbelgene og birkebeinene i Oslo i 1240 som gir en nærgående beskrivelse av Oslos topografi. I denne konteksten trekker Lunden fram bispegården (kastellet) som Bugge belyste drøyt et halvt århundre tidligere.²³⁴ Lunden beskriver kastellet, at det var «laget en innebygget bru fra kastellet til kirken [Hallvardskirken], et slags materialisert uttrykk for kombinasjonen av bispens åndelige og militære makt».²³⁵ Birkebeinene rev ned denne brua. Men er dette det samme kastellet som Bugge beskrev i sin Norgeshistorie? Lunden er klar på at det var biskop Nikolas Arnesson som bygget det første militære bygningen i stein etter Sverres død i 1202.²³⁶ Det lille av informasjon som man kan trekke ut av Bugges beskrivelser, at Nikolas bygget et kastell ved bispegården, tyder på at det var det samme kastellet som Lunden beskrev. Lunden nevner at det utover 1300-tallet var dokumenter som nevnte flere av rommene i kastellet, mange av dem var både haller og stuer.²³⁷ Men om den huset et rudimentært sentralapparat under i baglerperioden kommer ikke fram hos Lunden. Inntrykket er at kastellet fungerte som en forsvarsbastion, men også i kombinasjon av et symbolsk aspekt på biskopens makt.

Også hos Lunden er det først med Håkon 5. at byggevirkksomheten er knyttet direkte med hovedstadsfunksjonen. Blant annet ble det bygget en Korskirke i byen omkring år 1300, og utover 1300-tallet forsøkte Håkon å skape en helt ny bydel *austr á Lykkjum*, på løkkene sørøst for Alnaelva.²³⁸ Han skal ha gitt vekk tomtegrunn til sine fremste menn allerede i 1290-årene, men det var ingen som bygget der ute. Hvorfor Håkon valgte å gi vekk grunn til sine fremste menn kommer ikke fram hos Lunden, men det kan være en del av byens betydning allerede under Håkons hertugdømme. Byen fungerte som hertugdømmets hovedstad, og det kan dermed være mulig at Håkon ville ha et permanent hoff tilgjengelig ved at de kunne være selvforsynt ved å anvende tomtene ved Alnaelva. Men dette kommer ikke direkte fram hos Lunden. Steinfestningen ute på Akersneset får også en omtale i forbindelse hovedstadsfunksjonen til Oslo. Festningen skal i følge Lunden ha stått ferdig i 1308, da med en fullstendig ringmur og tre tårn.²³⁹ Funksjonen denne borgen hadde var ikke bare forsvar mot utenforstående makter, men like mye representerte denne borgen en motpart til biskopens maktstilling i Oslo.

²³³ jfr. *Håkon Håkonssons saga*: 248 ff

²³⁴ Lunden 1974: 331; Jfr. Bugge 1916: 234

²³⁵ Lunden 1974: 332

²³⁶ Lunden 1974: 332

²³⁷ Lunden 1974: 332

²³⁸ Lunden 1974: 332-333; «øst for Løkkene» i DN II nr. 576

²³⁹ Lunden 1974: 336

I både Norgeshistorien og byhistorien var byggevirksomheten, for Helle, en viktig faktor for hovedstadsbetegnelsen om Bergen. I tillegg til flere faktorer som spant seg i hverandre så Helle den betydelige bygingsprosessen som en definitiv slutt på borgerkrigen og det fremste symbol på kongens eneveldige makt. Spesielt var det utviklingen på kongsgården i Bergen som var i Helles søkelys. Han skrev: «Under Håkon [Håkonsson] og hans etterfølgere ble den tidligere trekongsgården på Holmen bygd om til et tidsmessig og befestet anlegg i stein».²⁴⁰ Kongene oppholdt seg hyppigere i Bergen, i tillegg til at flere riksmøter ble holdt i byen. Hallen som ble oppført hadde den kapasiteten som trengtes til disse faktorene, på Holmen så man også de første ansatsene for en kongelig sentraladministrasjon.²⁴¹ Denne maktstillingen hadde Bergen fram til Håkon 5. kongetid, hvor Helle så utviklingen av byene på Østlandet som en konkurrerende faktor. Tønsberg og Oslo var de fremste byene på Østlandet på denne tiden og med byggingen av steinborgen på Akersneset utviklet Oslo seg til et mektig administrativt knytpunkt på Østlandet. Oslo fikk det administrative ansvaret for det sønnafjelske Norge og Bergen for det nordafjelske Norge. En todeling av hovedstadsfunksjonene som denne ble sterkere utviklet i seinmiddelalderen.²⁴²

I *Norsk byhistorie* så Helle for seg kongemakten som en urbaniserende institusjon, kanskje spesielt under borgerkrigene. Byggevirksomheten ble sentrert rundt byenes funksjon som kongelige styringssentre og militære støttepunkt. Til byene kom det meste av kongsinntektene som igjen ble brukt til å bygge blant annet festninger. Bergen var den fremste handelsbyen i Norge, noe som hadde innvirkning på byggevirksomheten til kongen i denne byen. Dette fordi det var viktig å være til stede og holde kontroll over utgående og innkommende varer. Helle drøftet også relasjonen mellom Oslo og Tønsberg, fordi selv om Oslo framsto som en viktig residensby på begynnelsen av 1300-tallet, drev kongene fra Håkon Håkonsson til Eirik Magnusson å bygge ut Berget i Tønsberg. Dette gjorde at Tønsberg nærmest var like viktig som Oslo under regjeringen til kong Eirik, byen fungerte som støttepunkt i kongeriket da Oslo var under Håkons hertugdømme.²⁴³ Sammen med Akershus og Båhus, utgjorde Tønsberghus viktige støttepunkt for kongedømmet ut seinmiddelalderen. Men som hovedstadsfaktor var det spesielt i perioden etter borgerkrigene at byggevirksomheten hadde en viktig funksjon.

²⁴⁰ Helle 1995/2005: 178

²⁴¹ Helle 1995/2005: 178; Helle et. al. 2006: 75

²⁴² Helle 1995/2005: 179; Helle et. al. 2006: 76

²⁴³ Helle et. al. 2006: 76

Som nevnt i det forrige kapitelet om residensbyer ble Oslo under baglerriket først ikke ansett som en hovedstad, men ble det mer eksplisitt i Bulls Norgeshistorie. Hvordan ble byggevirkksomheten framhevet som en faktor for hovedstadsbegrepet i Bulls bymonografi?

Det var spesielt tre momenter som Bull knyttet opp mot Oslo som hovedstad i perioden under Håkon 5, alle tre momentene dreide seg mer eller mindre om byggevirkksomhet. For det første var det utvidelsen av Oslo, brannen i Oslo i 1287 ble sett på som starten for fornyingen av byen som den framtidige hovedstaden.²⁴⁴ Denne hendelsen er satt i forbindelse med herr Alv Erlingssons overfall på Oslo hvor utfallet blant annet førte til at borgherren Hallkjell Krøkedans ble bortført og senere drept på Isegran. Dette er nært det som Munch argumenterte for tidligere. Bull benyttet en notis fra Løgmans-annalene som omhandlet brannen i Oslo, og drøftet om *staðr* i denne konteksten var ment om byen eller bispesete.²⁴⁵ Hos Munch ble det uttrykkelig hevdet at Oslo ble betegnet som *bær* (by), og i den sammenhengen ble det referert til de islandske annalene for året 1287.²⁴⁶ Problemet her var at det ikke var spesifisert hvilken annalnedtegnelse han benyttet. Historikeren Gustav Storm utgav alle de eldre annalhåndskriftene i 1888, men i hans samling framkom ikke ordet *bær* i sammenheng med brannen i Oslo, kun *staðr*, og det bare i Løgmans-annalene.²⁴⁷ Antagelig er det fortolkningen som Munch gir, sammenligning mellom *bær* og *staðr*, som Bull forholder seg til. I Bulls sammenheng ble Storms samling benyttet, og *staðr*, ble mer sannsynlig benyttet om bispesetet enn om byen i denne perioden. Det var ikke før utpå 1300-tallet at *staðr* ble mer ensbetydende med *by*.²⁴⁸ Dermed konkluderte han at brannen *ikke* omfattet hele byen. Brannen kan dermed ikke ha vært grunnen til at Håkon begynte med utbyggingen av byen, slik Munch tidligere antok.²⁴⁹ Men noe nærmere grunn for hva som kan ha vært motivasjonen til at Håkon bygget ut byen fra denne tiden, kom ikke fram hos Bull.

Men Håkons interesse for bygging av klostre i Oslo ble fremhevet, noe som skal ha vært tenkt som en innledning til å oppføre en helt ny bydel på sør- og østsiden av Alnaelva. Dette var en del av kongens bypolitikk om å gjøre Oslo til hoved- og residensstad. Det var viktig for ham å få hans fremste menn av hirden til å få fast bopel i byen.²⁵⁰ I denne anledning benytter Bull Aleksander Bugges betraktninger av aristokratiet mot slutten av 1200-tallet.

²⁴⁴ Bull 1922: 139

²⁴⁵ Bull 1922: 139; jfr. «brendr staðr j Oslo» i *Islandske Annaler*:260

²⁴⁶ Munch 1859: 136, fotnote 2

²⁴⁷ Jfr. *Islandske Annaler*: 30, 51,70, 142, 196, 260, 337, 383-384, 485

²⁴⁸ Bull 1922: 139

²⁴⁹ Jfr. Munch 1859:136

²⁵⁰ Bull 1922: 141-142

Tidligere var aristokratiet en aktiv del av handelslivet i Norge, men i perioden rundt 1300 ble stormennene mer bevisst på sin identitet og stilte seg mer i bakgrunnen for handelen.²⁵¹ Bugge selv var kanskje enda mer spisset ved å betegne handelsvirksomheten til stormennene som en «bisag ved siden av jordbruget».²⁵² Det var kongenes handelspolitikk som til slutt gjorde at handelen ble sentrert til byene. Grunnen til at Håkon ville ha stormennene i byen var derfor ikke at de skulle drive med handel, men at de skulle være ved hoffet.

Det andre aspektet ved byggevirksomheten var utvidelsen av Mariakirken og dette var som en direkte konsekvens av kirkens stilling som kollegiatkirke. Nærgående beskrivelse av interiør og eksteriør preger beskrivelsen til Bull, men det gir også et inntrykk av at kirken i seg selv var viktig for Oslo. Utbyggingen tjente, i dette henseende, til kirkens funksjon som kollegiatkirke og at den skulle huse kanselliets funksjoner. Kirken var et monumentalbygg da den, i omfang, var som en katedralkirke.²⁵³ Konklusjonen omkring Mariakirken var at den hadde blitt en av de rikeste institusjonene i landet, noe som ikke var veldig oppsiktsvekkende da Mariakirken også var arena for kongens mer familiære aktiviteter som dåp, bryllup og begravelse.²⁵⁴

Det siste aspektet omkring byggevirksomheten til Håkon var borgen ute ved Akersneset. I dette henseende var det kanskje ikke det viktigste at Håkon bodde på borgen, for det gjorde han ikke, men mer at han skal ha begynt byggeprosessen. Det kommer fram at Håkon, under hans opphold i byen, holdt til på kongsgården på Øra og at borgen kun var ment til forsvar.²⁵⁵ Likevel blir det framhevet at borgen fikk flere funksjoner kort tid etter hans død, blant annet var det en arena for hoffet, møtested for riksrådsmøter og utstedelsessted for viktige dokumenter. Samtidig som dette skjedde forsvant kongsgården på Øra ut av kildene.²⁵⁶ Her kan en likhetstrekk med Nielsens tilknytning til anlegget på Holmen i Bergen, også dette anlegget var viktig for møtevirksomheten utover senmiddelalderen.

Men det var først ved midten av 1300-tallet at Håkon 6. utvidet borgen som residensbolig, regjeringslokaler, arkiv og lignende.²⁵⁷ Dermed kan Kohts senere artikkel *Det gamle norsk riksarkiv* (1927) være et motargument mot Bull, Koht hevdet arkivet ble etablert mye tidligere, under Håkon 5.²⁵⁸ Bemerkningsverdig var det også om byggevirksomheten over bygget opp under hovedstadsfunksjonen til Oslo, borgen på Akersneset ble ikke bygget

²⁵¹ Bull 1922: 142

²⁵² Bugge 1899: 109

²⁵³ Bull 1922: 148

²⁵⁴ Bull 1922: 153

²⁵⁵ Bull 1922: 160

²⁵⁶ Bull 1922: 160

²⁵⁷ Bull 1922: 163

²⁵⁸ Koht 1927: 7

ut før en god stund etter Håkons død og Bull selv skrev at hovedstadsfunksjonen opphørte etter at Håkon døde i 1319. Men Bull hevder likevel at Håkons *intensjon* om å gjøre Oslo til hovedstad var der, selv om borgen ikke var ferdig i hans regjeringstid utgjorde den likevel en del av planen om å gjøre Oslo til en hovedstad.

Byggevirksomheten var også viktig for Schreiner da han drøftet hovedstadsfunksjonen til Nidaros i perioden rundt Harald Hardråde. I *Trøndelag og rikssamlingen* hevdet Schreiner at byggingen, sidestilt med pilegrimene til Olavhelligdommen, førte ikke bare til at Nidaros utviklet seg til en by, men til Norges hovedstad. En av problemstillingene til Schreiner var da Nidaros ble grunnlagt. Han drøfter de forskjellige kongene fra Olav Tryggvason fram mot Harald Hardråde, og som nevnt i forrige kapittel var området et tidlig sentrum med kongelig residensfunksjoner. Men det Schreiner fant problematisk var at *Nidaros* ikke var kongelig residens før etter Harald Hardråde.²⁵⁹ Mye av grunnen for dette var at rikskongedømmet, ifølge Schreiner ikke fikk feste der før mot midten av 1000-tallet. Byggevirksomheten var likevel til stede gjennom hele perioden fra Olav Tryggvason til Harald Hardråde. Men det var først med Adam av Bremens beskrivelse at byen framsto som en hovedstad i kildene. Adam av Bremen skal ha hatt kjennskap til at flere av kirkene ikke var særlig gamle. Dette er også nevnt i *Morkinskinna* og *Historia de antiquitate regum Norwagiensium*.²⁶⁰ Snorre nevnte at Olav Tryggvason skal ha anlagt et byanlegg i nærheten av Lade, men for Schreiner er dette tvilsomt. Husene han reiste var mest sannsynlig for å skape et befestet sted, en motpol for ladejarlene, og ikke som byanlegg.²⁶¹ Faktorene for at Nidaros, ikke bare ble hovedstad, men også by, hadde dermed sitt utspring i Olav Haraldssons død på Stiklestad i 1030 og hans følgende kanonisering. Utover Harald Hardrådes og Olav Kyrres regjeringstid ble det bygge flere kirker i byen, og Adam av Bremen anerkjente dermed byen som nordmennenes hovedstad. Selv om det var et sentrum på Lade lenge før 1030, var det først i perioden etter at Schreiner så Nidaros som hovedstad.

Litt lenger fram i middelalderen betraktet Johnsen i sitt verk baglenes byggevirksomhet på Østlandet, men selv om Johnsen hadde betegnet Tønsberg som baglenes hovedstad så var det lite byggevirksomhet knyttet til denne betegnelsen. Byggevirksomheten før forliket i 1208 var mer til forsvar i forbindelse med den ufreden som pågikk mellom

²⁵⁹ Schreiner 1928: 79

²⁶⁰ Schreiner 1928: 80-81; *Tjodrek munk* «construxit basilicam in honorem sanctæ trinitatis in Nidrosiensi metropoli, ubi nunc requiescit corpus beati Olavi» ref. i Schreiner, J. 1928:81; *Tjod overs*: 82 «I bispesetet Nidaros, der legemet til den hellige martyren Olav hviler, lot han bygge en kirke til ære for Treenigheten»; jfr. *Morkinskinna II*: 10 «Hann lét reisa steinkirkju at byskupstólinum í Niðarósi yfir líkama ins helga Óláfs konungs frænda síns ok bjó hana til lykða»; Mork. overs.: 207 «Han let reisa ei steinkyrkje ved biskopsstolen Nidaros over den heilage kong Olav, slektningen sin, og fullførde bygginga»

²⁶¹ Schreiner 1928: 77-78

baglene og birkebeinene. Berget i Tønsberg ble forsterket, men dette var likevel ikke direkte knyttet til hovedstadsfunksjonen.²⁶² Imidlertid var Tønsberg for Johnsen et sentralt punkt i det sørlige Norges forsvar, samtidig som det var baglenes hovedstad.²⁶³ Men det var først etter borgerkrigene at byggevirksomheten i Tønsberg fikk et større oppsving. For selv om byen hadde mistet hovedstadsfunksjonen etter baglerrikets fall, var den viktig i sin forsvarsfunksjon av landet. Håkon Håkonsson og Magnus Lagabøter skal ha drevet med store utbygginger på Berget, noe som resulterte i et borganlegg som var landet sterkeste og største.²⁶⁴

Fischer benytter sagalitteraturen for å beskrive Oslo fra Harald Hardrådes bosetning til Håkon Håkonssons død i 1263. Etter dette anvender han de opplysningene som arkeologien kunne gi i tillegg til diplomaterialet og annalnotiser. I denne sammenhengen er arkeologien kanskje av størst interesse, denne kan belyse elementer som ikke kommer godt fram i de skriftlige kildene. Det er først og fremst under hertugtiden til Håkon 5. at Fischer legger hovedstadsfunksjonen til Oslo, og i den konteksten drøftet han ingen andre byer, hverken før, under eller etter Oslo. Som nevnt i forrige kapittel var Fischer ikke bare arkeolog, men også arkitekt, en virksomhet man ser igjen i interessen for byggmaterialet som de faglig gode plantegningene. Men hvordan ble byggevirksomheten en hovedstadsfaktor i Fischers argument? Svaret må bli søkt lenger tilbake enn Håkon 5.

I konteksten av Harald Hardråde kom det fram viktige aspekt ved anleggingen av Oslo, og det var denne perioden fram mot Håkon 5s.død i 1319 som Fischer søkte sine svar. I følge Fischer skal Harald skal ha anlagt Oslo som forsvarsbase for angripende daner. Likevel vet man ikke om Harald anla en befestning i Oslo.²⁶⁵ Som nevnt i forbindelse med residenskapitelet kan dette argumentet bli satt i samme perspektiv som hos Munch. En av konklusjonene til Fischer var at Oslo ikke ble by før Harald bygget en kongsgård der.²⁶⁶ Men de tradisjonelle kildene, sagamaterialet, gav ingen indikasjoner på hvordan kongsgården så ut, derfor åpnet dette opp for spekulasjoner hos Fischer. «Vi kan tenke oss et rommelig tun med vanlige trehus, kanskje også palisader rundt».²⁶⁷ Ut ifra denne beskrivelsen er det ikke monumentalbygg lik de man kan finne igjen drøye hundre og femti år seinere. Likevel var dette nok til at Fischer argumenterte for at Oslo først ble by etter at Harald anla kongsgården der. I følge Fischer var det ikke grunn til å tro noe annet enn at plassen der Harald bygget sin kongsgård forble den samme til bybrannen i 1254. Her oppsto det et nytt problem for Fischer.

²⁶² Johnsen 1929: 96

²⁶³ Johnsen 1929: 261

²⁶⁴ Johnsen 1929: 261

²⁶⁵ Fischer 1950: 3-4

²⁶⁶ Fischer 1950: 4

²⁶⁷ Fischer 1950: 80

Bygget Håkon Håkonsson opp kongsgården igjen etter denne brannen, eller ble den bygget 30 år seinere? Konklusjonen Fischer satt for dette var at Håkon Håkonsson bygget opp igjen kongsgården i antageligvis samme stil som Håkonshallen i Bergen.²⁶⁸ Men om den var særlig sterkt befestet tør han ikke svare på.

Det er tydelig at Fischer skulle ønske han fikk mer svar fra de undersøkelsene som ble gjort i forbindelse med utgravningene i Oslo fra 1870 og utover. Når det gjelder monumentalanlegg blir dette uttrykket i forhold til biskop Nikolas' borganlegg ved bispegården. Biskopen skal i følge Fischer ha bygget dette anlegget gjennom hele hans periode i Oslo.²⁶⁹ Kastellet og brua som forbinder bispegården med Hallvardskirken er blitt referert til i sagalitteraturen, men den indre ringmuren samt noen av husene må ha stått ferdig før biskopens død i 1225.²⁷⁰ Det kommer ikke eksplisitt fram om Oslo var baglenes hovedstad eller ikke, som tidligere vist har dette vært gjenstand for diskusjon. Likevel kan beskrivelsene tyde på en sterk maktsentrering i byen.

Under Håkon 5. ble det ikke gjort noen nye utvidelser med kongsgården, Fischer hevdet dette antagelig var i forbindelse med utbyggingene av borgen på Akersneset. Som nevnt over argumenterte Fischer for at kongsgården ble bygget at Håkon Håkonsson etter brannen i 1254.²⁷¹ Området rundt Akershus var ikke en del av Fischers befarings, noen arkeologiske undersøkelser ble derfor ikke trukket fram. Men Fischer drøftet borgens betydning ut i fra skriftlige kilder, og borgen hadde betydning for Oslo som hovedstad.²⁷² Fischer drøftet spørsmålet om Håkon bodde i borgen, men spørsmålet forble usvart.

Det kanskje mest interessante i direkte forbindelse med Fischers beskrivelser var at Blom, seks år senere i sin *Trondheim bys historie*, beskrev Nidaros som Harald Hardrådes hovedsete.²⁷³ Direkte knyttet til dette var nettopp byggevirksomheten til Harald. I Bloms tilnærming til hovedstadsbenevnelsen av Nidaros ble Adam av Bremens beskrivelser benyttet. I kontekst av Adam av Bremens betegnelse av Nidaros som hovedstad var det også blitt belyst at byen hadde flere kirker.²⁷⁴ Disse kirkekonstruksjonene var fokuset for Bloms forhold til hovedstadsbetegnelsen av Nidaros. Blom hevdet at byggekonstruksjonen skjedde under Harald Hardråde, noe hun kunne belegge med beskrivelsene i Heimskringa.²⁷⁵ En rekke kirker ble reist av Harald, men også tidligere var det blitt bygget. Kong Magnus den gode skal ha

²⁶⁸ Fischer 1950: 80

²⁶⁹ Fischer 1950: 103

²⁷⁰ Fischer 1950: 103

²⁷¹ Fischer 1950: 80

²⁷² Fischer 1950: 32

²⁷³ Blom 1956: 69

²⁷⁴ *Adam av Bremen*: bok 4, kap.33

²⁷⁵ Blom 1956: 70; Snorre II: 176

påbegynt en steinhall på kongsgården, men denne skal Harald ha omgjort til en kirke viet til den hellige Gregorius.²⁷⁶ Steinhallen hadde vært den første verdslige steinbygningen i byen om ikke Harald hadde gjort den om. Blom spekulerte i motivene bak byggingen av steinhallen, men det framkom ingen konkrete svar om dette. De tidligere kongene fra Olav Tryggvason til Magnus den gode og Harald Hardråde skal alle ha bygget sin egen kongsgård i byen.²⁷⁷ Slik sett kan man her forstå at hovedstadsfaktoren rundt midten av 1000-tallet var, i Bloms forståelse, nært knyttet til byggevirksomheten. Med tanke på sentreringen av kongsgårdene i Nidaros må byen ha fungert lenge som et viktig sentrum.

Men også under borgerkrigene ble det gjort nye byggevirksomheter i byen, i denne sammenhengen var byggingen av Sverresborg, eller Sion, et viktig aspekt. Først og fremst ble borgen bygget for å gi Nidaros et strategisk støttepunkt, men den fungerte også som kongelig residens.²⁷⁸ Byen var den eneste i landet som ubetinget sto på Sverres side gjennom hele borgerkrigen, men at hun ikke anvender hovedstadsbetegnelsen om byen i denne perioden kan tyde på at hun ikke anså riket som samlet. Det var et sentrum, og støttepunkt for Sverre, men ingen hovedstad.

I forløperen til det som kom til å bli storverket *Bergen bys historie* hadde Steen framhevet flere av hovedstadsfunksjonene til Bergen, blant andre byggevirksomheten. Allerede tidlig var det blitt bygget av konger i Bergen, Øystein Magnusson bygget en stor trehall i perioden mellom 1107-1110 til bruk som representasjonshall.²⁷⁹ Men det var tvilsomt om kongene residerte i selve hallen da de var i Bergen. Av de verdslige bygningene ble Håkonshallen framstilt som den «prektigste av alle». Håkon bygget også en ringmur rundt kongsgården på Holmen og utstyrte den med kasteller over portene. Inntrykket ble at kongsgården utover midten av 1200-tallet forandret seg til en festning. Dette kunne bli sett på som et forsvarsuttrykk så vel som et symbolsk uttrykk ved at kongemakten var blitt styrket i etterspillet av borgerkrigene.

Men det var ikke *bare* verdslige bygg ute på Holmen, det var blant annet høyst sannsynlig at Olav Kyrre skulle ha bygget den lille Kristkirken der ute.²⁸⁰ Senere ble det bygget en kirke i stein, som huset relikviene til Sunniva den hellige. Kong Øystein bygget Apostelkirken som var knyttet til trehallen, senere ble denne erstattet av en Apostelkirke bygget av Håkon Håkonsson og den igjen av en kirke bygget av Magnus Lagabøter. Den siste

²⁷⁶ Blom 1956: 70

²⁷⁷ Blom 1956: 70

²⁷⁸ Blom 1956: 162

²⁷⁹ Steen 1969: 41

²⁸⁰ Steen 1969: 41

skal ha sin tvilling i Saint Chapelle i Paris, en kirke utført i gotisk stil. Dette gir ikke bare inntrykk av at det var et stort anlegg ute ved Holmen, men Steen frambringer her også kommunikasjonsaspektet inn i byggevirksomheten. Påvirkningene kom fra kontinentet. Denne kirken var også en av de 14 kollegiatkirkene, et aspekt som fikk betydning for utviklingen av byråkratiet under Håkon 5., for øvrig var denne kirken den fornemste av de fjorten i følge Steen selv.²⁸¹ Steens konklusjon da det gjaldt byggevirksomheten i forhold til hovedstadsfaktoren, som Bergen fikk under Magnus Lagabøter, var ikke bare den estetiske maktsymbolikken fra disse monumentale byggene, men også det religiøse, sosiale og det politiske aspektet som disse byggene representerte.²⁸² I tillegg til at de massive murene forstvarde mot fiendtlige makter, framsto de som en erklæring på den sterke sentrumsmakten som var blitt utviklet i løpet av 1200-tallet.

Det første som Helle trakk fram i sitt forsøk på å etablere Bergen som Norges første virkelige hovedstad var byggingen av monumentale byggeverk utover 1200-tallet. Det er under borgerkrigens kulminasjon mot de siste tiårene av 1100-tallet at Sverre får bygget et mer solid byggverk på høyden som i dag kalles *Sverresborg*. Men Helle trekker også linjene tilbake til kong Øysteins byggevirksomhet i byen og presiserer at Bergen allerede da var i fred med å få betydning som kongelig residensby.²⁸³ Likevel er det i perioden etter kong Sverre som i en hovedstadskontekst er av interesse. Det eneste som satt en stopper for en videre utvikling av Bergen til en hovedstad under kong Sverre var ifølge Helle, baglerreisningen i 1196 som utløst tre nye tiår med ufred.²⁸⁴ Bergen forble likevel rikets politisk viktigste by, og da Håkon Håkonsson overtok som enehersker etter en periode med delt riksstyre, eskalerte byggevirksomheten. Kanskje en av de mer ikoniske bygningene som man kan se i bybildet i Bergen i dag er, som nevnt, borganlegget ute ved Holmen. I dag framstår det kanskje som noe magert inntrykk tatt i betraktning at det også har vært to til tre andre haller der. Likevel markerte Håkonshallen noe nytt.

Reisningen til Skule Bårdsson mot Håkon Håkonsson i 1239-1240 markerer slutten på det man har betegnet som borgerkrigstiden i norsk historie. Konsolideringen av enekongedømmet under Håkon Håkonsson ble et faktum og som et symbol på kongens makt ser man en endring i byggeskikken ute på Holmen. Borgen som Sverre lot bygge brant i 1206, og selv om det var stor byggevirksomhet i den følgende perioden fram mot slutten av borgerkrigstiden var det først med byggingen av Håkonshallen at man kan se et skille fra

²⁸¹ Steen 1969: 42

²⁸² Steen 1969: 42

²⁸³ Helle 1982: 156

²⁸⁴ Helle 1982: 158

tidligere tider. Fram til da var det vanlig å bruke trevirke som materiale for bygging ute ved Holmen, alle de foregående hallene var antagelig bygget med tre som materiale, sett bort fra at noen som antagelig hadde en underetasje av stein. Håkonshallen var i dette henseende noe nytt i den forstand at hele hallen var konstruert med stein som primærmateriale. Håkonshallen var likevel ikke den første byggingen som Håkon lot oppføre med stein, Apostelkirken ble vigslet i 1247 av kardinal Vilhelm av Sabina skal også ha vært oppført i stein. I Håkon Håkonssons saga som Helle viser til ble det nevnt to trehaller som ble benyttet til kroningen samme år som vigslingen skjedde.²⁸⁵ I 1261 sto bryllupet og kroningen av Håkons sønn Magnus og i den konteksten ble en tredje hall nevnt, og dette var Håkonshallen, og Helle trakk i dette henseende konklusjonen om at Håkonshallen ble konstruert mellom årene 1247-1261.²⁸⁶ I tillegg til hallene som ble bygget, omfattet også byggevirkksomheten av ringmur med portkastell som videre ble utviklet av Håkons etterkommere.

Byggevirkksomheten ble opprettholdt og videreført av Håkons etterkommere og Helle ser her det symbolske bak byggingen av slike monumentale byggverk. Han skrev: «Ingen som kom fra sjøveien til byen og seilte forbi under ringmuren, kunne være i tvil om at Bergen var kongers sete».²⁸⁷ Og de kom sjøveien, dette var perioden hvor flere handelsmenn fra mange europeiske land begynte å komme til Bergen for å drive handel. den naturlige ruten var sjøveien. Bergen utviklet seg til å bli en viktig handelsby i Europa, med et mangfold av kjøpmenn og varer. Inntrykket Helle gjengir er ikke til å ta feil av, Bergen var etter borgerkrigstiden en av de mektigste byene i Norden noe som også ble gjenspeilet i arkitekturen.

Bagge kan på mange måter representere et motargument til Helles forhold til byggevirkksomheten i Bergen. Som nevnt i Innledningen til denne avhandlingen framhevet Bagge det ambulerende kongedømmet som grunn til at Norge ikke hadde noen hovedstad i middelalderen. Likevel ser vi hos Bagge at kongene var oftere i Bergen enn i de andre norske byene, grunnen for dette var blant annet at det var den største byen og at byen hadde en betydningsfull havn.²⁸⁸ Indirekte drøfter Bagge Helles argument om Håkon Håkonssons byggevirkksomhet i Bergen, ved å hevde at det ikke var noe unikt ved denne virksomheten da en også kunne hevde av det ble bygget konglige anlegg i både Trondheim, Tønsberg, Oslo og Konghelle.²⁸⁹ Helles argument om at utbyggingen av kongsgården på Holmen framhevet en

²⁸⁵ Helle 1982: 546; *Håkon Håkonssons saga*: 282

²⁸⁶ Helle 1982: 546

²⁸⁷ Helle 1982: 551

²⁸⁸ Bagge 2010: 268

²⁸⁹ Bagge 2010: 268

sterk kongemakt med sentrum i Bergen falt på mange måter bort, da virksomheten også kunne bli sett andre steder i landet. Det må her presiseres at Bagge også betraktet Bergen som Norges fremste by i middelalderen, men at den ikke kunne bli definert som hovedstad «in the real sence of the word».²⁹⁰

I sin byhistorie over Oslo la Nedkvitne seg i samme spor som Helle da det kom til Oslo som hovedstad i norsk middelalder. Skiftet i viktig residensbyer kom i byggingen av borgen på Akersneset under Håkon 5., som utkonkurrerte anlegget på Berget i Tønsberg.²⁹¹ Grunnen for dette var at borgen på Akersneset lå mer strategisk til enn borgen på Berget i møte med angrep østfra. I tillegg var de kongelige anleggene, kongsgården ved Øra, Mariakirken og borgen på Akersneset, gjenstand for større prestisje enn anlegget på Slottsfjellet. «Arkitektonisk var Oslo blitt Øst-Norges fremste residensby, slik Bergen var det i Vest-Norge».²⁹² Men byggevirksomheten rundt Oslo kunne bli sett på som en indikasjon på at byen utviklet seg til et sterkere sentrum på Østlandet. Likevel ble byen ikke noe mer enn en regional hovedstad.

Da det kom til anvendeligheten av disse bygningene ble det hevdet av Nedkvitne at borgen på Akersneset ikke var en residensbolig for kongen, og dermed ikke noen administrativt sentrum.²⁹³ At borgen ikke fungerte som kongebolig bygget Nedkvitne på kilder som omtaler kongsgården på Øra helt fram til 1320-årene.²⁹⁴ På den samme tiden skal kansleren ha flyttet inn i gården som senere skal ha blitt betegnet som «kanslergården». Antageligvis ble borgen på Akersneset bygget i forbindelse med forsvar.

Schia har også, som Fischer tidligere, spekulert rundt den tidlige byggevirksomheten i Oslo under Harald Hardråde, men siden det arkeologiske materialet var så sparsommelig har disse spekulasjonene forblitt hverken avkreftet eller bekreftet. Spekulasjonen har dreiet seg om hvorvidt anlegget til Harald Hardråde var et motte and bailey- anlegg eller ikke. Hvis det var det så ville det ha vært en av de eldste anleggene i Vest-Europa.²⁹⁵ Men hva er et motte and bailey- anlegg, og hvordan er dette knyttet til et hovedstadsaspekt? Et motte and bailey- anlegg var ikke direkte vanlig i en norsk kontekst, anleggene var mer framtreddende i Frankrike og England, og ble sett på som maktsentre i sine nærområder. Anlegget besto av en motte, en ås beskyttet med en vollgrav og palisader, og en bailey, et nedenforliggende område beskyttet av et ytre palisadeverk. Innenfor baileyen kunne det vært oppsatt hus av

²⁹⁰ Bagge 2010: 269

²⁹¹ Nedkvitne og Norseng 1991: 152

²⁹² Nedkvitne og Norseng 1991: 152

²⁹³ Nedkvitne og Norseng 1991: 407

²⁹⁴ Nedkvitne og Norseng 1991: 382

²⁹⁵ Schia 1991/1995: 113

forskjellige behov for et funksjonelt og relativt profesjonelt militært mannskap. Som en første skanse utenfor baileyen var det også en dike som gikk rundt hele det sirkelformede anlegget. Det var ikke noen monumental byggingsstruktur det her dreide seg om, men som forsvarsverk var disse sterke ut ifra datidens teknologi. Et slikt anlegg kunne utgjøre en betydelig maktfaktor i sitt omland, og kunne ha en medvirkning på stedets betydning som hovedstad. Men Schias betraktninger ble likevel tilbakevist da arkeologmaterialet var begrenset.

Schia gav mange beskrivelser av Håkon 5s. byggevirksomheter, men det kom ikke godt fram hvilken betydning dette hadde for byens hovedstadsfunksjon. Det kommer fram at det var kongens bestrebelser om å gjøre Oslo til fast residensby som førte til disse utvidelsene, men stort mer ble ikke betraktet av Schia i forhold til hovedstadsaspektet og byggevirksomheten.²⁹⁶

I direkte tilknytning til både Fischer og Schia trakk Poppe også fram muligheten om at kongsgården i Oslo under Harald Hardråde var et tidlig motte and bailey anlegg, men i hennes avhandling var ikke Oslo, i perioden før Håkon Magnusson, noen hovedstad. For henne var det, som nevnt, Nidaros som ble framstilt som Norges tidligste hovedstad. Om anlegget i Oslo er Poppe kryptisk, hun selv tar ikke stilling til om det var noen motte and bailey der, men hun betrakter diskusjonen rundt muligheten.²⁹⁷

Nidaros utpekte seg i den tidlige perioden, Poppes kvantitative tilnærming viste at det var et markant skille mellom Nidaros og de andre norske byene.²⁹⁸ Den symbolske verdien av disse byene var også framtreddende i Poppe syn. De understreket kongemaktens interesse for byene. Poppe skrev: «Byggevirksomheten gjenspeiler det bildet vintersetene ga av Nidaros som den dominerende kongebyen i landet».²⁹⁹ Men allerede i den tidlige perioden 997-1130 skal Bergen under kong Øystein Magnusson ha utmerket seg. Det hun her viste til var kirkebyggingen, for i denne perioden ble i følge hennes egen tabell kun bygget *en* kongsgård i Bergen, mens kirkebygninger var det i alt seks.³⁰⁰

I den neste perioden, 1130-1227, betraktet Poppe både Bergen og Nidaros som viktige steder. Det var i disse byene kongsgårdene var størst og mest utbygget.³⁰¹ I følge henne var det disse byene som hadde størst «grad av symbolske hovedstadsfunksjoner», hva dette innebar er ikke godt å si da hun ikke definerer hva symbolske hovedstadsfunksjoner er.

²⁹⁶ Schia 1991/1995: 150-151

²⁹⁷ Poppe 1997: 34-35

²⁹⁸ Poppe 1997: 27-28

²⁹⁹ Poppe 1997: 40

³⁰⁰ Poppe 1997: 27-28

³⁰¹ Poppe 1997: 103

Byggevirksomheten i Oslo, og spesielt betraktningene rundt byggingen av bispegården under biskop Nikolas, bør i dette henseende være interessant. Men i denne sammenhengen gav hun ikke noen betraktninger av det annet enn at bispegården var bygget i stein.³⁰² Men hun tok en avgjørelse i at Tønsberg måtte ha vært hovedstaden til baglene da byen var lett å forsvare.³⁰³ Dermed var det tre sentre i denne perioden i Norge: Tønsberg, Bergen og Nidaros, om vi skal tro Poppe.

Da det kom til den siste perioden, 1227-1319, var det Bergen som utmerket seg under Håkon Håkonsson. Poppe bemerket seg anlegget ved Holmen som et viktig aspekt ved at Håkon skal ha utpekt Bergen til sin hovedstad.³⁰⁴ Men Bergen var ikke den eneste byen som hadde hovedstadsfunksjon. Som nevnt i forrige kapittel konkluderte Poppe med at det ble en delt hovedstadsfunksjon mellom Oslo og Bergen. I Oslos sammenheng ble dette knyttet til perioden etter 1280. Poppe konkluderer med at Tønsberg fram til 1280 var mer overlegen i forhold til Oslo, men at dette forandret seg under hertug Håkon.³⁰⁵

I forhold til byggevirksomheten i Bloms siste utgave av Trondheims historie framhevet hun de problematiske aspektene knyttet til kildematerialet. I kildematerialet var det lite som betraktet byggevirksomheten, den tidligere diskusjonen mellom historikere har vært preget av motivene til sagaskriverne og kongene i forhold til byggevirksomheten ved Nidelva. Den diskusjonen var nå blitt ansett som foreldet.³⁰⁶ Blom framsto som mer kritisk til kildene i denne utgaven enn tidligere, noe som var en følge av en rekke diskusjoner hun hadde med Jørgen Sandnes på 60' -tallet.³⁰⁷ Et motiv bak byggevirksomheten i Nidaros var utviklingen av Olavkulten etter at Olav Haraldsson ble felt ved slaget på Stiklestad i 1030. Dette skulle allerede ha skjedd under Magnus den gode, som bygget Olavskirken i Nidaros.³⁰⁸ Som i 1956-versjonen ble det fokusert på byggingen av kongsgårder som en konsoliderende faktor for rikskongedømmet, dette skjedde i samsvar med kirkebyggingen fra Magnus den gode og Harald Hardråde. Men Blom var mer utydelig i hennes forhold til hovedstadsbetegnelsen enn i den tidligere versjonen, så i hvilken grad Nidaros ble en hovedstad, i hennes syn, i denne perioden forblir usikkert.

³⁰² Poppe 1997: 58

³⁰³ Poppe 1997: 65

³⁰⁴ Poppe 1997: 137

³⁰⁵ Poppe 1997: 137

³⁰⁶ Blom 1997: 33-34

³⁰⁷ Blom 1997:20 ff; Blom viser selv hvilke motargumenter som Sandnes la frem og mange av dem støttet hun seg opp om selv om de gikk imot byhistorien fra 1956.

³⁰⁸ Blom 1997: 54

SAMMENDRAG

Ut i fra det som er blitt vist i dette kapitelet er det flere interessante aspekt vedrørende byggevirksomheten satt opp mot hovedstadsfunksjonen. Byggevirksomhet har ikke hatt en direkte tilknytning til hovedstadsfunksjonen i seg selv, men mer en indirekte følge av at byen utviklet seg til et viktig sentrum. Anleggene har ført til en sterkere sentralisering. Flere historikere har stilt seg spørsmålet rundt funksjonene til disse anleggene og i hovedsak kan disse funksjonene bli delt inn i to kategorier. 1) Forsvar: Kastellene og andre anlegg av samme type ble konstruert i første rekke for å kunne bidra med en god forsvarsmulighet for kongene i byene. Dette må selvfølgelig bli satt i kontekst av borgerkrigene da denne typen byggevirksomhet var mest framtrædende. 2) Symbolformidlere: I spesielt perioden etter borgerkrigene fikk borgene en annen primærbetydning som symbolformidlere av kongens makt. Denne perioden har mange historikere betegnet som storhetstiden, det var denne tiden makten ble sentralisert rundt kongen og det var relativt fredelig i landet. Borgene fungerte i dette henseende som symbolformidlere for kongens makt og for den sterke sentraliseringen. Men dette kan også bli sett i forhold til baglerriket da det har blitt drøftet om hvem som egentlig hadde makten mellom Filippus og Nikolas. Noen argumenter har ligget i den monumentale bygningen til Nikolas som et symbol for hans makt i riket. Som et sted for møtevirksomhet har hallene på kongsgården vært viktige, men i forbindelse som kontorer for kanselliet og som arkiver har det vært lite kildegrunnlag for å konkludere noe konkret. Det er blitt hevdet at kollegiatkirkene skal også ha hatt egne arkivfunksjoner, det samme med borgene, men dette er likevel basert på et spredt kildegrunnlag.

4. MØTESTEDER

I dette kapitelet vil fokuset være rettet mot byenes funksjon som møtested slik de er representert i den norske historieskrivingen. Men hvorfor er møtevirksomheten en viktig faktor til hovedstadsfunksjonen? Hva slag møtevirksomhet er det her snakk om og hvordan er slike elementer målbart? Dette er essensielle spørsmål som i det følgende vil bli drøftet.

I denne konteksten er det først og fremst møtene som omhandler rikets utvidede interessefelt, det her skal dreie seg om. Disse møtene samlet en bredere deltagelse fra forskjellige landsdeler, og skulle danne en ramme for viktige rikspolitiske tiltak. Dette er hva *KLNM* definerer med «riksmøter».³⁰⁹ Men som det blir nevnt i Knut Helles *Bergen bys*

³⁰⁹ *KLNM* «Riksmøter» Helle

historie så er dette et begrep i den moderne historieskrivingen.³¹⁰ Han selv anvender dette elementet i sin begrunnelse for at Bergen var Norges første virkelige hovedstad. Det problematiske med slike betegnelser er at de avhenger av hva enhver historiker selv legger i ordet *riksmøte*. At Helle har hatt ansvaret for å skrive definisjonen i *KLNM* kan gjøre at definisjonen blir lagt opp på hans premisser, men hvem andre er det som har anvendt riksmøtefunksjonen? Helene Nöelle Poppe anvendte denne funksjonen i sin avhandling om norske middelalderhovedsteder, men selv om hun refererte til Helles artikkel i *KLNM* så var det liten grad av problematisering rundt fenomenet.³¹¹ Videre i hennes egen analyse valgte hun, som hun selv skrev «å godta hans [Helles] vurdering og klassifisering av dem [riksmøter]». ³¹² Slik sett vil det være Helles definisjonsgrunnlag som vil være rådende. Likevel har hun også valgt å ta med et bredere utvalg møter, kongehyllingsting, men også dette baserte hun på Helles karakteristikk.³¹³ Andre igjen, som for eksempel historikeren Johan Schreiner har konsekvent valgt å bruke høvdingmøte i stedet for riksmøte i sin artikkel *Høvdingmøte og riksråd i Norge*.³¹⁴ Men som Helle viser til i sin artikkel i *KLNM* er dette bare et annet ord for riksmøter, *hofðingafundr*.³¹⁵ Men dette er kun en side ved problemet omkring riksmøtebegrepet.

Utviklingen av riksmøtene, slik det framkom i Helles artikkel, var i utgangspunktet en måte å samle to makters samfunnsprogram. På den ene siden trengte kirken et «overordnet organ, en rikssynode der kongemakt og bondesamfunn ble trukket inn i avgjørelsene», og på den andre siden trengte kongedømmet et «sanksjonsorgan på riksplanet». Med dette som bakteppe var det trolig at hensikten var å skape et riksting, hvor politisk myndighet fra hyllingsting og lagting ble overført til en kontrollerbar riksinstans.³¹⁶ Slik jeg oppfatter dette så kan det her virke som at det var snakk om en sentralisering, og det kan være grunnen til at riksmøtevirksomheten ikke fikk noen videreutvikling utover 1100-tallet da det som nevnt var borgerkrig i riket. Likevel var det under denne perioden vi har de første registrerte riksmøtene i 1152/53 og 1163/64, i følge Helle. Da borgerkrigen var ferdig framkom det et eskalering i frekvensen av riksmøter, av 25 riksmøter mellom 1150-1319 er 13 under kongene Håkon Håkonssons og Magnus Lagabøters regjeringsperiode. Det andre problemet som Helle viste til var at riksmøtene utover 1200-tallet ikke var fast organisert, de var ad hoc de ble

³¹⁰ Helle 1982: 556

³¹¹ Poppe 1997: 4

³¹² Poppe 1997: 86

³¹³ Poppe 1997: 86

³¹⁴ Schreiner 1949-51; Artikkelen er en del av en polemikk mellom historikerne Arne Odd Johnsen, Johan Schreiner og Jens Arup Seip omkring funksjonen til de 12 gode menn.

³¹⁵ Schreiner 1949-1951: 160; *KLNM* «Riksmøter» Helle

³¹⁶ *KLNM* «Riksmøter» Helle

sammenkalt da aktuelle behov krevde det. Det framkom mer pragmatisk, forsamlingen som utgjorde et riksmøte var i noen tilfeller ikke like sosialt differensiert som i andre tilfeller. Det kunne forekomme forsamlinger bestående av eksempelvis bare hirden. Dette kunne også gjelde i riksstyringssammenheng og derfor ble det i høy grad et skjønnsspørsmål om hvilke møter som skulle betegnes som riksmøter.³¹⁷

Men i denne sammenheng var det et viktig moment som ble trukket fram, at det var i byene disse møtene vanligvis ble holdt. I byene fantes kongsgårdene og gudshusene som kunne huse disse riksmøtene. Dette var et viktig moment i forhold til byggevirksomheten som blant andre har blitt trukket fram i Derek Keene sin artikkel.³¹⁸ Helle benyttet også her anledningen til å trekke fram Bergen som den byen som hadde mest riksmøter på 1200-tallet og det var blant annet derfor denne byen som markerte seg som Norges første hovedstad.³¹⁹

Når det gjelder målbarheten i bruken av riksmøtebetegnelsen så kan det framstå som problematisk i lys av det som er blitt vist til over. I denne konteksten vil jeg likevel ikke gå noe nærmere inn på denne problematikken da den i hovedsak dreier seg om tolkningen av kildematerialet og ikke i forbindelse med historieskriving i seg selv. Det er likevel et viktig element at anvendelsen av slike begrep som ikke benyttes i kildematerialet blir presisert slik at det ikke blir framkommet som anakronismer. Det anakronistiske vedhenget dukker opp når man ikke er konkret i sin anvendelse av begrepet.

MØTESTEDENE I HISTORIESKRIVNINGEN, FØR 1900

Hverken i Munch eller Keyser bidrag, som denne avhandlingen benytter, var det noe som kunne indikere at de knyttet møtevirksomheten til hovedstadsfunksjonen. Munch har drøftet riksmøtet som ble holdt i Oslo i 1302, men i denne kontekst var det mer aktuelt å drøfte innholdet i dette møtet, endring i tronefølgeoven, og ikke hvorfor det ble holdt i Oslo.³²⁰ En kan spekulere i om Munch i dette henseende fant det naturlig at det ble holdt i Oslo på grunn av at det var Norges hovedstad, eller at byen utviklet seg til hovedstad. Men dette kommer ikke eksplisitt fram hos Munch, dermed kan man trekke den slutning at møteaspektet ikke var en primærfaktor til hverken Keyser eller Munchs forestilling av en norsk middelalderhovedstad.

I Daaes kontekst var det også lite som kom fram som kunne tyde på at Oslo var en viktig møteby i de eldre tidene. Dette kan ha noe med at det ikke var Daaes uttrykksform å gi

³¹⁷ KLNLM «Riksmøter» Helle

³¹⁸ Se Innledning

³¹⁹ KLNLM «Riksmøter» Helle

³²⁰ Munch 1859: 396-397

Oslo sin utviklingshistorie fra de eldre tidene til Daaes tid, men heller å fokusere på Kristianias historie som først ble grunnlagt i 1624 av Christian 4. I konteksten om møtevirksomhet vil dette verket ikke bli videre analysert.

Hos Nielsen var Bergen sete for viktige begivenheter allerede under kong Sverre ved kong Inge Bårdssons død i 1217, det ble stevnet til ting i Bergen den 8. juli.³²¹ På dette tinget var det hyllingen av den neste kongen som sto på agendaen, og tinget ble holdt på Kristkirkegården. Denne dagen ble Håkon Håkonsson hyllet til konge, og Skule jarl sverget troskap. Men dette var ikke den eneste gangen Bergen ble gjenstand for møtevirksomhet, bare året etter var det duket for et riksmøte i byen, hvor formålet var at Håkon Håkonsson skulle bevise sin kongelighet.³²² Under Håkon fikk byen besøk av kardinal Vilhelm av Sabina, som skulle krone Håkon Håkonsson i 1247. Han deltok også på riksmøtet i kjølvannet av kroningen, dette ble forøvrig også holdt i Bergen.³²³ Også under Magnus Lagabøter var byen et sentralt sted for møter, her mottok han blant annet, ifølge Nielsen, den svenske kongen Valdemar.³²⁴ Som det her er vist ble Bergen framstilt som en viktig by allerede under kong Øystein, men det var først under kong Håkon Håkonsson og de etterfølgende kongene at Bergen fikk en sterkere betydning som et sentrum for riksstyring. Det er likevel under Magnus Lagabøter at Nielsen legger hovedtyngden for når Bergen utviklet seg til å bli en hovedstad med bakgrunn i blant annet møtevirksomheten.

MØTESTEDENE I NORGESHISTORIENE, ETTER 1900

I Bugges Norgeshistorie ble det opptil flere ganger skrevet om riksmøtenes betydning overfor riskstyret, men det er lite som peker mot betydningen plasseringen av riksmøtene hadde for hovedstadsbetegnelsen. Makten som riksmøtene representerte var betydelig, i kontekst av Sverres bannlysing skriver Bugge, med verne-, stadfestings- og privilegiebrevet fra paven i Roma til erkebiskopen i Nidaros som belegg, at biskopene nå skulle lede riksmøtene og skulle være den høyeste lovgivende myndighet i landet.³²⁵ Essensen var at biskopene, gjennom riksmøtene, skulle styre landet. Men kong Sverre strittet imot, og det skal ha vært vanskelig å finne biskoper som våget å bryte med Sverre.³²⁶

Slik Bugge viser riksmøtets funksjon er det naturlig å tenke seg at stedet hvor disse riksmøtene skal ha blitt holdt har vist en stor betydning, likevel er ikke dette gjort eksplisitt

³²¹ Nielsen 1877: 68

³²² Nielsen 1877: 69; jfr. *Håkon Håkonssons saga*: 57 ff

³²³ Nielsen 1877: 75

³²⁴ Nielsen 1877: 77

³²⁵ Bugge 1916: 193; jfr. RN I nr. 226

³²⁶ Bugge 1916: 194

rede for før riksmøtet i 1223. Bugge skriver at allerede i 1222 var Bergen blitt kongens hovedsete, og i 1223 ble det holdt et riksmøte der for å stadfeste at Håkon var rettmessig konge over Norge.³²⁷ Konteksten for dette riksmøtet må en søke tilbake til 1217 og baglerkongen Filippus' død. Håkon og Skule skal ha hastet seg til Viken kort tid etter at de fikk beskjed om at Filippus var død og stevnet til ting på Haugatinget ved Tønsberg, hvor Håkon fikk kongsnavn. Håkon ble også hyllet ved de andre tingene hele veien ned mot Konghelle, før han returnerte til Bergen. Våren etter reiste Håkon til Nidaros, og grunnen for at han ble dårlig mottatt av erkebiskopen Guttorm var at det var blitt sådd tvil om Håkons herkomst. Var han sønn av kong Håkon Sverresson? Det ble avtalt om å møte i Bergen senere på sommeren for å avklare saken. På dette møtet i Bergen holdt kongsmoren jernbyrd, for å hevde at Håkon var den rette til tronen. Sannheten kom for dagen og erkebiskopen lyste alle i bann om de mente noe annet om kongens herkomst.³²⁸ Fra Filippus død inntil det neste riksmøtet som også ble holdt i Bergen slo Håkon ned på all motstand i riket og ved Olsok i 1223 ble Håkon anerkjent som Norges konge.³²⁹ Bugge vil ikke fremme noen spesiell grunn for hvorfor dette riksmøtet ble holdt i Bergen annet enn at det var kongens hovedsete.³³⁰ Ut fra Håkon Håkonssons saga ble det opplistet flere av de frammøtte og det ble poengterte at «Kyndige menn som var til stede den gang i Bergen, har sagt at aldri i deres dager har bedre menn vært samlet i Norges rike».³³¹ Inntrykket var ikke bare at møtet var av stor betydning, men stedet måtte også ha kapasitet til å innkvartere de besøkende. Likevel kommer ikke dette eksplisitt fram hos Bugge som, vist ved tidligere kapitler, har hevdet at Oslo var Norges hovedstad.

Møtevirksomheten som en hovedstadsfaktor var ikke særlig framtrædende hos Bugge, i nærmest forbifarten nevner han at kong Magnus eldste sønn, Eirik, sammen med Håkon fikk begge kongsnavn og hertugnavn respektivt, ved et riksmøte i Bergen i 1273 uten egentlig å gjøre noe stort ut av dette.³³² Imidlertid ble det annerledes da han skrev om avskaffelsen av riksmøteinstitusjonen og maktoverførelsen til riksrådet.

I Håkon 5. kongstid ville han bryte stormennenes makt og innsette et fast embetsverk. Dette gjorde han først og fremst, skal vi tro Bugge, gjennom å forfølge Eirik Magnussons

³²⁷ Bugge 1916: 250; jfr. *Håkon Håkonssons saga*: 96-107

³²⁸ *Håkon Håkonssons saga*: 61-62

³²⁹ *Håkon Håkonssons saga*: 47-107

³³⁰ Bugge 1916: 250

³³¹ *Håkon Håkonssons saga*: 97; DAH 81a Fol.: 377 «Sva hafa vitrir menn mællt, þeir er þa voru j Bjorguinn, at eigi hafi aa þeirra dogum betra mannval komit saman j Noregs kongsRiki»

³³² Bugge 1916: 302

embetsmenn.³³³ Men dette var kun ett element av planen, ett annet var å avskaffe riksmøtets funksjon. Omkalfatringen skjedde under riksmøtet i 1302, der blant annet tronefølgeoven ble omskrevet, da det var ventet at dronning Eufemia ikke kunne føde flere etter Ingeborg ble født i 1301.³³⁴ Håkon, slik han blir portrettert hos Bugge, var en presset konge, stormennene utgjorde en betydelig maktfaktor utover slutten av 1200-tallet og det var derfor viktig å avsette riksmøtets betydning. beslutningen ble derfor å innføre et tolvmannsråd som skulle avlegge en rådsed på å styre og beskytte riket etter kronens ønsker. Dette var likevel ikke slutten for riksmøtene, først i 1314 hadde kongen kommet med såpass mange reformer som innskrenket stormennenes makt. Dette året fikk kansleren ansvaret for å være riksrådets formann, og med det opphørte riksmøtene som maktfaktor.³³⁵ Makten var nå mer og mer sentrert til Oslo.

I Seips verk ble ikke riksmøtene i en hovedstadskontekst drøftet i nevneverdig grad, da verket primært fokuserte på språkutviklingen i Norge var det interessant for ham å fokusere mer på kanselliets betydning som en kulturinstitusjon. Dette vil bli dypere drøftet i neste kapittel.

Riksmøtene slik de ble framstilt i Bulls Norgeshistorie, var en essensiell del av riksförvaltningen. Men det var ikke en naturlig del av rikets forfatning først etter Sverres regjeringstid. I kong Sverres periode plasserte man gjerne ut syslemenn i administrative områder kalt sysler, i tillegg til lagmenn og håndgangne menn spredt rundt i landet ble det fremmet hos Bull at riksmøtene var en måte å få samlet disse , når det var behov for det.³³⁶ Men det behøve ikke alltid å inkludere hele landet, noen ganger ble disse møtene gjort fra landsdel til landsdel. Eksemplet Bull her brukte var møtet i Tønsberg i 1273, som samlet stormennene i Viken og Opplandene, for så å ha et tilsvarende møte i Bergen sommeren etter for stormennene i det nordafjelske. Men det første virkelige landsomfattende møtet, ifølge Bull, var det overfor nevnte møtet i Bergen i 1223.³³⁷ Han gir videre en gjengivelse av de frammøtte stormennene under dette møtet. Og han hevdet at møter på slike størrelser hørte til unntakene og var ikke ment som et regulært ledd i forfatningen.³³⁸ Bull hadde, som Bugge, hevdet at Oslo var baglenes hovedstad og i dette henseende har det kommet fram at det første landsomfattende riksmøtet sto i Bergen seks år etter Filippus døde, biskop Nikolas døde 1225. Men ifølge Håkon Håkonssons saga skal baglene allerede året etter Filippus død ha lagt ned

³³³ Bugge 1916: 354-355

³³⁴ Bugge 1916: 355

³³⁵ Bugge 1916: 357

³³⁶ Bull 1931: 304

³³⁷ Bull 1931: 304

³³⁸ Bull 1931: 306

navnet, og dermed partiet, etter at Håkon Håkonsson kom til kastellet i Oslo hvor baglene og biskopen Nikolas holdt til.³³⁹ Slik sett sluttet også baglerriket å eksistere, dermed var heller ikke Oslo noe hovedstad, da Nikolas døde i 1225. Slik sett ble ikke riksmøtet, slik det ble framstilt hos Bull, brukt som en hovedstadsfunksjon. Men heller mer som et ledd i statsforfatningen, det var en fornuftsmessig måte å samle stormennene på slik at kongen kunne delegere oppgaver.

Hasund skrev som nevnt den følgende bindet i serien *Det norske folks liv og historie* til Aschehougs forlag. Den fulgte der hvor Bulls bind sluttet. Har Hasund brukt riksmøtene som en hovedstadsfunksjon? Hasund skrev som nevnt om perioden 1280-1500, men han skrev også om den store Sættargjerden, eller forliket, i Tønsberg i 1277. Opp til dette forliket oppsummerte Hasund utviklingen mellom den verdslige og geistlige makten, og flere av de tidligere riksmøtene hadde tatt opp forhandlingene omkring privilegier mellom disse maktene.³⁴⁰ Men det var i 1277 at det endelige forliket ble gjort ved et riksmøtet i Tønsberg. Utfallet ble et klarere skille mellom verdslige og geistlige affærer, det vil si at kongen kunne ikke blande seg inn i geistlige oppgaver og motsatt. Men selv om dette i seg selv var et viktig møte slik som veldig mange andre riksmøter, så var det ikke direkte knyttet til hovedstadsfunksjonen. Om riksmøtet i Bergen i 1280 blir det heller ikke drøftet noen hovedstadsfunksjon, det er ikke før opphøringen av riksmøtefunksjonen at man kan se en direkte tilknytning til Oslo som hovedstad. I denne konteksten, som hos Bugge, var det i forbindelse med omorganiseringen av administrasjonen dette skjedde. Utover 1300-tallet ble det som nevnt tidligere nedfelt en rekke retterbøter knyttet til administreringen av riket og Hasund hevdet at dette var som følge av en motsetning som hadde oppstått under Håkons mindreårighet som hertug og som følge av kong Eiriks «svake styre».³⁴¹ Håkon så en potensiell konkurrent til makten i stormennene. Som et ledd i å svekke makten til stormennene ble riksmøteinstitusjonen avskaffet, «og kongen gav selv landets lover».³⁴² Som hos Bugge kan man hos Hasund se en sentrering mot Oslo. Det var der kongen blant annet holdt hoff, og samme tid som avskaffelsen av riksmøtet skjedde fikk også kansleren embetet som riksrådets formann.³⁴³ Det var med andre ord en sterk sentrering man kan se i Hasunds verk.

³³⁹ *Håkon Håkonssons saga*: 63

³⁴⁰ Hasund 1934: 7-13

³⁴¹ Hasund 1934: 44

³⁴² Hasund 1934: 48

³⁴³ Hasund 1934: 48

Fram til dette punktet i analysen har ikke riksmøteinstitusjonen vært et framtrædende element i drøftingen av hovedstadsfunksjonen slik de er framstilt i norsk historiografi. Men har Holmsen drøftet dette aspektet? I Holmsens norgeshistorie, som i de tidligere norgeshistoriene, fikk riksmøtene en viktig plass i riksstylingen, men Holmsen er mer utfyllende enn de tidligere oversiktsverkene som er blitt analysert til nå. Han så en utvikling i riksmøtevirksomheten med en eskalering under Håkon Håkonsens tid før den «glir bort» mot slutten av 1200-tallet.³⁴⁴ At riksmøtene ikke vedvarte mot slutten av 1200-tallet gjorde at Norge ikke fikk utviklet noen riksdag, skal vi tro Holmsen.³⁴⁵ For en av hovedmomentene i Holmsens belysning av riksmøtene var nettopp representasjonen i riksmøtene som en mangfoldig representasjon over et bredere sosialt lag av befolkningen. Dette baserer han i hovedsak på riksmøtet som ble satt om i 1223, som både Bull og Bugge tidligere har vist til. Det at bøndene også ble representerte markerte, i følge Holmsen overgangen fra høvdingmøter til riksmøter.³⁴⁶ Grunnen for at riksmøtene ikke utviklet seg til noen riksdag, var fordi representasjonen fra de øvrige lag i samfunnet var nok til å kunne fatte vedtak for riksanliggender. Selve riksmøtene, slik Holmsen så dem, var storslagne sammenkomster, hvor selve den aristokratiske sammenmønstringen var hovedsaken. Likevel var disse møtene alltid knyttet til viktige spørsmål omkring bevaringen av kronens interesser og som et forum mellom geistlighet og den verdslige elite.³⁴⁷ Etter Magnus Lagabøters død i 1280 ble formynderstyret under et tolvmannsråd satt i gang siden kong Eirik var myndig. Dette rådet ble som vist tidligere i de andre norgeshistoriene en konkurrent til riksmøtene også slik det framkom hos Holmsen.³⁴⁸ I forhold til plasseringen av disse riksmøtene var det ikke fokus på noen hovedstadsfunksjon, de ble ansett som ad hoc og det var ikke før konsentreringen av høvdingrepresentasjon i kongsrådet at stormennene fikk et mer fast grep om riksstylingen. Men igjen var dette knyttet til hvor kongen oppholdt seg, under Håkon 5. var dette ofte rundt Oslo.

Lundens behandling av riksmøtene, lagting og kongsråd var i perspektivet om at disse institusjonene var ulike versjoner av den mer alminnelige institusjonen «gode menn», som på samfunnets vegne gav sin godkjenning på avgjørelser av allmenn betydning.³⁴⁹ På forskjellige nivå hadde man forvaltning av lovgivende, dømmende og rent politisk aktivitet, og de forskjellige institusjonen representerte forskjellig grad av sentralitet. Riksmøteinstitusjonen

³⁴⁴ Holmsen 1949: 338

³⁴⁵ Holmsen 1949: 338

³⁴⁶ Holmsen 1949: 338

³⁴⁷ Holmsen 1949: 340

³⁴⁸ Holmsen 1949: 340

³⁴⁹ Lunden 1976: 396

var helt opp mot slutten av 1200-tallet en faktor som hadde en sterk grad at sentralitet ved seg. I alt var det 25 riksmøter fra perioden 1152-1302, ifølge Lunden.³⁵⁰ Et interessant aspekt ved det Lunden trekker fram var at det ikke var noen formelle regler om hvor man skulle holde riksmøtet, dette kan indikere at Lunden ikke anså dette som et element i betydningen av en by som hovedstad. Lunden selv fremmet at Oslo var Norges først virkelige hovedstad, men det er ikke registrert mange riksmøter der. Dette kan igjen kokes ned til hva man har kalt riksmøter i senere tid. For nettopp det at det ikke var kodifisert noen formelle holdepunkt på hva som var riksmøter, hevdet Lunden at det var mer vilkårlig hva man i senere tid har kalt for riksmøte.³⁵¹

Det er likevel noen holdepunkt man har benyttet, det var møter hvor man kan belegge oppmøte av lendmenn, biskoper, andre håndgangne menn og prelater, opptil åtti mann. frekvensen på riksmøtene økte under perioden til Håkon Håkonsson og Magnus Lagabøter, 13 av de 25 kjente riksmøtene ble holdt i denne perioden. Men igjen var dette problematisk for Lunden, fordi disse møtene ikke skilte mellom riksmøte og kongsråd. Og igjen var det problematisk da det ikke fantes noen håndfaste formelle krav til disse møtene.³⁵² Nettopp denne problemstillingen om hva som er riksmøter og ikke kan være at Lunden ikke knytter det til hovedstadsfunksjonen. Dessuten forsvinner denne institusjonen som nevnt med Håkon 5. som utviklet formynderstyret som Magnus Lagabøter satt opp til å bli et fast riksråd etter 1302. Dette rådet fikk kansleren som leder og dermed gjorde at dette rådet ble mer sentrert mot Oslo.

I begge oversiktsverkene til Helle, både Norgeshistorien og den samlede byhistorien blir det satt av litt plass til betydningen av riksmøtene og møtevirksomheten i norsk middelalder. Men til gjengjeld så var han mer konkret enn de tidligere historikerne om riksmøtenes funksjon til hovedstadsbenevnelsen. Det var som nevnt Bergen som i følge Helle var Norges første virkelige hovedstad, og opptil flere av de kjente riksmøtene ble holdt der. Som hos Lunden blir det trukket fram problemene rundt selve riksmøtebetegnelsen, men Helle var klar på at det var Bergen som utmerket seg mest da det kom til frekvensen av slike møter.³⁵³ Det var et helt klart element ikke bare i riksstyringen slik som man har sett tidligere, men også betydningen til Bergen som hovedstad. Det var helt naturlig at flere av disse riksmøtene skulle ta plass i Bergen, byen var den største og viktigste byen i landet, og den lå ikke minst sentralt i det vestvente Norgesveldet.³⁵⁴ I konteksten av byggevirkomheten som

³⁵⁰ Lunden 1976: 396

³⁵¹ Lunden 1976: 396

³⁵² Lunden 1976: 397

³⁵³ Helle 1995/2005: 178; Helle et. al. 2006: 75

³⁵⁴ Helle 1995/2005: 178

var blitt tatt opp i forrige kapittel hadde også kongsgården ute på Holmen en viktig faktor da det gjaldt riksmøtene, den hadde såpass stor kapasitet til å ta imot så mange stormenn og andre deltagere.

Men det var ikke bare Bergen som Helle trakk fram som møtesteder i denne perioden, og byene Tønsberg og Oslo var, i følge Helle, de viktigste møtestedene på Østlandet. Disse byene utmerket seg mer utover andre halvdel av 1200-tallet. Oslo fikk et særlig oppsving i perioden under Håkon 5., men dette hadde også noe med byens betydning under hans periode som hertug. Helle hevdet likevel at som konge oppholdt han seg nok mer i Bergen.³⁵⁵ Men når det kom til møtevirksomhet ble også Konghelle trukket fram som en viktig by i Helles del av *Norsk byhistorie*. Som møteby var den viktig helt fram til midten av 1300-tallet, men det ser ikke ut til at Helle betrakter den som en potensiell hovedstad.³⁵⁶ Men det er påfallende at denne byen innehadde mange av de funksjonene som denne avhandlingen trekker fram som hovedstadsfunksjoner uten egentlig å bli anerkjent som hovedstad, sett bort fra Munchs betraktninger.³⁵⁷ Antagelig er dette grunnet i at selv om byen hadde disse funksjonene så var de spredt over et større tidsspenn og at den aldri vedvarte alle på en gang. Men det *er* likevel interessant at det er få historikere, som jeg har sett, som har tatt tak i betydningen av høfuðstaðr-betegnelsen og gitt den en analyse opp mot vår bruk av dagens hovedstadsbetegnelse.

MØTESTEDENE I BYMONOGRAFIENE OG DETALJSTUDIER, ETTER 1900

Som belyst i delen over Norgeshistoriene og møtevirksomhetens betydning for hovedstedene ble det vist en relativt lav betydning, bortsett fra i forbindelse med Bergen. Likevel kunne man se at det var en stor grad av konsensus når det gjaldt betydningen av riksmøtene som organ for riksstyringen og -forvaltningen. Men hva vil dette si i forhold til hva bymonografiene kan gi om spørsmålet omkring riksmøtene og møtevirksomheten i de norske byene? Vil det være samme tendens som i Norskehistoriene, eller vil det være avvik?

I Bulls Oslohistorie ble det satt spesielt fokus på kroningsmøte i Oslo i 1299. Tidligere hadde man antatt at dette møtet ble holdt i Nidaros, men mot slutten av 1800-tallet begynte man å tvile mer på dette. En av dem som belyste en slik tvil var historikeren Gustav Storm som i en artikkel tok fram nettopp dette møtet og denne problemstillingen. Storm hevdet at det var pussig at Oslo ble framhevet som en kroningssted da det tilsynelatende ikke tidligere

³⁵⁵ Helle 1995/2005: 178

³⁵⁶ Helle et. al 2006: 68

³⁵⁷ Munch 1855: 704

hadde vært et kroningssted under de norske kongene. For slik situasjonen var fram til artikkelen ble publisert i *Historisk tidsskrift* i 1891 var Bergen ansett som kroningssted fra 1164-1280, Nidaros i 1299, mens Oslo først ble kroningssted da Kristoffer av Bayern ble kronet i 1442. Det besynderlige her var at det var ingen tradisjon for at Kristoffer skulle bli kronet i Oslo.³⁵⁸ Storm hevdet det at det ikke var i Nidaros Håkon 5. ble kronet, men, som det også er vist flere ganger i denne avhandlingen, i Oslo. Fordi det er i følge Storm kun to kilder som viser til kroningen av Håkon i 1299, og begge er motstridende.³⁵⁹ Den ene kilden skal ha sagt at kongen ble kronet på Allehelgensdag (1. nov.), da var han i Oslo, mens den andre formidlet at han ble kronet i Nidaros uten å nevne dagen. Keyser skal ifølge Storm ha trodd at det var en skrivefeil da det kom til datoen, han antok at der det sto *allraheilagramessu* egentlig skulle være *á Laurentiusmessu* (10. aug.), senere historikere skal ha tatt samme konklusjon.³⁶⁰ Men de skal alle, i følge Storm ha oversett en uavhengig kilde som bekrefter at Håkon ble kronet i Oslo. Denne kilden var en kort kongehistorie, bearbeidet og blitt kjent gjennom biskop Jens Nilssøns *Visitasbøger og reiseerindringer* utgitt av Yngvar Nielsen.³⁶¹ I denne opptegnelsen skal det være en bearbeidelse av en norsk kongerekke skrevet ca. 1575, og i denne kongerekken sto det at Håkon skal ha blitt kronet i Oslo i 1299. Men dette var ikke det eneste som førte til at Storm gjorde Oslo til kroningssted i 1299, bryllupet mellom Håkon og Eufemia sto samme år og antagelsen var rettet mot at bryllupet sto i Oslo.³⁶² Håkon skal heller ikke ha vært tilstede ved brorens dødsleie i Bergen fordi han var i Oslo, også brevutstedelsen viste at Håkon må ha vært i Oslo ved perioden rundt 1. nov. Konklusjonen ut ifra dette ble altså at Håkon ble kronet i Oslo og ikke i Nidaros, noe som ikke var underlig da dette stemte godt med at Oslo var kongens by under hans hertugperiode.³⁶³

Dette var, med andre ord, det Bull støttet seg til da han i sin byhistorie fremmet at Håkon lot seg krone i Oslo.³⁶⁴ Men også i denne konteksten var møtevirksomheten som en hovedstadsfaktor satt i bakgrunnen slik som i kontekst av norgeshistoriene over.

I *Tønsberg bys historie* var det kanskje Sættargjerdens i 1277 som er mest kjent i riksmøte sammenheng, men i Johnsens verk ble det hevdet at Tønsberg var baglenes hovedstad og baglerriket var noe som sto i perioden rundt 1208-1217, altså seksti år før dette riksmøtet. Ble møtevirksomhet betraktet som en hovedstadsfaktor i Johnsens byhistorie?

³⁵⁸ Storm 1898: 398

³⁵⁹ Storm 1898: 399

³⁶⁰ Storm 1898: 399-400

³⁶¹ Storm 1898: 402

³⁶² Storm 1898: 403

³⁶³ Storm 1898: 406

³⁶⁴ Bull 1922: 149

Faktisk var Tønsberg som nevnt en viktig faktor i konsolideringsperioden etter borgerkrigene, byggeprosjektene ved Berget og den sørlige politikken, samt den gunstige havnen gjorde at byen ble et hyppig sted for møter. «Her møtes kongen og riksrådets medlemmer atter og atter til rådslagninger», kan en lese hos Johnsen.³⁶⁵ Selv om byen ikke ble ansett som en hovedstad i perioden etter baglenes virksomheter, så fungerte byen som et viktig strategisk knutepunkt om vi skal tro Johnsen. Møtevirksomheten under baglene blir ikke tatt opp hos Johnsen slik jeg kan se. Men når det kommer til Sættargjerden i 1277 er det interessante moment som kan belyse byens viktige strategiske posisjon. Sluttdokumentet ble utferdiget av kongens kanselli i Tønsberg og datert fra Tønsbergs slott, noe som ifølge Johnsen betegnet slottsanlegget ved oppe på Berget, hvor kongens skrivere holdt til.³⁶⁶

Likevel var det lite som kan indikere at møtevirksomheten hadde noe innvirkning på Johnsens anvendelse av hovedstadsbenevnelsen om Tønsberg. Som nevnt tidligere kom denne betegnelsen i forbindelse med baglenes virksomhet i byen og i på Østlandet. Men byen fortsatte å fungere som en strategisk viktig by også etter baglerrikets fall.

Fischer fokuserte som nevnt for det meste på byggevirksomheten i Oslo som ble synt gjennom både skriftlige kildemateriale som i forma av arkeologiske utgravninger. Slik jeg kan se trekker ikke Fischer fram møtevirksomheten som en del av hans grunnlag for å betegne Oslo som hovedstad. Hovedstadsfunksjonen slik den blir framstilt hos ham var knyttet opp mot byggevirksomheten, slik som ble vist i forrige kapittel, og da nært knyttet til borgbyggingen.

I den første versjonen av Bloms Trondheimshistorie kommer det fram et interessant aspekt med tanke på møtevirksomheten i Nidaros. Blom hevdet at riksmøteinstitusjonen avgjorde Nidaros framtid som hovedstad.³⁶⁷ Konteksten for dette var i perioden under og rett etter borgerkrigene, og spesielt under regjeringstiden til kong Inge Bårdsson. Som vist i kapitlet om residenssteder, ble Nidaros i perioden etter forliket på Kvitsøy i 1208 mindre viktig for birkebeinene, slik det framgår hos Blom. Kong Inge var, skal vi tro Blom, både fysisk og psykisk nedbrutt etter, det er en einstøing som blir portrettert hos Blom.³⁶⁸ da han døde vinteren 1217 ble han stedt til hvile i Kristkirken i Nidaros. Håkon ble valgt til konge noen uker etter kong Inges død. Birkebeinene tinglyste konungstekja på Øreting, der Håkon skulle sverge kongsedan på Olavsskrinet slik seden var. Men korsbrødrene låste kirken som Olavsskrinet var oppbevart i slik at en bonde måtte gi kongen kongsnavn, som for øvrig var

³⁶⁵ Johnsen 1929: 261

³⁶⁶ Johnsen 1929: 271-272

³⁶⁷ Blom 1956: 181

³⁶⁸ Blom 1956: 179

en alternativ skikk på legitimering.³⁶⁹ Det var årene mellom 1217 og 1223 at overføringen av hovedstadsfunksjonen ble ført til Bergen fra Nidaros. Blom selv går ikke inn på hvorfor dette skjedde, men underliggende i denne betraktningen var motsetningsforholdet mellom Håkon og geistligheten i Nidaros. Dette kan ha vært en faktor som gjorde at Bergen ble den nye hovedstads slik Blom hevdet. Dette får også gjenklang i Håkon Håkonssons saga som belyser kirkens standpunkt i kongevalget mellom Håkon og Skule jarl, kirken foretrakk Skule.³⁷⁰ Det kommer også fram av Håkon Håkonssons saga at korsbrødrene i Bergen var mer vennligsinne enn sine feller i Nidaros.³⁷¹ At Håkon møtte mer vennligstilte geistlige i Bergen kan også være en faktor på hvorfor valget falt på Bergen som hovedstad etter Nidaros. Men det var riksmøtet i 1223 som skulle sette inn det avgjørende støtet for Nidaros' framtid.³⁷² Borgerkrigens siste fase var fokusert mer i Viken og i Opplandene, mens Nidaros ble holdt utenfor i store deler av denne siste delen av konflikten. Men kanskje som følge av kongevalget i 1217 ble Nidaros en del av opposisjonen representert av erkebiskopen som ønsket en sterkere rivalisering mellom kongen og jarlen. Dette kom til sin slutt i 1240 da hertugen ble hugget ned av birkebeinene utenfor Elgeseter kloster ved Nidaros.³⁷³

I Steens Bergenshistorie kom det som nevnt fram at byen allerede under kong Magnus og Erling Skakke var hovedstad, altså nærmere seksti år før Blom gir byen hovedstadsbenevnelse. Hovedstadsmomentet for Bergen ble sterkere under kong Sverres regjeringstid og ble ytterligere forsterket utover 1200-tallet, spesielt som følge av byens funksjon som møtested. Funksjonen er nært knyttet til residensfunksjonen slik det kommer fram hos Steen. Allerede i 1150 årene skal kongene stadig ha sittet i Bergen og som følge av det skal mange stormenn ha søkt seg dit.³⁷⁴ Bergen var også stedet der Magnus Erlingsson ble valgt til konge og i 1163 ble han også kronet der under riksmøtet som ble kalt sammen i det året. Riksmøtet samlet flere stormenn, ikke bare fra Norge, men også fra Roma og Island var det kommet representanter. Byen forble residensbyen under Erling Skakke og Magnus Erlingsson, som da ble i følge Steen Norges hovedstad. Utover 1200-tallet skjedde det flere former for møtevirksomheter i byen. Byen var blant annet kroningsstedet for kongene mellom Magnus Erlingsson i 1163 og Magnus Lagabøter i 1280. I godt over hundre år var byen stedet der kroningene skjedde. Også Steen bemerker seg at det skjer en forandring med kong Håkon 5. kroning i Oslo, det markerte ikke bare et nytt kroningssted, men også et skifte i rikets

³⁶⁹ *Håkon Håkonssons saga*: 33 ff

³⁷⁰ *Håkon Håkonssons saga*: 34-36 ; jfr. Blom 1956: 180

³⁷¹ *Håkon Håkonssons saga*: 41

³⁷² Blom 1956: 181

³⁷³ *Håkon Håkonssons saga*: 269-270

³⁷⁴ Steen 1969: 25

sentrum.³⁷⁵ Bergen var ikke lenger rikets hovedstad i 1299. Det var flere momenter for hvorfor møtene ble holdt i Bergen, en av dem var byens store kapasitet til å ta imot så mange deltagere, dette kan spesielt komme fram i bryllupet som er gjengitt i Håkon Håkonssons saga og som Steen anvendte som eksempel. For det var ikke bare det politiske aspektet som var viktig i slike henseender, det var også knyttet veldig mye symbolikk rundt slike anledninger. Steen skriver:

Kongekroninger har liksom kongebrylluper alltid vært store anledninger som samlet bred offentlig oppmerksomhet, ikke bare fra de relativt få innbudne, men også fra de mange som så på det fargerike opptoget og hørte biskopens tale. Med slike storhendinger fulgte ikke bare stas og hovmod og misunnelse, men også synlige minner av varig art.³⁷⁶

Inntrykket er en viktig faktor. En ting var å være mektig, men det var også viktig og framvise sin velstand og makt. Dette var en ypperlig mulighet ved slike anledninger, og med Håkonshallen ferdigbygget i perioden rundt begynnelsen av 1260-årene hadde man også et monumentalbygg som i seg selv framviste makt. I bryllupet til Magnus Lagabøter og Ingeborg, skal det i følge Steen ha møtt over 1600 gjester, den nybygde Håkonshallen hadde ikke engang kapasitet til dem alle.³⁷⁷ Mennene fikk plass der, mens de resterende gjestene ble plassert i andre deler av anlegget. Men mer politisk viktige riksmøter ble også holdt i Bergen utover 1200-tallet, slike møter ble også i samme periode en mer fast del av riksstyringen enn tidligere.³⁷⁸ Steen er likevel ikke spesifikk i antallet, men inntrykket er at Bergen by framsto som Norges viktigste politiske by nærmest gjennom hele 1200-tallet. Men slutten på hovedstadsbetegnelsen i forbindelse med Bergen ble markert at Håkon 5. skal ha reist til Bergen fra Oslo før å la seg hylle på tinget den 10. aug. 1299 før han så reiste tilbake til Oslo.³⁷⁹

Det er viktig å presisere at Helle ikke anerkjente Bergen som en rikshovedstad under kong Sverres regjeringstid, slik som blant andre Steen har hevdet, men han viste til at Bergen i denne perioden begynte å utvikle seg mot en rikshovedstadsstatus.³⁸⁰ Argumentet lå ikke bare i byggingen av Sverresborg, men også den betydningen byen fikk for politiske møter.

³⁷⁵ Steen 1969: 26

³⁷⁶ Steen 1969: 26

³⁷⁷ Steen 1969: 26

³⁷⁸ Steen 1969: 27

³⁷⁹ Steen 1969: 55

³⁸⁰ Helle 1982: 158

Grunnen til at Bergen ikke kunne utvikle seg som rikshovedstad under kong Sverre var baglerreisningen som førte til at Norge igjen falt inn i borgerkrig og at landet ble delt.³⁸¹ Men selv om Bergen ikke var en rikshovedstad i denne perioden var det fortsatt ingen andre byer som kunne måle seg med Bergens politiske viktighet. Helt fra erkesetet ble opprettet i Nidaros i 1152/53 og fram mot 1302 var det i alt 25 møter som Helle kunne klassifisere som riksmøter.³⁸² Av disse var 15 plassert i Bergen, men den perioden da riksmøtene forekom mest frekvent, fra Håkon Håkonsson til Eirik Magnusson, ble 11 satt til Bergen. Helle selv hevdet at hvis en tok i betraktning Bergens funksjon som kongelig residensby og som politisk møteby var det ikke for sterkt å si at utover 1200-tallet ble Bergen, langt på vei, en rikshovedstad.³⁸³

Nedkvitne hevdet at Bergen fungerte som rikskongenes viktigste administrasjonssentrum i Norge fram til 1319.³⁸⁴ Men i forhold til Nedkvitnes betraktninger var det som nevnt ingen byer som utmerket seg som en hovedstad, annet enn da kongen oppholdt seg der. I konteksten av møtevirksomheten benyttet Nedkvitne Helles detaljerte gjennomgang av møtevirksomheten i både *Bergen bys historie* og *Konge og gode menn i norsk riksstyrring* fra 1972.³⁸⁵ Her kunne Nedkvitne se at ingen møter var blitt holdt i Oslo i perioden mellom 1152-1281. Dette var med på å underbygge hans betraktninger om at Oslo i seg selv ikke var en rikshovedstad, men i perioden etter 1280 faller gradvis frekvensen av riksmøtevirksomheten vekk. Under kong Håkon ble det arrangert to riksmøter i Oslo, den første rundt kroningen den 1. nov. 1299 og den andre 1302 med formål om å endre tronefølgeoven.³⁸⁶ At Oslo ikke var et møtested tidligere kan tyde på at byen ikke var av stor betydning som et sentrum, men likevel kan man argumentere for at Håkon markerte noe nytt ved at han nettopp arrangerte to møter der. Men Nedkvitne knyttet ikke hovedstadsfunksjonen til Oslo, han kunne strekke seg til å betegne byen som Opplandenes og Oslosyslets hovedstad, altså en regional hovedstad.

I Schias byhistorie over Oslo blir det ikke nevnt noe om møtevirksomhet knyttet til hovedstadsbenevnelsen i forhold til Oslo. Det var først og fremst byens funksjon som residensby for kongene, byggevirksomheten rundt borganlegget ved Akersneset og ikke minst utviklingen av kanselliet omkring Mariakirken i Oslo. Dette siste aspektet vil bli drøftet nærmere i neste kapittel. Schias bok var først og fremst rettet mot arkeologien i Oslo i

³⁸¹ Helle 1982: 158

³⁸² Helle 1982: 558

³⁸³ Helle 1982: 556-558

³⁸⁴ Nedkvitne og Norseng 1991: 152

³⁸⁵ Nedkvitne og Norseng 1991: 140, fotnote 22

³⁸⁶ Nedkvitne og Norseng 1991: 151

perioden etter Fischers verk fra 1950. På mange måter skulle Schia gi en oppdatering på de arkeologiske undersøkelsene fram til 1995, det er kanskje dermed ikke så rart at han ikke fokuserte på møtevirksomhet i Oslo da dette ikke nødvendigvis er knyttet spesielt til arkeologiske levninger.

I Poppes avhandling var ikke perioden 997-1130 inkludert i forhold til møtevirksomheten. Den følgende perioden, 1130-1227, var det i alt to riksmøter hun kunne identifisere i Nidaros og seks i Bergen. Ut i fra dette hevdet Poppe at Bergen var i ferd med å overta de rikspolitiske funksjoner fra Nidaros.³⁸⁷ Men det er ikke noen framtrepende grunn for dette. Poppe hevdet at plasseringen av Bergen *midt i riket* var *rettferdig* for reisende fra alle landsdeler. Men dette argumentet blir ikke bli belagt. Hun anvender Kåre Lundens betraktninger om at generelle utgifter hadde innvirkning på representasjonen på møtene.³⁸⁸ Dette er likevel ikke direkte knyttet til plasseringen av byen som møtested. En grunn hun legger fram i forhold til dette skifte fra Nidaros til Bergen som møteby var at befolkningen i Nidaros ikke kunne yte veitsle til både vinterseter, kongehyllinger og riksmøter.³⁸⁹ Hun argumenterer med at det må ha vært en stor belastning for byen som under borgerkrigstiden også var et sted hvor sammenstøt mellom partiene ofte førte til ødeleggelser som måtte repareres.

I den siste perioden hun analyserer, 1227-1319, hevder hun at byene i Viken overtok Bergens funksjon som landets ledende møtebyer.³⁹⁰ Dette ble satt i kontekst av hennes kvantitative tabeller over møter i denne perioden. Det var tre tabeller hun presenterte og, en som belyste den samlede møtevirksomheten i perioden, en som betraktet møtevirksomheten fordelt på konger og den siste forholdt seg til «andre politiske møter» i denne perioden. Hennes betraktninger ble tatt ut fra perioden til Håkon 5. hvor hun hadde registrert to riksmøter i Oslo, og fire «andre politiske møter» i Oslo, samt to politiske møter i Tønsberg.³⁹¹ Men dette var kun den siste perioden før unionstiden med Sverige etter 1319, fra 1227 til Eirik Magnussons død var det blitt registrert ni riksmøter i Bergen og sju politiske møter, i følge hennes egen tabell. Dette viste en betydelig frekvens til møtevirksomhet i Bergen før Håkon 5. Men dette blir ikke utdypet hos Poppe annet enn at hun ser Oslo blir en viktigere møteby i Håkon 5s. periode.

³⁸⁷ Poppe 1997: 87

³⁸⁸ Poppe 1997: 88

³⁸⁹ Poppe 1997: 89

³⁹⁰ Poppe 1997: 141

³⁹¹ Poppe 1997: 141

Vedrørende den andre versjonen av Trondheims historie har jeg nevnt tidligere at det har vært vanskelig å avgjøre om Blom selv anså Nidaros som Norges riskhovedstad, hun oversatte Adam av Bremens beskrivelser om Nidaros som nordmennesenes hovedstad, men ved andre anledninger betegner hun byen som *kaupangen* noe som framhevet byen mer som en handelsplass. Likevel er det noen likhetstrekk med den femti år eldre første versjonen av Trondheims historie, nettopp at med Inge Bårdssons død så sluttet Nidaros å være hovedsete for Norges konger.³⁹² Slik sett kan det her bli fremmet at hun anså Nidaros som en hovedstad kanskje også tiden tilbake til Adam av Bremens nedtegnelser. I så tilfelle har riksmøtene i denne konteksten fått en litt mer positiv vri i forhold til den forrige utgaven som hevdet at møtet i 1223 var grunnen for at Nidaros ikke lenger var hovedstad. I 1997-versjonen ble de symbolske uttrykkene framhevet da Blom betraktet det første kjente riksmøtet i 1152/53 og opprettelsen av erkebispedømmet Nidaros. Det er ikke kildebelagt, men historikere har gått ut ifra at møtet ble holdt i Nidaros, og i så tilfelle, hadde «byens beboere bivånet den hittil mest storslåtte ansamling av fornemme mennesker».³⁹³ Til stede var blant andre kardinalen Nikolas som var spesialutsendt fra Roma for å overrekke pallium til den nyvigslede erkebiskopen Jon Birgersson.

I kroningen av Magnus Erlingsson i 1163 framhevet Blom at det var en mulighet at han ble kronet hemmelig i Nidaros før den reelle kroningen skjedde i Bergen ved et riksmøte der. Dette skal ha vært resultat av detaljstudier gjort av filologen Eirik Vanvik i 1959 av *Kong Magnussons privilegiebrev til kirken*. Vandvik argumenterer for at kongen skal ha konfirmert seg i på påskedagen i Kristkirken i Nidaros. I hans analyse kommer det fram at Magnus skal ha mottatt kronen før han skjenket den, sammen med riket, til Olav den hellige, og etter at han var blitt konfirmert, noe som kan indikere at Magnus ble kronet før selve riksmøtet i Bergen.³⁹⁴ Men nærmere betraktninger kom ikke fram hos Blom i denne sammenhengen omkring riksmøtefunksjonen og hovedstadsbetegnelsen.

SAMMENDRAG

I dette kapitlet er det blitt fokusert på betydningen av riksmøtefunksjonen og møtevirksomheten generelt for å kunne si noe om hovedstadsfunksjonen til de byene møtene er blitt satt til. Inntrykket har vært at møtevirksomheten i seg selv har ikke vært en primær faktor til å avgjøre om en by har vært hovedstad eller ikke. Det har gjerne kommet i en

³⁹² Blom 1997: 115

³⁹³ Blom 1997: 97

³⁹⁴ Vandvik 1959: 162

bisetning eller i andre tilfeller er det ikke tatt med i avgjørelsen om en by har vært hovedstad eller ikke. Riksmøteinstitusjonen var en faktor som kom relativt sent inn i riksstyringen i norsk kontekst. Det første møtet sto i Nidaros i 1152 og denne virksomheten varte fram til mot slutten av 1200-tallet hvor riksrådet mer og mer overtok dets mandat. I den forbindelse har det vært, da man har argumentert for Oslo som hovedstad, fokus på avskaffelsen av riksmøtet og en sterkere sentralisering rundt riksrådet og kanslerens funksjon som rådets fører. I 1314 ble kanslerembetet til evig tid lagt til Mariakirken i Oslo, og med mandatet som riksrådets leder har man i denne konteksten rettet søkelyset mot Oslo som hovedstad. Likevel har noen sett mot Bergen og dens overvekt av riksmøter (15 av 25) som en faktor til byens viktighet for kongen, Knut Helle har vært en av dem som har argumentert for Bergen som den Norges første virkelige hovedstad. Han har blant annet brukt byens funksjon som møteplass som en faktor for nettopp denne påstanden.

5. BYRÅKRATI OG KOMMUNIKASJONSLINJER

Hva er det som konstituerer et byråkrati i en norsk middelalderkontekst? Etter perioden med borgerkrig er det en konsensus i den norske historieskrivingen om at kongemakten fikk et sterkere feste i landet. Spørsmålet om hva som betegner et byråkrati i en norsk middelalderkontekst kan vinkles til et spørsmål på et mer fundamentalt plan, hvordan ble riket styrt?

Hirden var i essensen det som utgjorde kongens sentraladministrasjon, ikke i den strukturelle betydningen vi forbinder sentraladministrasjonen med i dag, men et mer rudimentært sammensatt sentralorgan. Opprinnelig et krigerfølge til kongen, utviklet hirden seg utover 1200-tallet til også å inkludere det som skulle bli en del av byråkrativirksomheten i riksstyringen. Hirden omfattet flere ombud og i vår primærperiode får disse ombudene flere arbeidsoppgaver. En av disse ombudene var kansleren.

Betegnelsen *kansler* blir i følge *KLNM* for første gang nevnt i *Baglersagaene*, hvor kong Inge og kong Filippus inngår forlik ved Kvitsøy i 1208.³⁹⁵ Som nevnt i kapitlet om residensbyer, fikk Filippus land mot at han skulle gi fra seg kongstittelen og seglet sitt. Filippus var i en situasjonen hvor han ikke kunne forhandle, da han sto overfor en stor birkebeinerhær. Han skal derfor ha sagt at «...for namnebota mi får kong Inge vel rå; eg blir likevel den eg er. Men seglet mitt er ikkje her men i Oslo hos kansleren min; der kan de hente

³⁹⁵ KLNM «Kansler - Norge» Agerholt

det».³⁹⁶ I dette sitatet kommer det ikke bare fram ordet kansler, men også at han oppbevarte seglet til kongen. Men mye av den informasjonen som man kan oppdrive om kanslerens virke finner man i *Hirdskråen*, eller *Hirdloven til Norges konge og hans hångangne menn*. I denne loven kommer det godt fram hvilken status kansleren hadde innenfor hirden. I tillegg til at han skulle fungere som en av kongens fremste rådgivere så var det kanslerens særlige plikt å ta hånd om kongens segl og utferdige de brev kongen dikterte. Dette var aktiviteter han hadde i tillegg til at han fungerte som kongens bokfører.³⁹⁷ En kan ikkevære sikker på når *Hirdskråen* ble nedskrevet, men man har likevel en øvre dato for hirdskråens tilblivelse i 1277.³⁹⁸ I forhold til et hovedstadsaspekt er likevel kanslerembetets betydning knyttet til året 1314 da kong Håkon 5. knyttet kanslerembetet til prostens ved Mariakirken i Oslo til evig tid.³⁹⁹ Men at dette skal ha beseglet Oslo som Norges første hovedstad er blitt drøftet av blant andre Helle som hevdet at Askatin, biskop av Bergen i 1270, utøvde mye av sin virksomhet som kansler i Bergen under både kong Magnus Lagabøte og Eirik Magnusson.⁴⁰⁰ Kanslerens høye sosiale stilling utover 1200-tallet og hans tilknytning som lederen for kongens stab av skrivere gjorde at han var viktig i den sentraliserende utviklingen som skjedde i norsk riksstyre i samme periode. Kanslerstillingen utgjør et element i den videre undersøkelsen om det byråkratiske aspektet ved hovedstadsfunksjonen.

Nært knyttet til kansleren og hans virksomhet var korrespondanseforekomsten i riket på denne tiden. Kansleren hadde som nevnt ansvaret for å utferdige brev og oppbevaringen av kongens segl, men dette er også knyttet til arkivutvikling. Historikeren Helge Kongsrud har hevdet at funksjonene til kansleren slik de er nevnt i *Hirdskråen* hadde en direkte konsekvens i arkivdannelser.⁴⁰¹ Arkivdannelser var ikke bare viktig for oppbevaring av korrespondanse mellom samfunnsmakter, men også viktig i forhold til å holde en viss oversikt over hva som var inngående og utgående brev. Kongsrud vil hevde at det er sannsynlig at kansleren holdt kopibøker over slike brevutvekslinger.⁴⁰² Når det her blir brukt ordet *sannsynlig* vil det si at man ikke har nok kildegrunnlag for å kunne belegge dette. Likevel ser Kongsrud ut over landegrensene og argumenterer at en slik administrering var typisk for samtidens kongehus og

³⁹⁶ *Baglarsoger*: 252

³⁹⁷ *Hirdskråen*: 92-93

³⁹⁸ Imsen 2000: 24

³⁹⁹ RN III nr. 905; DN I nr. 384

⁴⁰⁰ Helle 1982: 565

⁴⁰¹ Kongsrud 2011: 46

⁴⁰² Kongsrud 2011: 47

kansellier i Vest-Europa, i tillegg til at man har funnet brev fra norske konger i utenlandske arkiv.⁴⁰³

Men det var ikke bare *ett* arkiv som fungerte som sentralarkiv, Kongsrud argumenterer for at et desentralisert Norge som man kan finne i middelalderen hadde flere regionale arkiver rundt om i landet.⁴⁰⁴ Disse arkivene var blant annet en del av det som i 1308 ble de kongelige kapeller, og ikke minst er det blitt argumentert for at også festningene fungerte som arkiver.⁴⁰⁵ Etter en korrespondanse mellom kong Håkon 5. og pave Clemens 5. i 1308 fikk kongen tillatelse til at utvikle det som ville bli den kongelige kapellgeistligheten som i alt talte 14 kirker i Norge.⁴⁰⁶ Kongsrud ser denne symbiotiske slutningen mellom en utvikling av kanslerembetet og kongens kapellgeistlighet med den gryende sentralt embetsverk rundt kongen. Det interessante i betydningen av kanslerembetet som en sentraliserende faktor er at i det ovenfor nevnte brevet ble det erklært at prosten ved Apostelkirken i Bergen skulle være lederen for kongens 14 kapeller og at han skulle bli titulert kongelig kapellmester.⁴⁰⁷ Bergen var overrepresentert når det gjelder plasseringen av disse kollegiatkirkene, tre kriker var plassert her.⁴⁰⁸ Dette kan tilsi at Bergen var en viktig by for kansellivirksomheten. Noe som kan bli forsterket med plasseringen av de andre 11 kirkene. Bare på Vestlandet, fra Herdla til Lista, var det i alt 10 av 14 slike kollegiatkirker.⁴⁰⁹ Likevel ser det ut til at Oslo fikk en større sentral betydning i forhold til kanslerembetet i 1314 hvor, som nevnt, prosten fikk kanslertittelen til evig tid.

Den administrative utviklingen som jeg har skissert over var bare en liten del av en mye større utvikling. I samme periode utvikles også sysselmannsombudet, et ombud som skulle holde oversyn over et administrativt område, *sýsla*, eller et syssel. I følge *KLNM* hadde sysselmannen tre hovedfunksjoner: Sysselmannen hadde ansvaret for den lokale rettspleien, han hadde ansvaret for å kreve inn landskyld, skatter og sakefall, og han sto i spissen for militærforvaltningen.⁴¹⁰ Sysselmannen var kongens representant i syslene og i denne sammenhengen var det viktig å opprettholde kommunikasjon mellom sentraladministrasjonen

⁴⁰³ Kongsrud 2011: 47; I dette henseende kan man trekke fram P.A. Munchs virksomhet til å være den første som fikk tilgang til pavearkivet i Roma i ens ærend å samle inn brev som omhandlet norske interesser.

⁴⁰⁴ Kongsrud 2011: 48

⁴⁰⁵ Kongsrud 2011: 48-49; Koht 1927:7

⁴⁰⁶ RN III nr. 448

⁴⁰⁷ RN III nr. 448; DN I: nr. 113 Prosten ved Apostelkirken i Bergen ble titulert *magister capellarum regis*.

⁴⁰⁸ I Bergen var det de tre kirkene: Apostelkirken, Katarinakirken og Allehelgenskirken

⁴⁰⁹ Vestlandet er her definert ut ifra den tradisjonelle grensen mellom Rygjarbit, antaglig i dag Agders østlige grense til Grenland. Kirkene på Vestlandet var ifølge RN III nr. 448; DN I nr.113: Peterskirken på Sørbo, Korskirken i Fana, St. Ludvig på Tyssøy, St. Nikolas på Herdla, Olavskirken på Avaldsnes, samt Laurentiuskirkene på Lista og i Egersund.

⁴¹⁰ *KLNM «Sysselmann» Andersen*

og distriktene. Slik kommunikasjon skjedde i form av eksempelvis brev og budstikke, men det kunne forekomme kommunikasjon ved oppmøte og ting.

I det foregående har jeg gitt noen holdepunkter over det byråkratiske aspektet ved anvendelsen av hovedstadsfunksjonen. Aspektene er nært knyttet mot kommunikasjonsmulighetene mellom byene og periferien. Da det kommer til anvendelsen av det byråkratiske aspektet knyttet opp mot hovedstadsfunksjonen kan en stille seg spørsmålet om hvordan dette er blitt gjengitt i historieskrivingen? I det følgende avsnittet vil fokuset ligge på den eldre moderne historieskrivingen om norsk middelalder. Det vil det bli gjort nærmere undersøkelser over hvordan man tidligere har knyttet byråkratiet opp mot hovedstedene. Videre følger et avsnitt som omhandler Norgeshistoriene før byhistoriene blir analysert i siste avsnitt i tillegg til sammen med et utvalg av detaljartikler

Momenter som vedrører framveksten av byene i Norge gir ikke bare grunn til hvorfor byene vokste fram, men også viktige momenter som senere ble avgjørende for hvorfor historikere argumenterte for de respektive byene som hovedsteder. En av grunnene har vært kommunikasjonsmuligheten til det forskjellige byene. Mange av de norske middelalderbyene vokste fram ved sjøen, og av de byene som er blitt fokusert på i denne avhandlingen er alle vokst fram ved sjøen. Både Nielsen og Steen har belyst at sjøen ikke kun var en barriere, men også en kommunikasjonsvei for det norrøne samfunnet.⁴¹¹ I forhold til framveksten av byer har mange knyttet handelsforbindelsen som en av de viktigste forutsetningene. Og slik jeg ser det er det styrkingen av denne kommunikasjonsåren som er en av flere forutsetninger for at en by skal kunne bli en «hovedstad».

BYRÅKRATI OG KOMMUNIKASJON I HISTORIESKRIVINGEN, FØR 1900

Når det kommer til kommunikasjonsmuligheter var brev en av de fremste måtene å kommunisere på i middelalderen, og det var spesielt ett brev som skulle følge debatten over norske hovedsteder til langt opp på 1900-tallet.⁴¹² Keyser og Munch refererte begge til dette brevet som ble utstedt i 1285 av hertug Håkon til de nordtyske byene. I brevet blir det kommunisert at Oslo var hertugdømmets hovedstad.

Hvordan er inntrykket hos Keyser og Munch i kontekst av dette brevet i forhold til hovedstadsaspektet? Da Keyser benyttet seg av brevet var det ikke i forbindelse om hvorvidt Oslo var en hovedstad eller ikke, det ble benyttet til å underbygge argumentet om at de

⁴¹¹ Steen 1942: 89 ff.; Nielsen 1904: 17 ff.

⁴¹² Dette brevet (RN II: nr. 397; DN V: nr 15) er også blitt nevnt i forbindelse med Bugges drøfting av Oslo som residensby.

nordtyske byene møtte en mer gunstigere stemning hos Håkon enn hos kong Erik.⁴¹³ I denne sammenhengen kan en argumentere for at en kan finne et mistillitsforhold mellom kongen og hertugen, slik man kan finne i Munchs verk. Munch har som nevnt fremmet at Håkon anså Oslo som sitt tilfluktsted. Det råder en konsensus over at både Munch og Keyser var enige om at hertugen styrte sitt hertugdømme uavhengig i forhold til broren.⁴¹⁴ I Munchs tilfelle var det ikke bare at hertugen styrte hertugdømme uavhengig, men at han også styrte det i opposisjon til kongen. Munch hevdet at de stormenn som falt i unåde hos kong Eirik sluttet seg til hertugen på Østlandet og ble innlemmet i hans sentralapparat.⁴¹⁵ En av dem var borgherren Hallkjell Krøkedans. Men hvis stormenn kunne søke amnesti i Håkons hertugdømme, var dermed dette et eget *rike*? I den konteksten kan det her virke som at hertugdømme til Håkon i alt annet enn navnet var et eget rike. Kan en dermed si med utgangspunkt i Munch at Oslo var hovedstaden i Håkons «rike»? Dette er like fullt en problemstilling som kan bli stilt mot primærkildene som til historiografien. Problemet ligger i hva som menes med hovedstad i en norsk middelalderkontekst, og hva historikerne selv legger i betegnelsen. Munch selv anvender tittelen hertugdømmets hovedstad, som igjen ble utvidet til rikets hovedstad da Håkon ble kronet i 1299. Selv om hertugen regjerte uavhengig i sitt hertugdømme så nevner Munch også at både hertugen og kongen regjerte i en «Slags Fællesregjering». Dette gjorde de også etter myndighetsalder, men da det gjaldt hertugdømme regjerte Håkon på egen hånd.⁴¹⁶ En kan stille seg spørsmålet, hvordan dette hertugdømme og riket til Eirik ble styrt? Eller kanskje mer fundamentalt, hvordan ble byråkratiet betraktet i historieskrivingen?

Utviklingen av kanslerembetet får noe omtale, spesielt i perioden da Håkon 5. var konge. Hos Keyser, som hos Munch, var framveksten av kapellgeistligheten et viktig moment i utviklingen av den kongelige sentralmakten. Geistligheten fikk en utdannelse som var unik for dem, de var blant annet «indviede i Tidsalderens diplomatiske Hemmeligheder og Former», og de geistlige av høyere stand hadde sitt «Forbillede i den romerske Kuries Færd».⁴¹⁷ Det var i tidens ånd at kongene skulle også inkludere geistligheten i riksanliggender. Men siden Håkon selv så biskopenes stilling selvstendige i forhold til det

⁴¹³ Keyser 1870: 318

⁴¹⁴ Keyser 1870: 345; Munch 1859: 121

⁴¹⁵ Munch 1859: 121

⁴¹⁶ Munch 1859: 2-3

⁴¹⁷ Keyser 1870: 487

verdslige riket hevdet Keyser at Håkon dannet kapellgeistligheten for å rivalisere med biskopene og deres domkapitler.⁴¹⁸

I Munchs sammenheng er likevel utviklingen av kapellgeistligheten direkte knyttet til hovedstadsfunksjonen.⁴¹⁹ Dette henger samme med byggevirksomheten som Håkon drev med i Oslo under hans hertugtid. For Munch var det utbyggingen av Mariakirken og utvidelsen av privilegiene ved kirken som startet prosessen som skulle utvikle seg til å bli en landsomfattende kapellgeistlighet. Selv om han ikke helt vet når denne prosessen startet vil han hevde at det skjedde en gang mellom 1296 og 1299, allerede da Håkon var hertug.⁴²⁰ Kapellgeistligheten fungerte som en utdanningsinstitusjon for kansellivirksomheten og en utvidelse av byråkratiet. Da det gjaldt kanslerembetet var det lenge slik at kongene hadde ansatt hirdprester eller kapellaner, i noen tilfeller også «fornemme Legfolk» slik at de kunne unngå å gi privilegiet til geistligheten og biskopene. Håkon selv hadde også sin egen kansler da han var hertug.⁴²¹ Disse fikk læringen sin fra de kongelige kapellene som ofte var forbundet med kongsgårdene, kapellene var i den forstand underlagt kongene og dermed ikke så uavhengig som biskopene.

Men der hvor Munch hevdet at utviklingen av kapellgeistligheten, som var såpass viktig som hovedstadsfunksjon, så fremmer Keyser pavebullen fra 1308 som bekreftet dette privilegiet til kong Håkon. Det at Munch hevdet at Håkon allerede under hertugdiden ville utvikle en kapellgeistlighet som han kunne dra nytte av, kan tyde på at denne geistligheten i utgangspunktet skulle være en mer lokal organisasjon over hertugdømmet. Slik sett ville denne organisasjonen ha vært i en mindre skala da Håkon ble konge. Dette går nødvendigvis ikke mot Keyser da pavebullen kom såpass mye senere at Håkon kan ha utviklet denne geistligheten i god tid. Men det er i denne konteksten, bullen av 1308, at Keyser hevdet at et geistlig medlem av kongen sitt råd fikk samme anseelse som biskopene.⁴²² I Keyseres kontekst var ikke dette en funksjon som framhevet noen hovedstadsfunksjon på lik linje med Munch, men som Munch, så også Keyser betydningen av denne utviklingen som viktig i forhold til riksstyringen videre.

Likevel kan man argumentere for at også Keyser så viktigheten med Oslo da han trekker fram kanslerembetet som det «viktigste Embede i Riget og i Kongens Raad».⁴²³ Som nevnt hadde magister Åke lenge vært kansler under Håkons hertugtid og i store deler av

⁴¹⁸ Keyser 1870: 487-488

⁴¹⁹ Munch 1859: 278

⁴²⁰ Munch 1895: 278

⁴²¹ Keyser 1870: 488-489; Munch 1859: 277

⁴²² Keyser 1870: 489

⁴²³ Keyser 1870: 489

Håkons regjeringstid. Keyser hevder Håkon forfremmet Åke til prost ved Mariakirken i Oslo og siden denne stillingen ikke alltid kunne kombineres med kanslerstillingen måtte kongen velge en blant sine hirdprester til å være visekansler.⁴²⁴ Han kunne dermed ha seglet i forvaring da kansleren ikke var tilgjengelig. Likevel skulle dette være en midlertidig løsning da det ble besluttet at kanslerembetet for evig tid skulle tilfalle prosten i Mariakirken i Oslo.⁴²⁵ Det er her det implisitte som kommer fram i forbindelse med hovedstadsfunksjonen hos Keyser. Rikets viktigste embete ble satt til Oslo og den sterke sentreringen, allerede med Åke som kansler under Håkons hertugtid, gir et inntrykk av at Oslo hadde en stor viktighet under Håkons regjeringstid.

Men det var ikke bare det byråkratiske som gjorde Oslo gunstig i denne konteksten, når det kom til kommunikasjonslinjer har dette vært essensielt i Munchs benevnelse av Oslo som «Vikens hovedstad». Harald Hardråde anla kjøpstaden Oslo i årene 1051/1052 og hadde ofte sitt sete der.⁴²⁶ Byen var også nært knyttet til Opplandene og Raumariket «hvor der herskede meget Utilfredshed», slik sett var det viktig for Harald å ha sin residens i Oslo for å kunne slå ned på eventuell oppstand i Opplandene, men byen hadde også en sentraliserende faktor med havnen i tillegg til at den fungerte som handelsplass for en stor del av Opplandene.⁴²⁷ Kommunikasjonsargumentet skinner her gjennom, nettopp i det at kongen kunne rykke ut til Opplandene når det var opprør og Opplendingene anvendte Oslo som handelsplass for sine varer. Oslo hadde også «fra umindelige Tider» vært havn og dermed også ført til innførsel av varer både i nær- og fjernhandel.⁴²⁸ Det at Munch også anser Hallvardhelligdommen som en «nasjonalhelligdom» kan også gi en pekepinn på hvor viktig Oslo ble ansett av Munch selv som en potensiell hovedstad, her ville det valfarte pilegrimer, ikke minst var det her, som i Nidaros, nasjonalfølelsen var avlet motstand fra utenforstående makter slik som danene.⁴²⁹ I denne konteksten må dette bli satt i lys av den tiden Munch selv førte pennen, «nasjonalromantikken» var noe som både omfattet tekstene til Munch og Keyser, samt de andre som var knyttet til det som ble betegnet som den norske historiske skolen.⁴³⁰ Denne avhandlingen kan ikke gå nærmere inn på dette, men det er det nasjonale, noe som kan assosieres med samhold i folket som her kan komme fram i nasjonalhelligdommen.

⁴²⁴ Keyser 1870: 489-490

⁴²⁵ Keyser 1870: 490

⁴²⁶ Munch 1855: 199

⁴²⁷ Munch 1855: 200

⁴²⁸ Munch 1855: 200

⁴²⁹ Munch 1855: 200

⁴³⁰ For nærmere drøfting av innflytelsene historiefaget fikk i sin etableringsperiode, se Dahl 1990

At Oslo også var innenfor danenes interessesfære var det et viktig aspekt som Munch presiserte, Oslo ble en «Torn for Øjnerne» for danene.⁴³¹ Slik sett kan Oslo i denne konteksten fungere som sentrum for et relativt stort perifert område, da Opplandene i dag kan ansees som Buskerud og Oppland. Munchs oppsummering for etableringen av Oslo var å motarbeide dansk innflytelse og knyttet Vikens beboere nærmere til det kongelige styret.⁴³² Slik sett fikk Oslo en eldre tradisjon som hovedstad, dog her for Viken, enn hos Keyser.

Byen var i Keyseres forstand det mest naturlige sentrum for styringen av hertugdømmet, en kan dermed argumentere for at han benyttet hovedstadsbetegnelsen for å underbygge Håkons hegemoni uten påvirkning fra kong Eirik. Oslo var Håkons faste sete for sin styring. Under kontekst av den svenske hertug Eriks inntog og beleiring av Oslo i 1308-1309 ble Oslo referert til som en «meget rig By», men Keyser presiserer likevel ikke bruken av hovedstadsbegrepet.⁴³³ Den ene gangen det ble referert til en hovedstad i *Norges historie* var ikke det i betydningen av en rikshovedstad, men som hovedstad for hertugdømmet til Håkon.

Allerede tidlig ser Daae Oslos betydning når det gjelder kommunikasjon, byens beliggenhet gjorde den til et betydelig strandsted. I den første utgaven av *Det gamle Christiania* blir byens beliggenhet kommentert som nyttig i den grad den lå tett opp mot grensene til det Sverige. For når kongene opphørte å ha kontinuerlig opphold innenfor rikets grenser etter kong Håkons død i 1319, hevdet Daae at Oslo kunne bli betraktet som residensby siden den lå så nære den svenske grensen.⁴³⁴ Men det var også kommunikasjonen som førte til at byen til slutt forfalt og banet vei for utviklingen av Christiania. Det var ikke danskene, som blant andre Munch anklaget, som hadde skylden i Norges fall utover i seinmiddelalderen, men den tyske hansaen, et handelsforbund bestående av de mektige nordtyske handelsbyene. De hadde også en direkte tilknytning til Oslos forfall, da Daae trekker fram utviklingen fra slutten av 1200-tallet til slutten av middelalderen er det den tyske hansaen som får skylden for fallet.⁴³⁵

En av grunnene Daae ser som opphavet til Oslo var byens beliggenhet og betydningen som et betydelig strandsted. Handelen var en viktig faktor i Daaes framstilling som en faktor for byens oppkomst, men dette var ikke direkte tilknyttet hovedstadsfunksjonen slik det her framgår. Dette kan være en del av det «Høidepunktet» som byen befant seg i på slutten

⁴³¹ Munch 1855: 203

⁴³² For drøftingen av oppkomsten til Oslo og byens betydning for Harald Hardråde, se Munch 1855: 200-203

⁴³³ Keyser 1870: 451

⁴³⁴ Daae 1871: 2

⁴³⁵ Daae 1871: 2ff

av 1200-tallet, men som under byggevirksomhets kapitelet forblir dette mørkelagt.⁴³⁶ Men et annet aspekt som kan være av interesse er at i Daaes fremstilling av Oslo var grunnen til at Oslo ikke forble hovedstad fra kong Håkon fram til Kristiania ble grunnlagt på grunn av byens kollaps som startet med hanseatene. Hos Daae var det ikke som tidligere danskene som hadde skyld i Norges nedgang, men hanseatene og etter hvert svenskene.⁴³⁷ Det kan virke som at nettopp den grunnen for at Oslo i Daaes perspektiv var den grunnen for dets nedgang og til slutt forflytning.

For Nielsen var byene en essensiell del av kommunikasjonen i middelalderen. Blant annet anså han Bergen, under Magnus Erlingsson i borgerkrigsperioden, som rikets viktigste handelsstad, det dannet også midtpunktet i det vestafjelske Norge.⁴³⁸ Men allerede tidligere, under kongene Magnus Berrføtt (ca.1093-1103) og Sigurd Jorsalfare (1103-1130) fungerte byen som et sentrum for organiseringen av, ikke bare Sigurds jorsalferd, men også Magnus sitt vesterhavstog, hevdet Nielsen.⁴³⁹ En annen faktor som tydet på byens viktighet som sentrum var den betydelige byggevirksomheten i byen. Som nevnt bygget Sverre Sverresborg i byen omkring 1185. Noe som kan tyde på at det var en ambisjon, slik det kommer fram hos Nielsen, for Sverre å holde byen i perioden under borgerkrigene.⁴⁴⁰ Men det var først og fremst utviklingen av byloven under Magnus Lagabøter Håkonsson som markerte hovedstadsbetegnelsen om Bergen for Nielsen.⁴⁴¹ Men det var ikke *bare* dette som markerte at byen ble hovedstad, en annen faktor var nettopp byens viktige funksjon som handelsby. Denne funksjonen var en funksjon byen hadde hatt siden kong Magnus Erlingsson (1161-1184) som allerede da ble framstilt som rikets viktigste handelsstad og sentrum for det vestafjelske Norge.⁴⁴² I tillegg til at byen utover fungerte mer og mer som fast residens for kongene, spesielt etter at ribbungene hadde blitt oppløst i 1227, var handelslivet en vel så viktig faktor for Nielsen. Handelslivet i Bergen var såpass omfattende at det ble lagt til grunn for utviklingen av bylovene i de andre norske byene, handelslivet i Bergen var en mal for

⁴³⁶ Se kapitelet om byggevirksomhet og monumentalbygg; jfr. Daae 1891: 7

⁴³⁷ Munch skrev, ganske krast, i forbindelse med Oslo som hovedstad i perioden etter Håkon 5. at: «Oslo var, som det allerede er nævnt, Kongens fornemste Residens og egentlige hjem allerede siden hans Hertug-Tid; saaledes blev den og efter de Tiders Medfør Rikets verdslige Hovedstad, og de paafølgende politiske Forhold gjorde at dette vedblev og har vedblevet lige til vor Tid, kun med Forandring i Navnet siden Kong Christian d. 4des Tid, da han ved Byens Omflytning i 1624 havde det uheldige Indfald at ombytte det ældgamle, ærverdige Navn Oslo med det nye, selvopfundne og halvbarbariske Navn Christiania». 1859: 646

⁴³⁸ Nielsen 1877: 33

⁴³⁹ Nielsen 1877: 9

⁴⁴⁰ Nielsen 1877: 25-79

⁴⁴¹ Nielsen 1877: 78

⁴⁴² Nielsen 1877: 33

kodifiseringen av bylovene i landet generelt.⁴⁴³ Men noen utviklingen innen sentraladministrasjonen ser det ikke ut til at Nielsen trekker inn i en hovedstadsforståelse. Det var først og fremst kodifiseringen av lovverket under Magnus Lagabøter som var i fokus og i det henseende må det ha vært en del skrivere og lovmektige samlet i Bergen. Men at det var mange skrivere og lovmektige i byen var ikke direkte knyttet til hovedstadsfunksjonen.

BYRÅKRATI OG KOMMUNIKASJON I NORGES HISTORIENE, ETTER 1900

Siden hovedstadsbegrepet, slik jeg oppfatter det, er underkommunisert hos Hertzberg og Bugge i den første delen av bind to av *Norges historie* har jeg her valgt å sette fokuset på den boken som markerer andre del av bindet.

I Bugges kontekst er det et interessant forhold som dukker opp i forbindelse med baglerriket, kong Filippus residerte i Tønsberg, mens biskop Nikolas residerte i Oslo. Som vi har sett betegnet Bugge Oslo som hovedstaden i dette riket, og denne betegnelsen var nært knyttet til kanslerembetet. Om man ville sette opp residensfunksjonen og kanslerembetet mot hverandre så var det i Bugges tilfelle en konflikt da det kommer til defineringen av hovedstaden. Hva var grunnen for at Bugge falt på Oslo som hovedstad da kongen hadde Tønsberg som hovedresidens?

I forhold til maktfordeling skrev Bugge: «Filippus [styrede] i disse aarene som en fuldt uafhængig fyrste. Han havde dog ikke selv stort at sige, men maatte dele magten med biskop Nikulas og sine høvdinger».⁴⁴⁴ Det er flere måter å drøfte Bugges framstilling av baglerrikets forfatning på, i det følgende vil jeg belyse to mulige teser. Den ene muligheten var at baglerriket hadde en svak sentraladministrasjon, kongen og biskopen, sammen med andre høvdinger var i en konflikt om makten innad i riket. På denne måten kunne danne to fraksjoner seg i riket, den ene i Oslo, den andre i Tønsberg. Men siden Filippus var konge såpass lenge som det han var, 16 år, var dette et lite trolig mulighet.

En annen mulighet var at biskopen ansås som den reelle fyrsten i riket, mens Filippus selv var en stråmann. Dette kan belyse hvorfor det ikke ble lagt noen betydning for at residensbyen til kongen *ikke* var hovedstaden i riket, og at kanslerfunksjonen er den primære hovedstadsfunksjonen. Men ut i fra dette står vi igjen med en rangering mellom disse to funksjonene. Residensfunksjonen har ingen betydning som hovedstadsfunksjon om ikke også kanslerfunksjonen er i samme by. Dette forutsatte også at kanslerembetet og residensfunksjonen var statiske funksjoner knyttet til *en* by, noe som ikke var tilfelle i

⁴⁴³ Nielsen 1877: 78

⁴⁴⁴ Bugge 1916: 234

middelalderen, da Norge ble styrt via et ambulerende kongedømme. Men igjen kan man argumentere for at baglerriket var et mye mindre område enn Norge og i dette henseende kan det ha vært en mulighet at fyrsten, med kansleren, oppholdt seg statiske, over lengre tid, i en by. Om baglerriket likevel framsto som en ny forfatning av et styresett ut ifra den situasjonen Bugge framstilte det, er et interessant spørsmål hvor svaret kanskje kan ligge i kildene, men i denne sammenhengen er det ikke et spørsmål som her vil bli videre forfulgt. I en hovedstadskontekst er det like interessant at kanslerembetet overgår residensfunksjonen, slik det synes å framkomme hos Bugge. Når man ser hovedstadsfunksjonen igjen hos Johnsen er dette ikke tilfellet.⁴⁴⁵

Men da Bugge refererte til Oslo som hovedstad var dette under Håkon 5. Hovedgrunnen var den sørlige vridningen av utenrikspolitikken som skjedde i perioden mot slutten av 1200-tallet, men med utgangspunkt i det administrative aspektet ble det framhevet av Bugge at Håkon innrettet et fast kanselli her med kansleren i spissen *og* at han grunnla et «slags rigsarkiv».⁴⁴⁶ Om det her var snakk om et rudimentært arkiv, eller om det var snakk om noe annet, er usikkert. Videre skrev han om Mariakirken i Oslos betydning, men om selve arkivet i denne konteksten er knyttet til kirken eller om det er knyttet til borgen på Akersneset forblir også usikkert. Han skrev ikke hvor dette arkivet kan ha ligget, bare at det ble etablert i Oslo under Håkons regjeringsperiode. I seg selv er ikke dette noe problem i vår kontekst, at det i det hele tatt ble utviklet et riksarkiv i Oslo underbygget i seg selv den sterke sentraliseringen og Oslo som hovedstad.

Som nevnt i kapittel 2 forholdt D. A. Seip seg også til hovedstadsbegrepet i sin bok *Norsk språkhistorie*. Hovedargumentet til Seip var forbundet med kansellivirksomheten og at kongene gjennom høymiddelalderen flyttet kansellivirksomheten mellom byene. Kansellivirksomheten sammen med de kirkelige institusjonene var hos Seip fundamentet i utviklingen av skriftspråket i middelalderen, i tillegg til dette var kanselliet hos Seip like viktig for å markere hovedstaden i Norge. Der hvor kanselliet var, der var hovedstaden.⁴⁴⁷

Allerede under Inge Bårdsson skal det ha eksistert et kanselli i Nidaros, i dette henseende støtter Seip seg opp mot historikeren Halvdan Koht.⁴⁴⁸ Koht selv hevdet at kanslertittelen for første gang framkom i et brev fra jarlen på Orknøyene som er skrevet av hans kansler (cancellario) omkring 1190.⁴⁴⁹ Seip hevdet også at baglene i perioden 1204-1217

⁴⁴⁵ Johnsen 1929: 113-114

⁴⁴⁶ Bugge 1916: 353

⁴⁴⁷ Seip 1931: 125

⁴⁴⁸ Seip 1931: 125 jfr. Koht 1927: 5

⁴⁴⁹ Koht 1927: 5 jfr. DN II nr. 2.

måtte ha et kanselli enten i Oslo eller i Tønsberg, i dette henseende tok han ikke noe standpunkt. Antagelig var dette fordi denne perioden var sparsommelig med kilder. Denne usikkerheten på hvilken by kong Filippus hadde sitt kanselli bunnet ut i Seips henvisning både til Bulls første bind av *Kristianias historie* og Johnsens første bind av *Tønsbergs historie*.⁴⁵⁰

Hovedstadsbetegnelsen var, i Seips framstilling, nært knyttet til utviklingen av det norrøne skriftspråk i Norge. Dette ble satt i forbindelse med kansellivesenet da denne institusjonen hos Seip var primærinstansen i fremmingen av en kulturell utvikling i form av skriverkultur og skriftspråk. Seip skrev blant annet at kong Håkon Håkonsson flyttet rikets kanselli til Bergen og at dette ble Norges nye hovedstad.⁴⁵¹ Før dette skjedde så var kanselliet situert i Nidaros som ut ifra Seips kontekst skal ha fungert som et protoinstitusjon for et senere utviklet kansellivesen. Kanselliet i Oslo, eller Tønsberg, under Baglerriket skal ha hatt tydelige trønderske kansellimål i sine aktstykker.⁴⁵² Sett ut ifra dette kan man trekke den slutning at Seip så kanselliutviklingen fra Nidaros, knyttet til den geistlige tradisjon. Derfra fungerte den som en mal til hvordan man skulle sette opp en slik institusjon, både baglene og birkebeinene hadde sine egne kanselli, basert på denne modellen. Men med Håkon Håkonsson ble riket samlet under et kanselli i Bergen og dette ble flyttet videre til Oslo under Håkon 5. I denne konteksten kan man argumentere for en modernistisk tendens i form av hovedstadens forflytting mellom Nidaros, Bergen og til slutt Oslo, gjennom kansellienes forflytting slik de er blitt framstilt hos Seip.

Hos Bull var det ganske klart at Bergen framsto som et sentralt sted for kommunikasjon. Men som nevnt i kapitlet om residenssteder er det lite som kan tilsi at byen framsto som en *hovedstad* i dette verket. Derimot hevdet Bull at Oslo var hovedstaden i baglerriket.⁴⁵³ Likevel var ikke kansellifaktoren det primære argumentet for denne påstanden, som vist tidligere var det byggevirksomheten til biskopen som gjorde Oslo til hovedstad. Det skal være sagt at kanslerens viktighet i statsstyret ble også drøftet hos Bull, og i den forbindelse trakk også han fram kanslerens oppgave å oppbevare kongens segl.⁴⁵⁴ Men det framkom kun i underteksten at linjene fra dette aspektet var grunnen til at Oslo var hovedstad. At han brukte forliket i 1208 for å belyse kanslerens oppgave om å oppbevare kongens segl kan tyde på at Bull anvendte *Baglersagaene* som, som nevnt, viste til at kansleren til Filippus

⁴⁵⁰ Seip 1931: 125, fotnote 1

⁴⁵¹ Seip 1931: 125

⁴⁵² Seip 1931: 125

⁴⁵³ Bull 1931: 257

⁴⁵⁴ Bull 1931: 320

holdt til i Oslo.⁴⁵⁵ Det at Bull først etter Erling Steinveggs død i 1207 beskriver Oslo som hovedstad kan også underbygge dette.⁴⁵⁶ Om dette *er* tilfelle underbygger ikke Bull bare den forståelsen som Bugge hadde om Oslo, men han supplerer med byggevirkksomhet som et tilleggsargument. Men hvorfor skriver ikke Bull dette eksplisitt for å underbygge hovedstadstittelen til Oslo under baglerriket? Bull selv så kanslerens viktighet og han henviser til at kansleren ble nevnt i *Baglersagaene*, men det er også det som er problemet, han blir bare nevnt der og drøftet det ikke inn i en hovedstadskontekst. Det er først senere at kanslerstillingen fikk et sterkere fotfeste. Bull skrev at det var først under hertug Skules formynderregjering for Håkon Håkonsson at kanslerens stilling ble viktig, i tillegg var det under Magnus Lagabøter og *Hirðskráen* at man fikk et større innsyn i kanslerens virke.⁴⁵⁷ At det er så mye usikkerhet rundt kanslerembetet fra baglertiden fram mot Håkon Håkonsson og Magnus Lagabøter kan være grunnen til at Bull ikke bruker dette argumentet for å støtte opp om hovedstadbetegnelsen. Ikke minst handlet dette om kildegrunnlaget, det eneste som var om kanslervirkksomheten under baglerriket var den passasjen i *Baglersagaene* som Bull viste til.

Men det er først i Hasunds verk som fulgte Bulls at Oslo, under kong Håkon 5, utkrystaliserer seg som en norsk hovedstad. Med kommunikasjonslinjene til Oslo var det et viktig aspekt at det kom opp nye rydningsbruk i skogene som igjen dannet bindeledd og veimerker mellom bygdene, disse kulminerte i et felles knyttingspunkt i Oslo.⁴⁵⁸ Kommunikasjonen var dermed et viktig argument for Hasund i å vise at Oslo begynte å tre fram som en viktig by på Østlandet. Oslo fungerte som et senter for kommunikasjon under hertug Håkons hertugdømme. I Hasunds kontekst ble kanslerembetet under Håkon 5. knyttet mer mot en overordnet reform om å sentrere riksstyringen rundt kongen. Som en del av bekjempelsen av korrupsjonen innad i riksstyringen igangsatte kongen på begynnelsen av 1300-tallet omfattende reformer i form av en rekke retterbøter vedrørende riksstyret. I 1308 kom kanskje den mest omkalfatrende retterboten, der Håkon reduserte makten til systemmennene sine ved at han innsatte kontrollører som skulle overvåke systemmennenes framferd i sine sysler.⁴⁵⁹ I Hasunds Norgeshistorie er det motsetningene mellom kongen og aristokratiet som er førende i fortellingen om Håkon 5. Utviklingen mot et fastere byråkrati knyttet til kongen er faktoren som driver framstillingen videre hos Hasund. Kanslertittelens

⁴⁵⁵ Bull 1931: 320, fotnote 1. jfr. *Baglarsoger*: 252

⁴⁵⁶ Bull 1931: 257

⁴⁵⁷ Bull 1931: 320

⁴⁵⁸ Hasund 1934: 41

⁴⁵⁹ Hasund 1934: 46

tilknytning til Mariakirken i Oslo er en liten men betydelig faktor i denne framstillingen. Tilknytningen til Mariakirken ble hos Hasund symbolisert som det siste viktige handlingen Håkon gjorde for å konsolidere sitt sentralapparat under konges autoritet.⁴⁶⁰ Igjen var dette i underteksten av det ble sentrert til Oslo, primært sett var hovedstadsfunksjonen knyttet til residensfunksjonen, men byråkratiseringen med kansleren i Oslo underbygget Oslos viktighet.

I Holmsens Norgeshistorie var kommunikasjon en viktig del av hovedstadsfunksjonen til Oslo. I perioden under Håkon Magnusson var det, som hos Hasund, innstillingene mot aristokratiet som var i fokus for Holmsen. Innskrenkingen av makten til aristokratiet i distriktene og utbygge sentralmakten var ifølge Holmsen, som følge av Håkons personlige initiativ og påvirkning fra hoffkulturen i Frankrike, og med velvillighet blant de nye aristokratiske slektene.⁴⁶¹

Men hva var grunnen til at aristokratiet var så velvillig innstilt? Kongemakten var en sentraliserende faktor, noe man kunne se ved midten av 1200-tallet. På denne tiden var aristokratiet ikke lenger like militarisert som tidligere. Disse ble med tiden rettet inn mot det sentralbyråkratiske styringen av Norge. Som følge av naturaløkonomien ble de lokale ombudsmennene mektigere ved at skattene på disse varene måtte bli samlet inn til lokale oppebørsler, bakdelen var at kongene ikke kunne betale sine ombudsmenn med annet enn de varene som de fikk inn som skatt.⁴⁶² Dette gjorde at ombudsmennene ble mer mektige i sine områder og begynte å bli mer faste i sine distrikter. At ombudet gikk i arv, ble også mer framtreddende.

Et nytt godseieraristokrati begynte å vokse fram i denne perioden og Holmsen så en føydal utvikling i lokalstyret ute i distriktene etter borgerkrigene.⁴⁶³ Håkon 5. skal ha lagt merke til denne utviklingen og så på aristokratiet som en konkurrerende faktor. I perioden før borgerkrigene var aristokratiet ikke så sterkt organisert som det var etter borgerkrigene. Holmsen så kong Håkon som den kongen som skulle bekjempe det gamle jordeieraristokratiet ved å sette inn et nytt sentralstyrt aristokrati.⁴⁶⁴ Sentreringen rundt Oslo var grunnet i Håkon tilknytning til Østlandet under hans hertugtid og det var viktig at Oslo her ble hovedstad fordi Holmsen så at godsdannelsene var mest livlig her.⁴⁶⁵ Om Håkons skulle kunne utvikle et sentralt byråkrati, var det her han måtte være for å innordne seg med de nye godseiende familiene som vokstre fram mot slutten av 1200-tallet.

⁴⁶⁰ Hasund 1934: 48

⁴⁶¹ Holmsen 1949: 391

⁴⁶² Holmsen 1949: 330

⁴⁶³ Holmsen 1949: 330

⁴⁶⁴ Holmsen 1949: 389

⁴⁶⁵ Holmsen 1949: 392

Det var en ny grad av sentralitet som utviklet seg i Oslo, i 1302 ble kongsrådet lovmessig organisert som et fast kollegium på tolv mann, fire av disse, inkludert kansleren og merkesmannen (ansvaret for kongens banner) skulle til enhver tid sitte på kongsgården.⁴⁶⁶ I tillegg til opprettelsen av kapellgeistligheten og utviklingen av boklærde geistlige til sitt sentralstyre anså også Holmsen kansleren som viktig sluttstein i å sentralisere riket mot Oslo, men dette var ikke primæragendaen, i følge Holmsen måtte dette bli sett på som en motreaksjon mot de voksende føydale tendensene mot slutten av 1200-tallet.⁴⁶⁷

Som nevnt i forbindelse med residensbyene kunne ikke Kåre Lunden plassere hovedstadsfunksjonen til noen andre byer enn Oslo, sett bort fra Tønsberg som han betegner som «baglenes hovedstad». I prinsippet ble grunnen koket ned til at kongene fra og med Håkon Håkonsson til Eirik Magnusson var mye på flyttefot, de regjerte ved å ambulere.⁴⁶⁸ Bergen var kanskje den viktigste residensbyen i denne perioden, men implisitt framkom det at siden kongene ambulerde mellom byene var det først etter Eirik Magnusson at en by utmerket seg som rikshovedstad, Oslo. Ved å trekke denne argumentasjonen antydte han ikke bare at Håkon *ikke* ambulerde, men at han også var *fast* i Oslo. Dette kan ikke være tilfellet da man enkelt kan avgjøre at han ikke bare oppholdt seg i Oslo, men faktisk var der mer sjeldent enn han var i Bergen, i følge Nedkvitnes argumenter.⁴⁶⁹ Men da Lunden betrakter Oslo under Håkon Magnusson var det ikke bare residensfaktoren som ble betraktet som hovedstadsfunksjon, men også betydningen av byen som sted for arkiv og kanselli. I tillegg til dette var det også byggevirksomheten med utbyggingen av Oslo som også har blitt framhevet som en virkning på byen som en hovedstad.⁴⁷⁰ I forhold til arkivet ligger Lunden i samme spor som både Bugge og Seip gjorde tidligere. Men som Bugge skrev heller ikke Lunden hvor dette arkivet kan ha vært i Oslo. I denne konteksten kan det være interessant å forholde seg til det Lunden skrev om kapasitet i form av oppbevaring og arbeidsrom for kansleren: «Det ser ikke ut til at det i dette tidsrommet [1299-1319] i det hele tatt fantes noen særskilte rom for utsteding eller oppbevaring av kongelige brev».⁴⁷¹ Slik sett kan det her se ut som at arkivet var av et rudimentært format, ingen system, kun tilfeldigheter hvor brevene ble holdt. Men han poengterer at oppbevaringene og arbeidene foregikk helst i sakristiene og i korene.⁴⁷² Flere

⁴⁶⁶ Holmsen 1949: 392; jfr. RN III nr. 53

⁴⁶⁷ Holmsen 1949: 393

⁴⁶⁸ Lunden 1976: 319

⁴⁶⁹ Jfr. «Kapittel 1: Residensbyer»; Nedkvitne og Norseng 1991:150

⁴⁷⁰ Lunden 1976: 332-333

⁴⁷¹ Lunden 1976: 427

⁴⁷² Lunden 1976: 427

faktorer knyttet til hovedstadsfunksjonen i denne konteksten ble ikke drøftet hos Lunden, slik jeg kan bedømme.

I Helles oversiktsverker, henholdsvis bind tre av *Aschehougs Norgeshistorie* og *Norsk byhistorie* kom det klart fram at Bergen var Norges første virkelige hovedstad før Håkon 5. Under Håkon 5. regjering var det en deling mellom Oslo og Bergen som henholdsvis administrerte det sønnafjelske Norge og nordafjelske Norge. For Helle var det naturlig at Håkon Håkonsson sammen med hans rådgivere valgte Bergen som hovedstad for riket. I tillegg til de tidligere faktorene som denne avhandlingen har trukket fram var også kommunikasjonsfaktoren og administreringen viktige element for hovedstadsbetegnelsen. En faktor var byens sentrale stilling i det vestvendte Norgesveldet som i denne perioden begynte å ta form.⁴⁷³ Helles holdninger var ikke nye da disse verkene kom ut, dette var argumenter han hadde raffinert siden 1970-tallet.⁴⁷⁴ I 1989 støttet historikeren Magnús Stefánsson opp om at Bergen etter 1262-64 administrerte Island på det verdslig-politiske området, Bergen var Norgesveldets hovedstad.⁴⁷⁵ Men det var ikke bare kommunikasjonslinjer igjennom hele Norgesveldet som var avgjørende, like viktig var det at også kansleren holdt til i Bergen. Både kansleren og de tidlige ansatsene av sentraladministrasjonen skal ha holdt til på Holmen under og etter Håkon Håkonsson.⁴⁷⁶ Rent organisatorisk var det et interessant aspekt som Helle i tiden under Håkon 5. trakk fram . Oslo ble mer framtrедende som et sentrum for Østlandet, der hadde kongen et eget kanselli, «og øyensynlig stasjonert noen av sine rådgivere fast der, ved siden av den faste rådsavdelingen som holdt til i Bergen».⁴⁷⁷ Slik sett ble Norge delt i to administrative deler, hvor det var rådsavdelinger som bidro til styringen av de forskjellige delene.

Hovedgrunnen, slik det kommer fram i begge verkene, var i første rekke spørsmål omkring utenrikspolitikk. Fra midten av 1200-tallet hadde Norge lagt under seg mange områder i Nordsjøen og Nord-Atlanteren og utviklet seg til et rike man i senere tid har referert til Norgesveldet. Men under den samme tidsrammen som Oslo utfordret Bergen som hovedstad skjedde det et skifte i utenrikspolitiske forhold. Dette skiftet lå i at Norges forhold til naborikene Danmark og Sverige, samt de nordtyske byene ble mer framtrедende enn tidligere og maktens fokus rettet seg mot en sørøstvendt utenrikspolitikk.⁴⁷⁸ Dermed framsto Oslo som et bedre alternativ en Bergen, da Bergen lå mer perifert til enn Oslo som kunne

⁴⁷³ Helle 1995/2005: 178; Helle et. al. 2006: 75

⁴⁷⁴ Se Helle 1972; Helle 1974

⁴⁷⁵ Stefánsson 1986: 70

⁴⁷⁶ Helle 1995/2005: 178; Helle et. al. 2006: 75

⁴⁷⁷ Helle et. al. 2006: 76

⁴⁷⁸ Helle 1995/2005: 178; Helle et. al. 2006: 75

imøtekomme dette skifte. Likevel opprettholdt Bergen sine hovedstadsfunksjoner og den forble Norges økonomisk viktigste by ut middelalderen.

BYRÅKRATI OG KOMMUNIKASJON I BYMONOGRAFIENE OG DETALJSTUDIER, ETTER 1900

Yngvar Nielsens holdt en forelesningsrekke i Uppsala i 1903 og ut ifra dette kom boken *Af Norges historie* i 1904.⁴⁷⁹ Her belyste Nielsen interessante aspekter som senere historikere har anvendt i sine argumentasjoner om Norges desentrale framtoning under Norgesveldet.⁴⁸⁰ Mange har sett dette bidraget som en belysning av et Norge med lav administrativ sentralitet, men var det dette som var utgangspunktet for Nielsen? Som vist tidligere har Nielsen argumentert for at Bergen var hovedstad allerede under Magnus Lagabøter, har han senere gjort en helomvending og argumentert for en svak sentralitet i Norge? I det følgende vil en måtte ta stilling til om Norge var sentralisert eller ikke. En av funksjonene drøftet om hovedstedene, i hvert fall i en moderne forstand, var nettopp sentraliteten i forhold til sitt utvidede omland. Hvordan har historikerne forholdt seg til dette?

Det som til stadighet har kommet fram i forskningslitteraturen, som jeg har sett, er sitatet: «I Norge har der vært mere af Periferi end af Centrum, og Periferien er det, som bærer saare meget af Landets Historie».⁴⁸¹ Men hva ligger bak dette, var Norge svakt administrativt, og i denne konteksten, er dette et perspektiv på at hovedsteder ikke fantes i Norge i middelalderen? Slik jeg leser Nielsen er ikke dette nødvendigvis en helomvending fra hans *Bergen fra de ældste Tider indtil Nutiden* fra 1877. Hvordan man skal forstå Nielsens utsagn om at Norge var mer periferi enn sentrum bør bli satt i lys av den kommunikasjonssituasjonen Nielsen hevdet det var i Norge i middelalderen. Faktisk er det mer optimisme enn negativisme man finner hos Nielsen da han belyser kommunikasjonslinjene i Norge, som kjerneområde. Havet var ikke noen hindring, men nærmest hovedfartsårer mellom landsdelene, men siden man risikerte forlis var disse veien usikre.⁴⁸² Det var først da han kom til beskrivelsen av Norgesveldet, inkludert Vesterhavsoyene, at det perifere vedhenget kunne være en svakhet. Det var i denne sammenhengen at Nielsen så en utvikling som markerte slutten på Norgesveldet, den vanskelige situasjonen sentralmakten hadde ved å holde kontroll over det store veldet, som i hovedsak besto av hav.

⁴⁷⁹ Nielsen 1904: Forord

⁴⁸⁰ Se Seip 1975: 109; Kongsrud 2011: 48; Stefánsson 1986:70-71

⁴⁸¹ Nielsen 1904: 17

⁴⁸² Nielsen 1904: 17

Men mot slutten av 1200- og begynnelsen av 1300-tallet var det igjen en optimistisk tone, da Nielsen så sterkere bånd ble knyttet til de britiske øyer. I tillegg ble politikken rettet mer mot Sverige og Danmark utover 1300-tallet, slik som også andre historikere har argumentert for. Ut ifra dette kan man argumentere for at Nielsen anså *Norgesveldet* som svakt når det kom til den administrative situasjonen, det strakte seg over store havområder. Men i selve kjerneområdet og det umiddelbare nære områdene rundt Norge var kommunikasjonen ikke noe problem. Dermed var ikke denne betraktningen noe argument for et desentralt *Norge*, kun at det var vanskeligere kommunikasjonslinjer i Norgesveldet.

Som nevnt i forbindelse med Seips framstilling brukte han blant annet Bulls *Kristianias historie* for å drøfte hvilken by kanselliet var sentrert til under baglerriket. Seip forble usikker i sin framstilling, dette fordi han også benyttet Johnsens *Tønsbergs historie* som jeg vil komme tilbake til nedenfor. Bull hevdet at kanselliet under baglerriket lå i Oslo.⁴⁸³ Både kansleren, kong Filippus og biskop Nikolas skal ha sittet jevnlig i Oslo. Bull bekreftet at det ikke var stort med kildemateriale for å betrakte noe om baglerrikets sammensetning. Men det var blitt utstedt noen brev i denne perioden som markerte at riket hadde en kontakt med omverden, i dette henseende kong Johan av England og pave Innocens III.⁴⁸⁴ Hos Bull ble både Oslo og Tønsberg likestilt som viktige byer i baglerriket, det var ikke før under Håkon 5s. hertugs- og kongstid at Oslo ble framstilt som Norges hovedstad.

I forhold til kommunikasjonsperspektivet under Håkon 5. hevdet Bull at kanselliet og arkivet ble for stort til å kunne ta med seg da kongene styrte riket på hesteryggen, og måtte få et mer stasjonert sted for sin virksomhet.⁴⁸⁵ Kanselliet fikk med tiden et fast oppholdssted siden skriftfestingen av alle regjeringshandlinger ble mer nødvendig nå enn tidligere. Dette ble gjort mulig ved at en begynnende pengeusholdning gjorde det enklere å kanalisere skattene inn til kongen i stedet for at kongen skulle reise rundt etter skattene.⁴⁸⁶ I Bulls framstilling var det altså en mer stasjonær konge på denne tiden enn tidligere, dette falt sammen med framstillingen av Oslo som residensby og at Håkon ikke ambulerte. Men dette har historieskrivingen senere tilbakevist, da Helle og senere Nedkvitne viste til at Håkon 5. satt mer i Bergen enn i Oslo.⁴⁸⁷ Men det ble også hevdet at betydningen av kapellgeistligheten var en del av Håkons arbeid om å gjøre Oslo til Norges hovedstad. Dette måtte i følge Bull bli sett på som like viktig som innflyttingen av høvdinger og utvidelsen ved den andre siden av

⁴⁸³ Bull 1922: 82

⁴⁸⁴ Bull 1922: 83; jfr. RN I nr. 341, nr. 347

⁴⁸⁵ Bull 1922: 138

⁴⁸⁶ Bull 1922: 137

⁴⁸⁷ Helle 1982: 555; Nedkvitne og Norseng 1991: 150

Alnaelva.⁴⁸⁸ Kapellene ble etter 1308 en del av kongens administrasjon, noe som i følge Bull var en del av en større plan Håkon hadde konstruert om å sentralisere riket mot Oslo. Tilknytningen av kanslerembetet til Mariakirken markerte den endelige kronen på verket, og planen til Håkon var dermed fullbyrdet. Slik sett markerte kommunikasjonsfunksjonen en viktig faktor ikke bare i sentraliseringen av Norge, i følge Bull, men også i betydningen av Oslo som hovedstad.

Seip benyttet også som nevnt Johnsens *Tønsbergs historie* i forbindelsen med hvor kanselliet til baglene var plassert. Johnsen hevdet som nevnt at Tønsberg var baglenes hovedstad, men hvordan var dette knyttet opp til kommunikasjonsaspektet? Det interessante knyttet opp til Filippus' kansler var hvordan Johnsen anvendte *Baglersagaene*. Johnsen ramset opp forlikspunktene fra møtet på Kvitsøy i 1208, men da Johnsen trakk fram Filippus' svar unngikk han å nevne at kansleren holdt til i *Oslo*. Argumentet Johnsen benyttet for å vise at kanselliet holdt til i Tønsberg kom litt senere i *Baglersagaene*, da kong Inge sendte Dagfinn Bonde for å hente seglet til Filippus. Dagfinn seilte til *Tønsberg*, ikke til Oslo, og med dette argumenterte Johnsen for at kanselliet holdt til i Tønsberg.⁴⁸⁹ I dette henseende trakk Johnsen fram muligheten for at kanselliet holdt til i Oslo, men Johnsen hevdet at kanslerens opphold i Oslo slik det ble framstilt i *Baglersagaene* var kun midlertidig. Filippus, ifølge Johnsen, hadde sitt faste kanselli i Tønsberg, der han hadde sin faste residens.⁴⁹⁰ Resoneringsen til Johnsen baserte seg på at Dagfinn reiste til Tønsberg med mandat til å hente seglet fra Filippus.

Etter baglerrikets oppløsning sluttet også Tønsberg å fungere som hovedstad, men det var ikke dermed sagt at kansellifunksjonen fra byen forsvant. Sættargjerden i Tønsberg ble utferdiget av kongens kanselli i Tønsberg, på Berget, i følge Johnsen.⁴⁹¹ Men også under Håkon 5. skal mange av hans retterbøter ha blitt utstedt her. I tillegg til forordningen av 1308 som også skal ha blitt istandsatt i Tønsberg.⁴⁹² Slik sett forble Tønsberg viktig som en forordningsplass også etter at byen ikke lenger var en hovedstad, slik Johnsen forholdt seg til det. Tønsbergs gunstige havn gjorde at den forble et viktig sentrum på Østlandet gjennom hele middelalderen.⁴⁹³ En følge av dette var at Tønsberg forble viktig både militært og politisk.

Da det kom til kommunikasjon utfordret Sverre Steen det «dogme» i norsk middelalderhistorie som syntes å stå urokkelig fast, nemlig at det var umulig å kommunisere

⁴⁸⁸ Bull 1922: 148

⁴⁸⁹ Johnsen 1929: 113, 116-117; *Baglersoger*: 225

⁴⁹⁰ Johnsen 1929: 117

⁴⁹¹ Johnsen 1929: 271-272

⁴⁹² Johnsen 1929: 280-283

⁴⁹³ Johnsen 1929: 261

med andre utenfor bygdene i Norge.⁴⁹⁴ Argumentasjonene for dette dogmet dreide seg om at man forholdt seg til avstengte bygder, de levde sitt eget liv, det var vanskelig framkommelighet, med høye fjell og øde vidder. Steen stilte seg forundrene til dette. Om vikingene skrev han: «Ut i verden drog de gamle nordmenn; men til nabobygden? - Nei, hver viking smuttet vel inn i sin bås når han vendte hjem fra ferden, og ruget der over skattene sine til han neste vår stakk ut igjen».⁴⁹⁵ Dette må selvfølgelig bli forstått som et ironisk svar til dette dogme som Steen ønsker å avkrefte. Steen viste igjennom sin argumentasjon at det var et skiftende liv ikke bare i sagatiden, men også senere inn i den norske middelalder.

Et av hovedargumentene som kan være av interesse for denne avhandlingen var Steens tilnærming til hvordan samfunnsstrukturene ble bygget ved hjelp av de lokale bygdene som var spredt ut gjennom det ganske land. Steen skriver: «Bygdene var ikke løse sammensetninger av enkeltindivider, men faste sammenslutninger av ætter til samfund. [...] Den landsomfattende politiske stat kunde bygge på de stater som de små samfund hadde skapt, og utnytte de felleskap som fantes innen dem».⁴⁹⁶ Steen så for seg at lokalsamfunnene vokste fram gjennom en strøm av kommunikasjon med andre bygder og slik sett ble knyttet til hverandre. Dette gjorde det enklere for styresmakten å få kontroll over et gitt område. Det er slik Steen har sett for seg at fylkene framsto.

Men på hvilken måte har Steen her drøftet hovedstadsfunksjonen? Kommunikasjonen var hos Steen nærmest essensielt da det kom til hovedstadsfunksjonen. Det var først med perioden etter borgerkrigen at han så for seg byer med hovedstadsfunksjoner. På den tiden hadde Norge blitt såpass sentrert gjennom utvikling av kommunikasjonsmidler at kongene selv framsto som selve symbolet på den sentraliserte makten i Norge.⁴⁹⁷ Bergen var som i tilfellet til Nielsen i 1877 den byen som skilte seg ut som Norges første hovedstad.⁴⁹⁸ Det forble den i periodene til Magnus Lagabøte og Eirik Magnusson, ikke minst på grunn av kommunikasjonsforutsetningene for byen. Byen var for det første rikets naturlige handelssentrum, det var denne byen hvor Nordlandsskreien ble fraktet for videre eksport til byene i Nord-Europa. Men byen var også det geografiske sentrum for Norgesveldet, et velde bestående av besittelser i Vesterhavsoyene. På grunn av disse faktorene så Steen det helt rimelig og naturlig at Bergen ble kongens mest vanlige oppholdssted.⁴⁹⁹ Endringen kom med Håkon 5. For Steen var den politiske faktoren viktigere enn den økonomiske da det gjaldt

⁴⁹⁴ Steen 1942: 46 ff.

⁴⁹⁵ Steen 1942: 47

⁴⁹⁶ Steen 1942: 56

⁴⁹⁷ Steen 1942: 210

⁴⁹⁸ Steen 1942: 210

⁴⁹⁹ Steen 1942: 210

hovedstadsfunksjonen. Oslo ble valgt til hovedstad på grunn av den utenrikspolitiske vinklingen mot sør. Man fikk her en enklere kommunikasjon med de andre skandinaviske landene. Men som hovedstad skulle ikke Oslo vare lenge. Steen skrev at fra 1319 «kan vi ikke tale om en hovedstad i Norge», og grunnen for dette var at det politiske sentrum hadde flyttet ut av Norge.⁵⁰⁰ Et motargument for dette var at kongens kansler definerte hvor hovedstaden i riket lå i tiden etter Håkon 5., slik som er blitt drøftet i forbindelse med Bugge forholdt til kanslertittelen og hovedstadsbetegnelsen under baglerriket.⁵⁰¹ Men Steen poengterer at Norge var i årevis av gangen uten kansler i perioden etter Håkon 5. død, og kan dermed ikke hatt en hovedstad.⁵⁰²

I Bloms første byhistorie var ikke mye knyttet til sentrale embetsverk, slik som kansler og kanselli. Det var ikke kilder for at slike embeter fantes i den kongelige hirden på den tiden hun drøfter hovedstadsfunksjonen til Nidaros. Det er også lite som kan knyttes opp mot hovedstadsfunksjonen da det gjaldt kommunikasjonslinjer. Blom trakk fram at da Nidaros ble hovedstaden til Harald Hardråde begynte han å «gjøre kjøpstaden stor», men om dette var i forbindelse med å utvide handelsmulighetene er lite trolig.⁵⁰³ Blom legger i dette at det dreide seg om utvidelser av selve byen, antagelig slik at dette skulle samsvare med Adams beskrivelser.

I artikkelen som Blom skrev i *KLNM* trekker hun hovedstadsfunksjonen til Nidaros inn i borgerkrigstiden og til kongene Sverre og Inge som foretrakk denne byen. Kong Inge skal også ha hatt et kanselli i byen, i tillegg til at byen var et viktig kongelig sentrum under rikssamlingstiden på 1000-tallet. Men hun er knapp i sin artikkel og antageligvis har hun referert til både Koht og D. A. Seip i forhold til Inges kanselli i byen.⁵⁰⁴

I Steens Bergensmonografi var det igjen kommunikasjon som var en av de avgjørende momentene som gjorde at Bergen vokste fram som by. Kommunikasjon i form av handel var også en viktig faktor for utviklingen av byen til hovedstad slik Steen så det. Som residensby i begynnelsen av borgerkrigstiden var kommunikasjonen med Vesterhavsoyene viktige, tronkverne som dukket opp kom gjerne fra disse øyene, hevdet Steen.⁵⁰⁵ Og det var i Vesterhavsvelde hvor Bergen fant sin rikdom, i tillegg til handel fra Østersjøen. Handelen

⁵⁰⁰ Steen 1942: 211

⁵⁰¹ Se side 93 i denne avhandlingen.

⁵⁰² Steen 1942: 211

⁵⁰³ Blom 1956: 69; Blom har antageligvis referert til *Morkinskinna I*: 206, hvor en kan lese «Hann lagði þar til próventur miklar, ok hann efldi mjök kaupstaðinn í Niðarósi». i Mork. overs.:122, kan en lese «Han la til store prebende og støtta sterkt kaupstaden i Nidaros».

⁵⁰⁴ *KLNM* «Hovedstad - Norge» Blom; Koht 1927: 5; Seip 1931:125

⁵⁰⁵ Steen 1969: 25

førte til at byen ble kongelig residens.⁵⁰⁶ Dette førte til at byen ble et springbrett for kongelig utenrikspolitikk, fra kongens hoff ble det sendt delegater rundt om i Europa. Til kongsgården i Bergen søkte også «det beste mannvalg i landet» for å utgjøre kongens sentraladministrasjon, men også utenlandske sendeferder kom for å overbringe nytt fra den større verden.⁵⁰⁷ Det var likhetstrekk her mellom Steen og D. A. Seip om at sentraladministrasjonen var en faktor i den kulturelle utviklingen. I Steens byhistorie var Bergen altså ikke bare et sentrum for Norge, men også et sentrum for Europa. Det var også denne kommunikasjonen som førte til at Bergen ikke lenger skulle forbli en hovedstad. Ved Håkon 5s. kroning skiftet maktsentret seg fra Bergen til Oslo. Dette gjorde at hanseatene også fikk et sterkere fotfeste i Bergen, og med denne tiden fulgte en tid med utenlandsk overherredømme bestående av dansker og svensker.⁵⁰⁸

For Helle var det mest avgjørende for at Bergen ble hovedstad ikke bare at det fungerte som møtested og kongelig residens, det måtte også være plass for sentraladministrasjonen. Helle ser utviklingen fra et tidlig stadium, kongsgården på Holmen var et ettertraktet sete for kongene under borgerkrigen, nettopp fordi det var oppsamlingssted for kongsinntektene for større deler av Vestlandet.⁵⁰⁹ Som følge av den vestvendte politikken ble oppebørselområdet til Bergen utvidet, og i 1281 ble det omtalt et eget skattekammer i byen. Bergen fungerte i den senere delen av høymiddelalderen ikke bare som fast oppebørselssentrum for et større regionalt område, men også den vestnorske rettshåndhevingen fikk sentrum der.⁵¹⁰ Inntrykket av det man kan lese i Helles Bergenshistorie var at sentraladministrasjonen ble sterkt utviklet, og sentrert mot Bergen, men det var ikke tilfellet. Helle hevdet nemlig at det ikke var noen samlet stasjonær sentraladministrasjon i Norge, det som fantes av sentrale organer var kongens hird som fulgte ham rundt om i landet, også Helle poengterte betydningen av det ambulerende kongedømmet.⁵¹¹ Likevel kom det fram at kongene, utover 1200-tallet ble mer stasjonære i byene noe som tillot at en sentraladministrasjon kunne utvikle seg der. Dette var spesielt framtreddende i forhold til Bergen. I samsvar med dette betraktet Helle også utviklingen av kanslerembetet. Kanslerembetet, for hele Norge, ble for første gang kjent i 1264, ifølge Helle, i og med at Magnus Lagabøte og Eirik Magnusson residerte mest i Bergen var det nærmest

⁵⁰⁶ Steen 1969: 34

⁵⁰⁷ Steen 1969: 36

⁵⁰⁸ Steen 1969: 55-56

⁵⁰⁹ Helle 1982: 558-559

⁵¹⁰ Helle 1982: 563

⁵¹¹ Helle 1982: 564

selvfølgelig at kansleren hadde sin virksomhet der.⁵¹² Men dette var ikke det eneste som gjorde at Helle trakk fram Bergen som et viktig sentrum for utviklingen av sentraladministrasjonen, Apostelkirken lå der også.⁵¹³ Apostelkirken var den fremste kirken i kongens program om å utvikle sin egen kapellgeistlighet som kunne bidra i sentraladministrasjonen. Dette ble formalisert gjennom privilegiebrevet av 1308 hvor kongen fikk 14 kapeller til sin kapellorganisasjon, prosten ved Apostelkirken skulle lede denne organisasjonen. Med kanslerens posisjon og betydningen av Apostelkirken, fantes det dermed ansatser til en mer stasjonær sentraladministrasjon i Bergen. Men det utviklet seg ikke mot noen fast sentraladministrasjon i Bergen, det vanlige var fortsatt å reise rundt i riket.⁵¹⁴

I forhold til Oslo hevdet Helle at det var for enkelt å framstille kanslerembetet som førende for skifte i hovedstadsfunksjonen, Bergen var fortsatt den viktigste byen.⁵¹⁵ Men med tanke på den utenrikspolitiske vendingen fra vest til sør og øst, ble likevel Oslo en viktigere by utover Håkon 5s. tid. Dermed delte byene hovedstadsfunksjonene seg i mellom utover 1300-tallet.⁵¹⁶

I Oslohistorien til Nedkvitne og Norseng argumenterte Nedkvitne for at det ikke fantes noen hovedstad i norsk middelalder. Rikets viktigste administrative sentrum var i Bergen helt fram til 1319. Uten å egentlig betegne noen byer som hovedsteder kan man likevel se at Nedkvitne la seg i samme spor som Helle i sin Bergenshistorie. For som med Helle anerkjente Nedkvitne at maktfordelingen skiftet med innsettelsen av Håkon 5. Oslo ble en «hovedstad» i følge Nedkvitne, hvis man mente «en by med permanente, administrative oppgaver i et visst omland».⁵¹⁷ Med dette mente Nedkvitne at Oslo ikke var noen rikshovedstad slik tidligere historikere har sett det, men heller som en hovedstad for Opplandene og Oslosyslet.

Ved byggingen av borgen på Akersneset ble det tidligere fremmet at Nedkvitne ikke fant noe belegg for at borgen ble benyttet som kongebolig. Men kongen hadde sitt arkiv i borgen allerede ved år 1300.⁵¹⁸ At dette skulle indikere at Oslo ble noen ny rikshovedstad stilte Nedkvitne seg kritisk til. Spesielt kritisk stilte han seg til Bulls framstilling av Oslo.⁵¹⁹ En av de kritiske momentene som Nedkvitne trakk fram var kanslerembetets betydning *etter* 1319. Unionskongene som kom til reduserte kanslerembetet til kun en tom tittel, de unnlot å bruke embetet. Det fantes ikke noen rikshovedstad i senmiddelalderen, kun to administrative

⁵¹² Helle 1982: 565

⁵¹³ Helle 1982: 565-566

⁵¹⁴ Helle 1982: 566

⁵¹⁵ Helle 1982: 567

⁵¹⁶ Helle 1982: 568

⁵¹⁷ Nedkvitne og Norseng 1991: 152

⁵¹⁸ Nedkvitne og Norseng 1991: 382

⁵¹⁹ Nedkvitne og Norseng 1991: 407, jfr. fotnote 112

sentre som hadde ansvaret for sine respektive områder, Oslo for det sønnafjelske og Bergen for det nordafjelske.⁵²⁰ Dette kunne for øvrig bli betraktet som samme argument Steen uttrykket noen tiår tidligere.

I Schias verk, *Oslo innerst i Viken*, ble borgen på Akersneset sett på som det sikreste stedet for å oppbevare brev. Konteksten var at Håkon 5. gav privilegier til Mariakirken i Oslo omkring 1300 hvor da Mariakirken skulle oppbevare det ene eksemplaret av privilegiebrevet og det andre skulle bli bevart i Akersneset.⁵²¹ Ved hjelp av plasseringen av dette dokumentet må kongen ha hatt et arkiv på Akersneset, i følge Schia, og som tidligere vist var ikke han alene om å hevde dette.⁵²² Men et annet interessant aspekt er at om man skal bruke dette som argument så måtte også Mariakirken hatt et arkiv. For også dem skulle oppbevare et eksemplar. Men dette ser det ikke ut til å ha blitt fokusert på. Som tidligere ble det også hos Schia fokusert på utviklingen av embetsverket. Dette førte til at kongen etter Håkon 5. kunne styre landet gjennom sine embetsmenn.⁵²³ Men noe mer enn dette ble ikke styringssituasjonen drøftet hos Schia.

I Poppes avhandling analyserte hun utsendelser av kongebrev kvantitativt for perioden 1130-1227. Konklusjonen hun trakk ut fra disse funnene var at Bergen var den viktigste byen for brevutstedelser.⁵²⁴ Men det var en overgangsperiode fra Nidaros til Bergen fra omkring 1180 til 1230, noe som kan indikere at Nidaros var den tidligere viktigste utstedelsesbyen før denne tiden. Likevel belyste ikke Poppe dette, hun nevner at det også forekom utstedelser av brev vedrørende riksstyring også før 1130, men en kjenner ikke utstedelsesstedet.⁵²⁵

I den siste perioden Poppe analyserer, 1227-1319, hevdet hun at Bergen mistet sin dominerende stilling som utstedelsesby i forhold til byene i Viken.⁵²⁶ Som med møtestedene, skjedde også dette i perioden til Håkon 5. I hennes betraktninger av utstedelsesbyene ble det framhevet at slike steder var faste, og om Håkon Håkonssons virksomhet skrev hun at siden han sentrerte sin virksomhet rundt Bergen så var det trolig at hans administrative apparat ikke var særlig mobilt.⁵²⁷ I dette henseende trakk ikke Poppe det aspektet ved riksstyringen som andre historikere har tatt, at kongeriket ble styrt blant annet gjennom å ambulere fra landsdel

⁵²⁰ Nedkvitne og Norseng 1991: 407

⁵²¹ Schia 1991/1995:14-15; Jfr. DN I nr. 92 «Skal anner luter af þessum cyrographo liggia i Akersnese en anner i Mariu kirkiu til vitnis burdar a længdar», Overs. jfr. Bagge et. al. 1973: nr. 46 «Den ene part av denne kirograf skal ligge i Akersnes, men den andre i Mariakirken, til vitnesbyrd for fremtiden»

⁵²² Jfr. Koht 1927: 7; Kongsrud 2011: 48

⁵²³ Schia 1991/1995: 151

⁵²⁴ Poppe 1997: 92

⁵²⁵ Poppe 1997: 89

⁵²⁶ Poppe 1997: 143

⁵²⁷ Poppe 1997: 144

til landsdel. At administrasjonen skulle være fast til ett sted virker lite trolig da dette ville gjøre det vanskelig for kongene å drive med riksstyringen. Antagelig var utbyggingene av slike «kontorer», i kirker og på kongsgården, for å kunne ta midlertidig imot kongens følge, ikke at de skulle være der permanent. Dette passer heller ikke inn i hennes egen analyse da hun selv viste at det var blitt utstedt brev fra alle byene hun hadde med i sin avhandling.⁵²⁸

Utviklingen av kanselliet har fått et eget kapittel hos Poppe, i min avhandling vil jeg forholde meg kun til noen få moment som kan kaste lys over hennes konklusjon om at Oslo og Bergen delte hovedstadsfunksjonen under og etter kong Håkon 5. Det kom fram at det skjedde en stor administrativ utvikling i både Bergen, Oslo og Tønsberg. Poppe la stor vekt på utviklingen av arkiver i disse byen, men arkivet i Bergen var det fremste.⁵²⁹ I forhold til denne utviklingen hevdet Poppe at skipanen av 1314 ikke hadde store følger for at Oslo ble rikets hovedstad. Hun mener det var større sannsynlighet for at dette viste en todeling av riket, hvor kongen styrte det nordafjelske og kansleren det sønnafjelske.⁵³⁰ I denne sammenhengen kan det virke som at Poppe utvider kansleren mandat, i dette synet var ikke kansleren lenger kun den fremste rådgiveren til kongen, men en medregent. Om dette var tilfellet ville dette endre vårt syn på middelalderen under Håkon 5. Men i tillegg til dette driver hun med en kontradiksjon da hun belegger hvorfor skipanen ikke hadde betydning for Oslo. Hun skriver: «Allerede i 1315 var kansleren igjen i kongens følge».⁵³¹ Hva mener hun med det hvis kansleren skulle styre det sønnafjelske? Om kansleren var med kongen fram til kongen døde så overvintret kansleren ikke i Oslo i følge Poppes konklusjon. Hva Poppe i denne sammenhengen mener er ikke godt å få grep om.

I Bloms siste Trondheimshistorie ble det framhevet kong Øysteins virksomhet omkring utviklingen av samferdselen i riket. Øystein skal ha oppholdt seg mest i Nidaros og en av de nyttige tiltakene han skal ha gjort var å sette opp noen fjellstuer over Dovre. Dette skal ha vært en del av et større nettverk av betjente overnattingsstuer som var av vital betydning for landforbindelsen gjennom riket.⁵³² Men stort mer kan ikke jeg se Blom drøftet om kommunikasjonsfunksjonen i forhold til hovedstadsfunksjonen.

⁵²⁸ Poppe 1997: 142-143

⁵²⁹ Poppe 1997: 152

⁵³⁰ Poppe 1997: 153

⁵³¹ Poppe 1997: 153

⁵³² Blom 1997: 63

SAMMENDRAG

Dette kapitelet har satt søkelyset på det byråkratiske aspektet og kommunikasjonsmulighetene det var i norsk middelalder slik det har blitt framstilt i norsk historieskriving. Hovedstedenes funksjoner har vært knyttet til deres sentralitet i forhold til en større eller mindre periferi. For å kunne kommunisere over store avstander var det viktig med et utviklet sentralapparat. Men i tillegg har det også blitt poengtert at kongene ambulerte gjennom hele middelalderen. Slik sett ville også veinettet være et viktig aspekt for graden av konsolidering av riket.

I forhold til hovedstadsfunksjonen har det blitt fokusert på forekomster av sentrale arkivdannelser, kansellivesenet og ikke minst betydningen av skiftet utenrikspolitikken. Flere av disse aspektene gikk for øvrig i hverandre, noe som kan markere hvor sammensatt riksstyringen i norsk middelalder var. Men det har også forekommet diskusjoner over hvor slike sentrale institusjoner har holdt til, eksempelvis om det var et fast kanslerembete i Tønsberg eller i Oslo under baglerriket. I akkurat dette henseende kan det ikke finnes noe godt svar da kildematerialet er lite på dette punktet.

Et siste forhold har ikke direkte forholdt seg til riksstyringen, men mer indirekte. Handelsvirksomheten har vært en viktig funksjon i forhold til kommunikasjonen i middelaldere. Handelen åpnet opp for en større omverden, utenlandske handelsfolk kom ikke bare for å handle, men også å utvikle ideer og nytt fra Europa. Hoffkulturen i Norge ble i perioden rundt 1200-tallet påvirket fra hoff rundt i Europa, og kommunikasjonen gikk også til steder som Roma og til land som England. Hovedstedene i norsk middelalder var ikke bare isolerte i Norge, de var en del av et større nettverk i Europa, ifølge historiografien.

6. KONKLUSJON

Denne avhandlingen har forsøkt å gi en kvalitativ analyse av bruken av hovedstadsbetegnelsen om norske middelalderbyer i en historiografisk kontekst. Slik denne konklusjonen er satt opp vil det følgende bli betraktet: Avhandlingens metodiske innfallsvinkler, avhandlingens slutninger i en tematisk kontekst, avhandlingens lange linjer og til slutt spørsmål til videre forskning.

AVHANDLINGENS METODISKE INNFALLSVINKLER

Analysen er blitt avgrenset innenfor tre området. Avgrensingen har framkommet slik: to tidsperioder; en historiografisk periode fra ca. 1850, til 2012 og en periode historiografien har

forholdt seg til, primært 1100-1300 tallet. Den siste avgrensingen har kommet i form av byene. Denne oppgaven har primært sett forholdt seg til Nidaros, Bergen, Tønsberg og Oslo i tillegg til Konghelle.

Det har vært et fokus for avhandlingen å benytte Derek Keenes skjema over identifikasjonsmarkører, eller funksjoner, for hovedsteder i en middelalderkontekst. I kapittel en ble dette skjemaet satt opp mot Grethe Authén Bloms hovedstadsartikkel i *KLNM*. I denne sammenhengen trakk jeg ut fire funksjoner for å identifisere hovedsteder i historieskrivingen over norsk middelalder. Disse fire funksjonene var: Residensfunksjon, byggevirksomhet, møtevirksomhet og byråkrati og kommunikasjonslinjer. Historieverkene som ble anvendt i denne avhandlingen ble delt inn i tre kategorier, dette var: Norgeshistorier, byhistorier og detaljstudier. I forhold til Norgeshistoriene ble det her anvendt bind som omhandlet denne avhandlingens primærperiode, 1100-1300-tallet. Byhistoriene og detaljstudiene ble også valgt ut fra den samme perioden, likevel var fokuset til en byhistorie (*Det gamle Kristiania*) satt til perioden fra ca. 1600 og slutten av 1800-tallet. Denne ble valgt fordi det også forekom et kapittel om Oslos utvikling før Kristiania. Detaljstudiene var ikke direkte knyttet til hovedstadsaspektet til denne avhandlingen, likevel ble disse utvalgt da de kunne gi innblikk i funksjoner knyttet til hovedstadsbegrepet slik den ble brukt av historikerne.

AVHANDLINGENS SLUTNINGER I EN TEMATISK KONTEKST

Hvilke tematiske slutninger har jeg funnet i denne avhandlingen? I det første kapitlet lå fokuset på residensfunksjonen som et argument for hovedstadbetegnelsen. Ut i fra analysen kan en trekke den slutningen om at residensfunksjonen har vært essensiell i forståelsen av hovedstadsbetegnelsen i historieskrivingen om norsk middelalder. Dette er spesielt tydelig i den tidlige historiografien. Som Dahl poengterte så var Munch en av de som måtte sette kildene sammen i et system og utvikle en av de tidligste Norgeshistoriene etter vitenskapliggjøringen av faget. I den tidlige perioden kunne publikasjonene ofte framkomme som kildenære i sine betraktninger og slik sett kan også hovedstadsbetegnelsen bli betraktet. I Morkinskinna ble det referert til at Sigurd Jorsalfare hadde sin stol i hans hovedstad Konghelle, som i følge Munch var ensbetydende med residens. Men en slik tilnærming har vist seg også å skape problemer. I andre forhold har kildenære betraktninger gjort at historikerens egen stemme ikke har kommet fram og motivene til etableringen av en hovedstad har dermed forblitt dunkle. Likevel har det kommet fram noen momenter om hvorfor kongen tok residens i sine byer, i den tidlige historieskrivingen var dette knyttet i hovedsak til personlige motiver.

Residensfunksjonen til en by var også nært knyttet til forsvarsfunksjonen som byen viste. Byene fungerte som oppebørslere for sine omland, varer og forskjellige skatter kom inn hit. Dette gjorde at byene kunne innkvartere store mannsoppslutninger. Tilgangen til varer gjorde at kongene fokuserte ambuleringen til byene og med dette bygget de sterkere kongsgårder. Slik sett kan en her se at de funksjonene som denne avhandlingen har fokusert på, i forsøket på å forklare historikernes anvendelse av hovedstadsbetegnelsen, går i hverandre. Noe som forsterker inntrykket av at hovedstadsfunksjonen var mer komplisert enn at det bare dreide seg om residensfunksjonen. Likevel utmerker residensfunksjonen seg som en primærfunksjon i historikernes anvendelse av hovedstadsbetegnelsen.

Det har vært en overvekt av fokus på Oslo som hovedstad, ofte var det knyttet direkte til byen som hovedstad for Håkon 5s. hertugdømme og senere for Norge. Hvorfor det har vært en så stor overvekt av Oslo som hovedstad er vanskelig å bedømme, betraktningen har vært at byen har vært en hovedstadskandidat siden Munch og Keyser. Likevel har det også vært andre kandidater til hovedstadstittelen, Bergen. Som på mange måter har konkurrert med Oslo. En av dem som har poengtert Bergen som hovedstad har vært Knut Helle som med et omfattende kildearbeid har drøftet seg fram til denne konklusjonen. Likevel var det ikke han som var den første som drøftet denne muligheten. Linjene har gått lenger tilbake og i denne avhandlingen er Yngvar Nielsen blitt identifisert som en som tidlig har hevdet at Bergen har fungert som Norges hovedstad. Det er dermed ikke sagt at han var den tidligste som har hevdet dette, men i perioden etter vitenskapeliggjøringen av faget kan ikke jeg finne noen andre som har framstilt dette i bokform.

I denne avhandlingen har også byggevirksomheten blitt fokusert på som en hovedstadsfaktor. De bygningstypene som her er blitt satt fokus på er i hovedsak borger og kirker. I mange tilfeller har disse bygningene stått i forbindelse med hverandre, dette har ikke bare historikere betraktet, men det kom også fram i skriftlige kilder. Dette kan på mange måter bli betraktet symbolsk i den forstand at makten i samfunnet lå i det øvre samfunnslaget av befolkningen. Men det var også en forening av maktsymbolikken i form av at den verdslige makten, den militarisererte makten, i form av borganlegg og forsterkede kongsgårder var knyttet til det religiøst maktaspekt ved at disse anleggene var knyttet til kirkene. I tillegg til dette var det også det administrative aspektet, kollegiatkirkene var ofte knyttet til de forskjellige kongsgårdene i riket og disse var sentre for opplæring av lærde til sentraladministrasjonen. Ut fra dette kan en, som i forbindelse med residensfaktoren, se at byggevirksomheten var nært knyttet til andre viktige hovedstadsfaktorer.

I forhold til de verdslige byggene, borgene og kongsgården har det blitt satt størst fokus på forsvarsfunksjonen. Men også her har det vært viktig å framheve andre funksjoner, som kongelig residens, møtefunksjon og ikke minst som et sted for arkivvirksomhet.

Bygningene hadde likevel et viktig aspekt for det skriftlige kildematerialet slik det ble satt opp mot hovedstadsaspektet. Adam av Bremens beskrivelser av Nidaros, som flere har anvendt, skrev blant annet at Nidaros var en by med mange kirker. Disse kirkene skal i følge noen ha vært bygget relativt nylig, rundt Harald Hardråde, noe som forsterket påstanden om at Nidaros var et sentrum. Men var det en hovedstad? Problemet med Adam av Bremens skrifter i denne sammenhengen var at historikerne har hatt en tendens til å bare referert til disse skriftene uten egentlig å ta opp diskusjonen om det dreide seg om en hovedstad eller ikke.

I den tidlige historieskrivingen var ikke riksmøtefunksjonen blitt satt noe stort fokus på, dette kan antageligvis dreie seg om at Oslo ikke hadde så mange riksmøter i perioden under Håkon 5. Det er likevel interessant å observere at da det kom til Bergen var byen en viktig møteby, noe som blant annet har styrket Nielsens argumenter om at byen var Norge hovedstad allerede under Magnus Lagabøter. Senere historikere har hevdet at man kunne argumentere lenger tilbake for Bergen som hovedstad enn Magnus sin tid. Likevel har riksmøtefunksjonen hatt en virkning på Oslo som hovedstadsfunksjon, eller rettere, avskaffelsen av denne virksomheten gjorde Oslo mer sentral ved at Håkon 5. holdt sitt hoff her og utviklingen av et sentralt byråkrati med base i Oslo.

I forholdt til Nidaros ble møtevirksomheten trukket fram som en slutt på byens funksjon som en verdslig hovedstad. Betraktningen var satt i kontekst mot slutten av Inge Bårdson kongsperiode.

En viktig forutsetning for at en by kunne bli en hovedstad var at den måtte kunne kommunisere med et større omland. Kommunikasjonslinjene måtte i dette henseende være relativt sikre slik at kongen kunne sende beskjeder og delegere makt rundt i riket. Kommunikasjonen dreide seg ikke bare om formidling av beskjeder, men også at byen hadde kontakt med resten av Europa. Handelen var et viktig moment i dette henseendet. Med handelen kom ikke bare varer, men også ideer, blant annet er det blitt hevdet at Magnus Lagabøter bygget en kirke etter Saint Chapelle i Paris i Bergen. Antageligvis var det kommet inn kvalifiserte fagfolk fra Europa som ikke bare bygget bygninger, men ble en del av bylivet i de norske byene. Hoffene ble mer internasjonalsert, og kildene kan fortelle at utenlandske delegater kom til de norske byene i anledning av så vel som bryllup som kroningsseremoni.

Et viktig moment i dette kapittelet har vært utviklingen av det sentraliserte byråkratiet fra Håkon Håkonsson til Håkon 5. Dette skal i følge historiografien ha eskalert i perioden

under Håkon 5. Et moment har vært utviklingen av den kongelige kapellgeistligheten, en utviklingsinstitusjon for kongens skrivere og nærmest et sekretariat for sentraladministrasjonen. Tilknytningen av kanslerembetet til Mariakirken i Oslo har i dette henseende vært viktig i forhold til Oslos funksjon som hovedstad. Hovedgrunnene for dette var at rikets mest sentrale stilling, kanslerstillingen, ble til evig tid knyttet til Mariakirken. Men kansellifunksjonen har hatt en mer fundamental tilknytning til hovedstadsbetegnelsen, dette har blant annet D. A. Seip argumentert for da han knyttet hovedstaden direkte til det stedet hvor kansellet var plassert. I den forbindelse var alle de fire byene, Nidaros, Bergen, Tønsberg og Oslo på ett eller annet tidspunkt knyttet til hovedstadsbetegnelsen.

Av de historieverkene som jeg har tatt opp i denne avhandlingen har flere av dem ikke knyttet byråkratiet direkte til hovedstadsfunksjonen, men mer til betydningen av selve riksstyret. Byråkratiseringen av kongens hird og suppleringen med kapellgeistligheten har i hovedsak ikke blitt betraktet som et primært forhold til hovedstadsbetegnelsen, men mer som et sekundært vedheng.

Et utenrikspolitisk aspekt har også kommet inn i forholdet til hovedstadsbetegnelsen om de norske byene. Dette hadde en spesiell virkning på forholdet mellom Bergen og Oslo i perioden rundet Eirik Magnusson og Håkon 5. Flere historikere har betraktet at fokuset fra kongenes interesser vestover til å fokusere sør og østover var, om ikke primærgrunnen, så i hvert fall en viktig grunn til flyttingen av hovedstadsaspektet fra Bergen til Oslo. Dette var likevel noe både Bagge (2010) og Helle (1982) i den senere tid har hevdet var en overdrivelse.

I forbindelse med kommunikasjonslinjene i Norge var det viktig for Steen å avkrefte myten om at nordmennene i middelalderen var faste i de grisgrendte bygdene.

Ut ifra denne gjennomgangen kan en konkludere med at Keenes skjema over funksjoner for identifisering av hovedsteder har vist seg å være fruktbar også i en norsk historiografisk kontekst. Jeg har vist gjennom bruken av disse funksjonene at historikere har forholdt seg diskutert forskjellige byer til forskjellige tidspunkt gjennom hele middelalderen. Både Nidaros og Oslo har omkring midten av 1000-tallet blitt drøftet som hovedsteder, Tønsberg og Oslo har blitt drøftet som hovedsteder under baglerriket på begynnelsen av 1200-tallet, i tillegg har Bergen og Oslo blitt drøftet som hovedsteder omkring 1300.

Likevel kan en stille seg spørsmålet om dette har vært en gjenspeiling av byene som hovedsteder, at de ble sett på som hovedsteder i sin samtid, eller om disse betraktningene var en moderne konstruksjon? I det følgende vil det bli gitt noen nærmere betraktninger til dette spørsmålet.

For å kunne gi avgjøre om hovedstadsbetegnelsen har vært en moderne konstruksjon så må jeg først forholde meg til hvordan en i dag har tilnærmet hovedstadsbetegnelsen. Jeg vil i dette henseende holde meg kortfattet og fokuset vil ligge på Norges hovedstad.

I dag er Norges hovedstad Oslo, der er vårt demokratisk valgte regjering og Storting plassert. Det er der kongen har sin residens. Det er også sentrum for mange av landets største kommersielle og statsfinansierte firmaer har sine sentralkontor. Men det er jo ikke bare dette som definerer en hovedstad. En har også kulturelle aspekter, kulturelle institusjoner som Nasjonalteateret, Den norske opera, Nasjonalgalleriet, Nasjonalbiblioteket, Riksarkivet og andre kulturelle institusjoner. I tillegg til dette har en her en internasjonal betydning, Det er i hovedstaden ambassadene holder til og internasjonale korporasjoner har ofte sine hovedkontor i hovedstaden. I tillegg finner en også ofte store forskningsinstitusjoner i hovedstaden.

Dette er bare noen aspekter en i dag har knyttet til hovedstadsbetegnelsen , og ut ifra dette kan en forstå at hovedsteder er kompliserte sammenslutninger som også er definert ut i fra sin egen kontekst. Denne avhandlingen har vist at hovedstadsbetegnelsen har hatt mange aspekter ved seg, men hvor mye av dette har vært kildebelagt og hvor mye har historikerne selv fortolket? Primærkildene har ikke i utgangspunktet vært denne avhandlingens fokus, men i fotnotene og i spredte forekomster av brødteksten har det kommet fram noen aspekter ved primærkildene både slik de er blitt anvendt av historikerne og i beskrivelser av forskjellige situasjoner. To eksempler skal jeg her trekke fram.

Det første er i forhold til Morkinskinnas anvendelse av hovedstadsbetegnelsen om Konghelle på Sigurd Jorsalfares tid. I analysen har jeg trukket fram at Munch betegnet Konghelle som Sigurds hovedstad, som jeg belyste så var det antagelig at Munch har benyttet Morkinskinna i dette henseende. I Morkinskinna kom det klart fram at Konghelle var Sigurds hofuðstað, men hva lå i betegnelsen? Sigurd skal også ha satt stolen sin der, dette har blitt betraktet som kongestolen, altså at stedet fungerte som et sentrum. Men stort mer får en ikke ut av denne passasjen. Det neste eksemplet er Adam av Bremens beskrivelser, i denne konteksten har det latinske uttrykket Metropolis civitas Nortmannorum est Trondemnis blitt anvendt i forbindelse med Nidaros. Uttrykket, ut ifra analysen, har vist seg å være betent i den forstand at dette ofte har blitt oversatt i en kirkelig kontekst, i betydningen bispeby. Likevel har det også blitt drøftet som hovedstad. I denne passasjen har Adam av Bremen også

benevnt at det var mange kirker der og at det var et sted for pilegrimer. Men noe mer enn dette blir ikke belyst av Adam av Bremen i denne passasjen.

Ut i fra dette kan en hevde at det har vært lite opplysninger om de forskjellige byene og det har vært stort rom for fortolkninger blant historikere. Ut ifra den moderne tilnærmingen til dagens hovedstad vist over med belysningen av et kildeutvalg satt i en middelalderkontekst, er det nærliggende å hevde at hovedstadsbetegnelsen har vært mer en moderne konstruksjon enn at det var fundert i middelalderen. Likevel kan en finne ordet *høfuðstað*, og nærliggende funksjonersom kan framstå som sentraliserende. Men noen nærmere konklusjon må bli gjort gjennom nærmere studie av primærkildene.

VIDERE FORSKNING

I forhold til hovedstadsforskning inn i framtiden er det flere moment som kan være av interesse. Jeg har vært innom ett allerede, men det kan ikke poengteres for ofte. En sammenligning mellom hovedstadsbetegnelsen med utgangspunkt fra i dag satt i forholdt til hovedstadsbetegnelsen i middelalderen kan være et interessant område å fokusere nærmere på. Som vist over har det forekommet flere benevnelser av hovedstad, både i norrøne som latinske tekster. Dette kan bli satt i en komparasjonsstudie ut over landegrensene, mot større byer som London og Roma. Keene har blant annet forholdt seg noe til disse byene i sin artikkel.

En annen mulighet er å utvide den historiografiske analysen til også å omfatte Skandinavia, dette krever et større historiografisk grunnlag, men det kan gi fruktbare betraktninger i forhold til et komparasjonsperspektiv over større områder. I tillegg er det en mulighet å sammenligne tilnærmingen skandinaviske historikere har hatt, og drøfte likheter så vel som ulikheter ved deres tilnærminger. I denne konteksten kan både Keenes skjema og Bloms, så vel som Herluf Nielsens og Jan Liedgrens hovedstadsartikler i *KLNM* være veiledende.

ABSTRACT

The main object for this thesis has been to clarify the use of the word *capital city* in Norwegian historiography concerning the Norwegian high middle ages. Methodologically has this thesis firstly been focusing on the historiography from P. A. Munch and R. Keyser up to the present day. The scope in this context has been on the medieval towns of Nidaros, Bergen, Tønsberg, Oslo and Konghelle. All of them has at a point in the Norwegian historiography been termed as a capital city.

How does one define the term *capital city*? In this regard have I used the article by the English historian Derek Keene called *Capital cities in medieval Europe* (2012) combined with the article *Hovedsteder - Norge* by Grethe Authén Blom published in *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*. I have used the underlying functions for a capital city as it has been defined by Keene and Blom, as at schema to determine how Norwegian historians has used the term capital city. These functions are as follows: the cities function as a royal residence, did the Norwegian king live there? Was there any construction of monumental buildings like keeps, castles or halls for formal assemblies? How about meetings concerning the realm, was there any of those in the city? And lastly, was there any form of bureaucracy or any form of centralization? These are the question in which this thesis will focus on.

The conclusion is that all the cities mentioned above has been termed capital city at one time or another either by the historian or by both the historian and in the sources. But is it in the context of the medieval Norway or is it in the context of the historians own time? The thesis has also shown that Keenes schema can be used in a Norwegian medieval context.

KILDE- OG LITTERATURLISTE

- Adam av Bremen = Adam av Bremen. «Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum» I *Hamburgische Kirchengeschichte*, utgitt av B. Schmeidler, 3. opplag, Hannover/Leipzig, 1917
- Bagge, Sverre o. a. 1973. *Norske middelalderdokumenter*. Bergen/Oslo/Tromsø
- Bagge, Sverre 1996. «Udsigt og innhogg 150 års forskning om eldre norsk historie» i HT bd. 1 Oslo
- 2010. *From Viking Stronghold to Christian Kingdom c. 900-1350*. Copenhagen
- Baglarsoger = Baglarsoger overs. G. Pedersen i *Den norrøne litteraturen* bd. 4 1962 Oslo
- Blom, Grethe Authén 1956. *Trondheim bys historie - St Olavs by ca 1000-1537* Trondheim
- 1997. *Trondheims historie 997-1997* bd. 1 Oslo
- Bugge, Alexander 1899. *Studier over de norske byers selvstyre og handel* Kristiania
- 1915. «Stormagtsdrømmenes tid. Fra Harald Haardraades hjemkomst til Magnus Barfods død» i *Norges Historie framstillet for det norske folk*, bd. 2, del 1, Kristiania
 - 1916. *Norges historie framstillet for det norske folk* bd. 2. del. 2. Kristiania
- Bull, Edvard 1922. *Kristianias historie* bd. 1 Kristiania
- 1931. *Det norske folks liv og historie fra omkring 1000 til 1280* Oslo
- Daae, Ludvig 1871. *Det gamle Christiania*. Christiania
- 1891. *Det gamle Christiania* Christiania
- DAH 81a Fol. = «Sverris saga, bøglinga søgur, Hákonar saga Hákonarsonar» i *Det Arnamgnæanske Haandskrift 81a Fol. (Skálholtsbók yngsta)* hefte 1-5 utg. A. Kjær 1985-1987 Oslo
- Dahl, Ottar 1990. *Norsk historieforskning i det 19. og 20. århundre*. Oslo
- DN = *Diplomatarium Norvegicum, I-XXII* Utg. C. C. A. Lange, C. A. Unger o.a. Christiania-Oslo. 1849-
- Ersland, Geir Atle 2011. *Byens konstruksjon* Oslo
- European Commission, «Past European Capitals of Culture» http://ec.europa.eu/culture/our-programmes-and-actions/doc2485_en.htm (nedlastet: 15.09.2012).
- Fischer, Gerhard 1950. *Oslo under Eikaberg*. Oslo
- Gunnes, Erik 1976. *Norges historie: Vikingtid og rikssamling*. Oslo
- Hasund, Sigvald 1934. *Det norske folks liv og historie tidsrummet 1280-1500* Oslo
- Heimskringla* = Snorre Sturlasson *Heimskringla* utg. C. R. Unger Christiania 1868
- Helle, Knut 1972. *Konge og gode menn i norsk riksstyring ca 1150-1319* Bergen/Oslo/Tromsø
- 1974. *Norge blir en stat 1130-1319*. 2. utg. Bergen/Oslo/Tromsø
 - 1982. *Bergen bys historie – Kongesete og kjøpstad* Bergen/Oslo/Tromsø
 - 1995/2005. *Aschehougs Norgeshistorie – Under kirke og kongemakt* Oslo
- Helle, Knut, Finn-Einar Eliassen, Jan Eivind Myhre og Ola Svein Stugu 2006. *Norsk byhistorie – Urbanisering gjennom 1300 år*. Oslo
- Hertzberg, Ebbe 1915. «Magnus den Gode som enekonge kultur og samfund i det 11. - 12. Aarhundre» i *Norges Historie*, bd. 2, del 1, Kristiania
- Hirdskråen* = *Hirdskråen: Hirdloven til kongen og hans håndgangne menn* (red.) Imsen, S. 2000 Oslo
- Holmsen, Andreas 1949. *Norges historie fra de eldste tider til 1660* Oslo
- HT = *Norsk Historisk tidsskrift*. Christiania/Oslo 1871-
- Håkon Håkonssons saga* = Sturla Þórðarson *Håkon Håkonssons saga* overs. Anne Holtsmark, 2008 Oslo

- Imsen, Steinar (red.) 2000. «Innledning» i *Hirdskråen: Hirdloven til kongen og hans håndgangne menn* Oslo
- Islandske Annaler = Islandske Annaler indtil 1578* utg. G. Storm. Christiania/Oslo 1888/1977
- Johnsen, Oscar Albert 1929. *Tønsbergs historie* bd. 1 Oslo
- Keene, Derek 2012. «Capital cities in medieval Europe» i *Håkonshallen 750 years* Øystein Hellesøe Brekke og Geir Atle Ersland (eds.) [under utgiving] Oslo
- Keyser, Rudolf 1870. *Norges Historie* Oluf Rygh (red.) bd. 2. Kristiania
- Krag, Claus 1995/2005. *Aschehous Norgeshistorie* bd. 2 Oslo
- KLNM = Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder, fra vikingtid til reformasjonstid*, bd. I-XXII 2. opl. København 1980-82
- Koht, Halvdan overs. 1921. «Meldingane frå Noreg hjå Adam av Bremen» i *Den eldste Noregs-historia* Oslo
- 1927. *Det gamle norske riksarkive og restane frå det*. Oslo
- Kongsrud, H. 2011. *Det norske kanslerembetet: Kompetanse, funksjoner, arkivdannelse og overleveringsveier* Oslo
- Lund, Allan 2000. «Forord» i *Adam af Bremens krønike* overs. og komm. af Allan Lund, Worianum
- Lunden, Kåre 1976. *Norges historie* Bd. 3 K. Mykland (red.) Oslo
- Melve, Leidulf 2010. *Historie* Oslo
- Mork. overs. = *Morkinskinna - Norske kongesoger 1030-1157* Overs. Flokenes, K. Stavanger 2001
- Morkinskinna I/II = Morkinskinna I-II* Utg. av Á. Jacobsson og Þ. I Guðjónsson Reykjavík 2011
- Munch, Peter Andreas 1855. *Det Norske folks Historie* del 2 Christiania
- 1859. *Det norske folks Historie* del 4, bind 2. Christiania
- NBL= «Norsk biografisk leksikon» i *Store norske leksikon* (www.snl.no). Oslo
- Nedkvitne, Arnved og Per G. Norseng 1991. *Oslo bys historie* bd. 1 Oslo
- Nielsen, Yngvar 1877. *Bergen fra de ældste Tider indtil Nutiden* Christiania
- 1904. *Af Norges historie* Stockholm
- Odd Munk = Odd Munk Snorrason «Óláfs saga Tryggvasonar» i *Íslenzk fornrit* bd. 25 red: J. Kristjánsson, Þ. I. Duðjónsson Reykjavík 2006
- Orkn. saga = «Orkneyinga saga» i *Íslenzk fornrit* bd. 34 utg. Finnbogi Guðmundsson Reykjavík 1965
- Orning, Hans Jacob 2011. *Norvegr* bd. 1 Oslo
- Poppe, Helene Nöelle 1997. *Periferi uten sentrum? En komparativ studie av hovedstadsfunksjoner i de fire største norske byene: Nidaros, Bergen, Tønsberg og Oslo. 997-1319* [upubl. hovedfagsoppgave] Oslo
- RN = *Regesta Norvegica*, I-III Utg. Erik Gunnes, Narve Bjørge o.a. Oslo. 1978-1989
- Sars, Ernst 1913 *Udsigt over den norske historie - første og anden del* bd. 1 Kristiania/Kjøbenhavn
- Sartorius II = Urkunliche Geschichte des Ursprunges der deutschen Hanse* bd. 2 G. F. Sartorius utg. av J. M. Lappenberg, Hamburg. 1830
- Schreiner, Johan 1928. *Trøndelag og rikssamling* Oslo
- 1949-51 «Høvdingmøte og riksråd i Norge» i *HT* bd. 35 Oslo
- Schia, Erik 1991/1995. *Oslo innerst i Viken* Oslo
- Seip, Didrik Arup 1931. *Norsk språkhistorie* Oslo

- Seip, Jens Arup 1975. «Modellenes tyranni» i *Periferi og sentrum i historien* [red.] Langholm, S. og Maurseth, P. Oslo/Bergen/Tromsø
- Snorre I/II* = Snorre Sturluson *Snorres kongesagaer I-II* [red.] Finn Hødnebo og Hallvard Magerøy, oversatt av: Anne Holtsmark og Didrik Arup Seip. Oslo. 1979/2003
- Steen, Sverre 1942. *Ferd og fest*. Oslo
- 1969. *Bergen - Byen mellom fjellene* Bergen
- Stefánsson, Magnus 1986. «Bergen - Islands første hovedstad» i *Kjøpstad og rikssentrum - Onsdagskvelder i Bryggens Museum II* [red.] I. Øye Bergen
- Storm, Gustav 1898. «De ældre norske kongers kroningsstad» i *Historisk tidsskrift* r. 3 bd. 4 Kristiania/Oslo
- SNL= *Store norske leksikon* [www.snl.no]
- Tjod. overs. = Theodoricus Munk *Historien om de gamle norske kongene* overs. A. Salvesen Oslo 1969
- Tjodrek munk* = Theodoricus Monachi «Historia de antiquitate regum norwagiensium» i *Monumenta historica norvegiæ* utg. G. Storm Kristiania 1880
- Vandvik, E. 1959. «Kommentarer» i *Latinske dokument til norsk historie fram til år 1204* Oslo